

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LİBYA MÜDAHALESİ ÜZERİNDEN İNSANİ
MÜDAHALE/ KORUMA SORUMLULUĞU
İNCELEMESİ

Elif Buse ÖZGEN
2501190880

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Gizem BİLGİN AYTAÇ

İSTANBUL- 2023

ÖZ

LİBYA MÜDAHALESİ ÜZERİNDEN İNSANİ MÜDAHALE/ KORUMA SORUMLULUĞU İNCELEMESİ

ELİF BUSE ÖZGEN

Uluslararası sistemin 45 yıl boyunca içinde sürüklendiği Soğuk Savaş girdabından sonra ortaya çıkan yeni dünyada hem çatışmalar, hem de devletin egemenliği kavramı yeniden tanımlanmıştır. İki kutubun güç dengesine yaslanarak 45 yıl hayatta kalan realizmin yerini daha barışçıl, daha insani değerlere dayalı bir liberal dünyaya bırakması; halklara uygulanan sistematik şiddetin artık bir iç işleri meselesi olmasından çıkıp, uluslararası toplumun bir sorunu haline gelmesine neden olmuştur. Egemenliğin artık kendi vatandaşlarını etnik temizlik, soykırım ve insanlığa karşı diğer suçlardan koruma sorumluluğunun yerine getirilmesine bağlı olduğu görüşü kamuoyu tarafından benimsenmeye başlamıştır. Bu hususta başarısız olan devletlerin koruma sorumluluğu artık uluslararası topluma atfedilmesi, yaşanan şiddetli insani krizlere ortak ve sistematik bir cevap verebilme ihtiyacını doğurmuştur. 1990’lar boyunca gerçekleştirilen müdahalelerin bu konudaki başarısızlığı kavramın itibarını zedeleyerek bu ihtiyacın aciliyetini artırmıştır.

2001 yılında ICISS’in “Koruma Sorumluluğu” raporunda ortaya attığı koruma sorumluluğu kavramı ile büyük çaplı insani krizlerde izlenecek uluslararası bir yol haritası oluşturulması amaçlanmıştır. Küreselleşme ile devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık ve buna bağlı olarak devletlerin birbirlerinin içerisindeki problemlere kayıtsız kalamaması ile doğan müdahale ihtiyacı, bu yol haritası ihtiyacının altında yatan temel sebeptir. Koruma sorumluluğu, bu değişen dünya içinde insani krizler karşısında devletlerin nasıl davranacağını sistemize etmeye çalışmaktadır. Bu tezin de amacı, kavramın bu sistemleştirme çabalarının ne kadar başarılı olduğu, vaatlerini yerine getirip getiremediği ve uluslararası kamuoyunun insani krizler hususunda ihtiyaç duyduğu sistem olup olmadığı sorularını Libya müdahalesi örneği üzerinden araştırarak kavramın işlevsel olup olmadığını ortaya

koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Müdahale, Koruma Sorumluluğu, Libya Müdahalesi, Liberalizm

ABSTRACT

ANALYSIS OF HUMANITARIAN INTERVENTION / RESPONSIBILITY TO PROTECT THROUGH THE LIBYA INTERVENTION

ELİF BUSE ÖZGEN

In the new world that emerged after the Cold War vortex, in which the international system was dragged for 45 years, both conflicts and the concept of state sovereignty were redefined. As realism, which survived for 45 years by leaning on the balance of power of the two poles, left its place to a more peaceful and liberal world based on human values, systematic violence against peoples has ceased to be a matter of internal affairs and has become a problem of the international community. The opinion that sovereignty now depends on fulfilling its responsibility to protect its citizens from ethnic cleansing, genocide and other crimes against humanity has begun to be adopted by the public. The fact that states that fail in this regard are now attributing the responsibility to protect to the international community has created the need for a common and systematic response to the severe humanitarian crises. The failure of interventions throughout the 1990s to discredit the concept and increase the urgency of this need.

With the concept of responsibility to protect, which emerged with the "Responsibility to Protect" of ICISS in 2001, it was aimed to create an international roadmap to be followed in large-scale humanitarian crises. The need for intervention arising from the increasing interdependence between states with globalization and the consequent inability of states to remain indifferent to the problems within each other is the main reason underlying this need for a roadmap. Responsibility to protect tries to systematize how states will behave in the face of humanitarian crises in this changing world. The aim of this thesis is to reveal whether the concept is functional by examining the questions of how successful these systematization efforts are, whether they can fulfill their promises and whether it is the system that the

international public needs in humanitarian crises, through the example of the Libyan intervention.

Anahtar Kelimeler: Humanitarian Intervention, Responsibility to Protect, Libya Intervention, Liberalism

ÖNSÖZ

Kant'ın 1795'te öngördüğü gibi bir ebedi barışa doğru ilerlemesek de, devlet sınırlarının şeffaflaştığı ve dünyanın başka bir ucundaki insanların evimizde hissettirecek kadar yakınlaştığı yeni dünyada merkezin bireye ve bireyin haklarına doğru kaydığı bir yöne gittiğimiz su götürmez bir gerçektir. Egemenliklerini bu hakların korunmasından aldıklarını kabul etmeyen devletlerin haklarına uyguladıkları psikolojik şiddet de, bu yeni dünyanın çözmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Son 20 yılda bu konuda ortaya konulan en ciddi çözüm olan koruma sorumluluğunun bile derin kavramsallaştırmasına rağmen, liberal olmayan bir dünyada liberal temellere dayanan bir insani müdahale sistemi oluşturulmada neden başarılı olamadığını Libya müdahalesinden örneklerle göstermeye çalıştığım bu tezi yazarken bana katlanan bazı insanlara teşekkürü borç bilirim.

Öncelikle gerek yüksek lisans sürecimde, gerek tezimi yazarken bana destek olan aileme ve arkadaşlarıma kocaman bir teşekkürü borç bilirim. Birtanecik annem Hamiyet Özgen'in manevi desteği ve kız kardeşim Sinem Destan Özgen'in tezime benden de öte adanmışlığı olmadan bu tezi asla bitiremezdim.

Diğer bir teşekkürüm de, hayatını hep idealist ve planlı çerçevede yaşamış biri olarak, lise öğrenimimin son ayında aniden okumaya karar verdiğim bu bölümü ve lisanstan beri üzerinde çalıştığım uluslararası güvenlik disiplini bana sevdiren sevgili hocam, Prof. Dr. Burak Samih Gülboy'dur. Bana dünyaya çok farklı pencerelerden bakmayı öğrettiğiniz için teşekkür ederim.

Sayacağım üç insan olmasaydı bu tez kesinlikle varolmazdı. Onlara teşekkürden öte, minnetlerimi sunmak istiyorum.

Tezimi yazarken yol arkadaşım olan, bunaldığımda beni sakinleştiren ve bu tezi yazacağıma olan inancını asla kaybetmeyen tez yoldaşım Nursen Aşkar'a, beni bu süreçte yalnız bırakmadığı için minnetlerimi sunarım.

Biricik tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gizem Bilgin Aytaç'a benimle bu yolda yürümeyi kabul ettiği, düştüğümde kaldırdığı, hatalarımda bile yanımda olduğu için çok teşekkür ederim. Sevgili hocam, sizin gibi uluslararası ilişkiler disiplinine

yılmadan kadınların gücünü ispatlayan, yaratıcı, vizyoner ve dimdik duruşlu bir kadınla çalışmak gerçek bir onurdu. Hoşgörünüz, inancınız ve bana rol model olarak kattıklarınız için size şükranlarımı sunarım. Başka bir hocayla bu tezi yazamazdım.

Son teşekkürüm babam Mecit Özgen'e olacak. Canım babacım, bu tez sana adandı. Her koşulda arkamda durduğun, bana inandığın, herkese inat hayallerimin peşinden koşmamı sağlayacak her yolu var ettiğin için sana minnettarım. Sen olmasaydın kendi ayakları üzerinde dimdik duran, kendi doğruları için savaşılan genç bir kadın olamazdım. Her şey için teşekkür ederim. Umarım benimle gurur duyuyorsundur.

Elif Buse Özgen

İstanbul,2023

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
ICG	: Uluslararası Kriz Grubu
ICISS	: Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
R2P	: Koruma Sorumluluğu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UGK	: Ulusal Gençlik Konseyi
UNAMIR	: Birleşmiş Milletler Gözlem Misyonu Uganda-Ruanda
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNITAF	: Birleşik Görev Gücü
UNSMIL	: Birleşmiş Milletler Libya Destek Komisyonu
UNUSOM	: Birleşmiş Milletler Somali Operasyonu
YFC	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU

1.1. İNSANİ GÜVENLİK VE İNSANİ MÜDAHALE	7
1.1.1. 1990 SONRASI İNSANİ MÜDAHALEYE BAKIŞ	11
1.1.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İNSANİ MÜDAHALE ÖRNEKLERİ	14
1.1.2.1. 1991 Irak	15
1.1.2.2. 1992 Somali	17
1.1.2.3. 1994 Ruanda	18
1.1.2.4. 1999 Kosova	20
1.2. İNSANİ MÜDAHALEDEN KORUMA SORUMLULUĞUNA	22
1.2.1. 2001 RAPORU ÇERÇEVESİNDE KORUMA SORUMLULUĞU KAVRAMI	23
1.2.2. KORUMA SORUMLULUĞU'NUN AMACI, TEMEL PRENSİPLERİ VE KAPSAMI ...	25
1.2.3. 2005 DÜNYA ZİRVESİ VE KORUMA SORUMLULUĞU	36
1.2.4. 2009 KORUMA SORUMLULUĞUNUN UYGULANMASI RAPORU	39
1.2.5. KORUMA SORUMLULUĞUNA YÖNELİK ELEŞTİRİLER	42

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM VE KORUMA SORUMLULUĞUNUN LİBERAL TEMELLERİ

2.1. LIBERAL TEORİNİN TEMEL UNSURLARI	46
2.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE LIBERAL TEORİ	56
2.2.1. Savaş, Demokrasi ve Serbest Ticaret: Cumhuriyetçi Liberalizm	60
2.2.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası Örgütler: Kurumsal Liberalizm	65
2.2.3. İnsani Hakları ve İnsani Müdahale: Kozmopolit Liberalizm	69
2.3. KORUMA SORUMLULUĞUNUN LIBERAL TEMELLERİ	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA MÜDAHALESİ ÇERÇEVESİNDE KORUMA SORUMLULUĞU REJİMİ

3.1. LIBYA SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	81
3.1.1. ARAP BAHARİ VE LIBYA’DAKİ YANSIMALARI.....	83
3.2. LIBYA İNSANİ MÜDAHALESİ.....	86
3.3. MÜDAHALE SONRASI LIBYA’NIN DURUMU	92
3.4. KORUMA SORUMLULUĞU VE LIBYA.....	95
 SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	113

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler sistemini 45 yıl boyunca iki gücün insafına bırakan Soğuk Savaş'tan ABD hegemonyasının galip çıkması, sistemin realist çift kutuplu yapısını yıkarak liberal değerlerin yükselişe geçtiği, çoğulcu ve barış odaklı bir küresel düzene evrilmesine yol açmıştır. Bu yeni düzene uyum sağlamaya çalışan eski komünist bloğunun taze demokrasileri, 90'lı yıllar boyunca içerisinde barındırdığı çeşitliliğin getirdiği çatışmalarla sınanmışlardır. Egemenlikler konusundaki hassasiyetlerin iç savaşa evrildiği bu çatışmalardan en çok etkilenenler ise, bu devletlerde yaşayan insanlar olmuştur. Kendi devletleri tarafından sistematik olarak şiddete maruz kalan bu halkların insan olmaktan gelen doğal haklarının korunması ihtiyacı ve bu hususta egemenliğin tanımı, uluslararası sistemi 90'lar boyunca meşgul eden bir soru olmuştur. 1648 Westphalia düzeninin getirdiği ulus devletlerin kendi kaderlerini kendi tayin etme ve iç işlerine başka bir devletin karışmasına izin vermeme prensipleri etrafında şekillenen egemenlik anlayışı karşısında yeni liberal dünyanın galip demokrasilerinin cevabı, sistematik şiddete uğrayan halkları korumak amacıyla gerçekleşen dış müdahalelerin iç işlerine karışmama prensibine engel teşkil etmeyeceği olmuştur. Küreselleşme ve neoliberalizmin hakim olduğu, devletlerarası sınırların uluslararası örgütler ve çokuluslu şirketler aracılığıyla şeffaflaştığı bu yeni dünyada bu anlayış oturmaya ve insani müdahale bir prensip haline gelmeye başlamıştır. Daha sonra 90'ların insani müdahalelerinin oldukça seçici, tutarsız ve meydana gelmeleri hem ahlaki gerekliliğin hem de güçlü devletlerin daha dar görüşlü çıkarlarının tesadüfi bir yakınsamasına dayanmasından kaynaklı olarak insani güvenlik ve egemenlik, koruma sorumluluğu olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır. Koruma sorumluluğu kavramının egemenliğe getirdiği iki boyutlu yorum ve müdahaleler için çizdiği çerçeve insani müdahaleden daha çok kabul görmüş ve uluslararası arenada giderek artan sayıda müdahale, bu kavram çerçevesinde insanları korumak maksadıyla gerçekleştirilmiştir.

ICISS'in 2001'de koruma sorumluluğunu kavramsallaştırması ile büyük çaplı insani krizlerde izlenecek uluslararası bir yol haritası oluşturulması amaçlanmıştır. Küreselleşme ile devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık ve buna bağlı olarak

devletlerin birbirlerinin içerisindeki problemlere kayıtsız kalamaması ile doğan müdahale ihtiyacı, bu yol haritası ihtiyacının altında yatan temel sebeptir. Koruma sorumluluğu, bu değişen dünya içinde insani krizler karşısında devletlerin nasıl davranacağını sisteme etmeye çalışmaktadır.

Bu tezin amacı, koruma sorumluluğu kavramının ortaya koyduğu müdahale sisteminin ne kadar başarılı olduğu, vaatlerini yerine getirip getiremediği ve uluslararası kamuoyunun insani krizler hususunda ihtiyaç duyduğu sistem olup olmadığı sorularının Libya müdahalesi örneği üzerinden cevaplarını tartışmaktır. Vaka örneği olarak Libya müdahalesinin seçilme nedeni, 2011’de gerçekleşen bu müdahalenin çoğu teorisyen tarafından koruma sorumluluğu rejiminin en başarılı örneği olarak görülmesidir. Gerçekten de ICISS’in çizdiği çerçeveyi teoride harfi harfine uygulayan, bütün aşamalarını takip eden ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile gerçekleşen ilk müdahale olması sebebi ile Libya müdahalesi, R2P’nin en önemli örneğidir. Meşru otoriteden onay alarak, bağlı olduğu devlet tarafından sistematik şiddete maruz kalan insanları kurtarmak amacıyla, çok taraflı olarak gerçekleştirilen Libya müdahalesinde ICISS, kavramsallaştırmasının çalışırılığını bütünüyle ilk defa test etme imkanı bulmuştur. Peki teoride mükemmel çalışıyor gibi görünmekte olan kavram, pratikte ne kadar başarılı olmuştur? 90’ların insani müdahalelerinin gideremediği sistemli ve standardize edilmiş müdahale çerçevesi ihtiyacını karşılamış mıdır?

Tez koruma sorumluluğu kavramını Libya örneği ile incelerken, liberal teori ve liberal uluslararası dünyanın dinamiklerini çerçeve olarak almıştır. Bunun nedeni, yeni-liberal bir dünyada ortaya çıkan bu kavramın, ortaya çıktığı düzenin temel prensiplerine dayanması ve o prensiplerin çalışırılığine bağlı olması nedeniyle ancak liberal bir sistemde işlevsellik kazanacağına olan inançtır. Ayrıca yapılan literatür taramasından çıkardığımız sonuç, insani müdahale ve koruma sorumluluğu hakkında yazılan makale ve tezlerin büyük çoğunluğunun, kavramın teorik temellerini haklı savaş kuramına dayandırarak incelediğidir. Haklı savaş en özet tabirle, askeri güç kullanımının hangi durumlarda haklı görüldüğü kararının verilmesi, meşrulaştırılması, biçim ve yönteminin belirlenmesi, sınırlandırılması gibi bütün pratiklerini içeren

kavramsal çerçevedir. Haklı savaş tezinin savaş ilan etmenin meşru zemini olarak kabul ettiği niyet, meşruiyet, yasallık, hukuka uygunluk gibi ilkeler ve savaş haklı gördüğü durumlar çerçevesinde ICISS'in, koruma sorumluluğu rejiminin temel dayanaklarını nereye oturttuğu inkâr edilemez. Fakat bu tez, koruma sorumluluğu kavramı ortaya atıldığında uluslararası sisteme hâkim olan liberal devletlerin ve liberal uluslararası sistemin temelini oluşturan teorik kavram ve çerçeveler bağlamında kavramı değerlendirmeyi tercih etmiştir. Liberal teori içerisinde koruma sorumluluğunun izlerini aramak bizce, literatürde örtülü bir şekilde var olan fakat bariz bir şekilde hiç ortaya konulmamış bir bakış açısı sunacaktır.

Yöntem olarak tez, üç bölümde de konu hususunda yazılmış literatürden yararlanacaktır. Ağırlıklı olarak Alex Bellamy, Gareth Evans ve Aidan Hehir'in görüşlerine yer veren tezin ilk bölümü, koruma sorumluluğu kavramını detaylıca irdelenmek amacıyla yoğun bir şekilde ICISS'in 2001 raporuna atıfta bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise temel olarak Birleşmiş Milletler'in Libya müdahalesi hakkında aldığı kararlara yer verilerek, alınan kararların içeriği, niteliği, seçilen ifadeler üzerinden koruma sorumluluğu kavramının uygulamadaki işlevselliği saptanmaya çalışılacaktır.

Koruma sorumluluğu sisteminin işlevselliğini saptayabilmek amacıyla öncelikle koruma sorumluluğu kavramının detaylıca incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle tezin ilk bölümü, "İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu" olarak başlıklandırılmıştır. Bölüm, Soğuk Savaş sonrası güvenlik anlayışının dönüşümü ve insani güvenliğin ortaya çıkışından başlayarak insani müdahalenin ne olduğuna, insan hakları ihlalleri ve kuvvet kullanımı yasağı çerçevesinde temel savlarına ve eleştirilerine yer verecektir. Daha sonra 90'lar sonrası kavramın, 90'larda gerçekleşen kötü örnekleri sebebiyle uluslararası kamuoyunda algısının değişmesine değinilerek müdahale yanlısı ve müdahale karşıtı fikirler tartışılacaktır. Irak, Somali, Ruanda ve Kosova örnekleri kısaca açıklanarak koruma sorumluluğunun doğuşuna giden yolun bir haritası çizilecektir. Bu örneklerin koruma sorumluluğu kavramının doğuşunda önemli bir yeri olduğu savunulmaktadır. Son kısımda ise tezin ana konusunu oluşturan koruma sorumluluğu kavramı, Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği

Komisyonu'nun (ICISS) 2001 tarihli Koruma Sorumluluğu raporu, 2005 Dünya Zirvesi Raporu ve 2009 Raporu ışığında amacı, kapsamı, temel prensipleri ve uygulanması hususlarında detaylıca incelenecektir. Koruma sorumluluğu kavramı açıklanırken özellikle 2001 raporu çerçevesine bağlı kalınmaya çalışılacak, 2005 ve 2009 raporları bu çerçevede incelenecektir. Kavramı ortaya koyan ve bütün temel çerçevesini çizen rapor olması nedeniyle 2001 Koruma Sorumluluğu Raporu, koruma sorumluluğu kavramının vaatlerini tespit etmek ve işlevselliğini ölçmek açısından önemli bulunmaktadır. Bölüm, koruma sorumluluğu kavramına yönelik eleştirileri irdeleyerek sonlanacaktır.

Tezin “Liberalizm ve Koruma Sorumluluğunun Liberal Temelleri” başlıklı ikinci bölümü ise, koruma sorumluluğun doğduğu uluslararası sistemi anlamak ve kavramın dinamiklerini daha iyi çözümlemek amacıyla liberal teori ile bağlarını saptamaya çalışacaktır. Bunun için tezin ikinci bölümü liberalizmi incelerken öncelikle liberal teorinin dayandığı temel unsurları irdelemiştir. Bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet gibi Aydınlanma Çağı esintileri taşıyan bu temel unsurların izleri, koruma sorumluluğu rejiminin amaç, temel prensip ve işleyişinde de hissedilebilmektedir. Bu unsurların koruma sorumluluğu içerisinde izlerinin saptanması, daha sonra kavramın işlevselliğini incelerken alınan kararların ve devletlerin davranışlarının daha kolay anlamlandırılması için önem taşımaktadır. İkinci olarak bu bölüm, liberal uluslararası ilişkiler sistemi açıklayan farklı teorileri tartışacaktır. Liberal bir uluslararası sistemde doğan koruma sorumluluğu kavramı, bu teorilerin ortaya attığı savaş, demokrasi, insan hakları, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık, etik dış politika gibi sistemi etkileyen değişkenlerin anlamlandırılması ile daha anlaşılır hale gelecektir. Bu değişkenlerin incelenmesi ayrıca üçüncü bölümde örneklendirilen Libya müdahalesinin ortaya çıkışını ve koruma sorumluluğunun buradaki uygulamasını da daha anlamlı kılacaktır. Savaş, demokrasi ve serbest ticaret ekseninde değinilen cumhuriyetçi liberalizm ve türevleri; karşılıklı bağımlılık ve uluslararası örgütler ekseninde değinilen kurumsal liberalizm ve türevleri; insan hakları ve insani müdahale ekseninde değinilen kozmopolit liberalizm yaklaşımları tezin aynı zamanda teorik temelini oluşturacaktır. Bu temel çerçevesinde tez, liberal bir dünyada doğmuş ve liberal temellere dayanan koruma sorumluluğu rejiminin, liberal bir uluslararası sistem olmadan işlevsel

olmayacağını gösterecektir. Bölüm sonunda ortaya konulan koruma sorumluluğunun liberal kökenlerinin, kavramın pratikteki sorunları ile ilgili sorduğumuz soruların cevaplarının şekillenmeye başlamasını sağlayacaktır.

“Libya Müdahalesi Çerçevesinde Koruma Sorumluluğu Rejimi isimli” son bölüm ise, koruma sorumluluğu rejiminin dinamiklerini incelemek üzere Libya müdahalesi analiz edilecektir. Öncelikle müdahalenin kısa bir tarihi tartışılarak müdahalenin çerçevesi çizilecektir. Özellikle BMGK kararları üzerinden gidilerek koruma sorumluluğunun koşulları aranacaktır. Üçüncü bölümün temel amacı, ICISS’in ortaya koyduğu sistemin çalışıp çalışmadığını bir örnek üzerinden test etmektir. Bu nedenle özellikle Libya’ya yapılan müdahale süreci, krizin çıkışından başlanarak adım adım incelenecektir. ICISS’in çizdiği yol izlenerek öncelikle Libya’da kavramın temellerini oluşturan egemenlik ve insani nedenlerle kuvvet kullanımı ile ilgili söylemler ve kararlar incelenecektir. Daha sonra askeri müdahalenin şartları incelenerek meşru olup olmadığı, koruma sorumluluğunun çizdiği çerçeve ve kriterlere uygunluğu, müdahale sonrası sürecin yönetimi değerlendirilerek koruma sorumluluğun ne kadar işleyen bir rejim olduğu saptanmaya çalışılacaktır. Son olarak koruma sorumluluğu ve Libya özelinde kavramın eksiklikleri, suistimale açık noktaları, havada bırakılmış argümanları tartışılmıştır. Gerçek bir vakada koruma sorumluluğu sisteminin test edilerek bu kusurların saptanması, sonuç bölümünü şekillendirme hususunda en temel dayanak olacaktır.

Özetle, ilk bölümde ortaya çıkışı, amacı, kapsamı, temel prensipleri ve evrimi ile açıklanan koruma sorumluluğu kavramı, ikinci bölümde ele alınan liberal temeller ekseninde Libya krizi üzerinden test edilecektir. Tezin bunu test etmesindeki amacı; çatışmaların daha çok halklarına sistematik şiddet uygulayan hükümetler ile vatandaşları arasında gerçekleşen bir yapıya evrilmesi sonucu, uluslararası toplumun ihtiyaç duyduğu tepki sisteminin koruma sorumluluğu rejimi olup olmayacağını ortaya koymaktır. Diğer bir deyişle çalışmanın sonucunda; koruma sorumluluğunun devletlerin insani krizleri bahane ederek başka devletlerin iç işlerine karışmak için kullandıkları bir araç mı, yoksa insani krizler karşısında devletlerin nasıl davranacağını

sistemize etmeye çalışan bir ortak görüş mü olduğu ikilemi bir teraziye koyularak hangi tarafın ağır basacağı görülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU

1.1. İnsani Güvenlik ve İnsani Müdahale

Soğuk Savaş sonrası karmaşanın hâkim olduğu 90'lı yıllarda birçok alan gibi güvenlik kavramı ile ilgili tartışmalar da yeniden canlanmaya başlamıştır. Özellikle 1994 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Raporu'nda ilk defa kullanılmasından itibaren insani güvenlik kavramı bu tartışmaların odağını oluşturmuştur. (Kerr, 2017, s. 104) Bahsi geçen rapor, Soğuk Savaş'ın ardından güvenlik algısının devletlerden insanlara kayma ihtiyacını şu şekilde özetlemektedir:

“Güvenlik kavramı çok uzun süredir, dışardan gelecek saldırılara karşı toprak güvenliğinin sağlanması, dış politikada ulusal çıkarların korunması veya nükleer bir soykırım tehdidine karşı küresel güvenliğin korunması kapsamında dar bir şekilde yorumlanmıştır. İnsanlardan çok ulus-devletlerle ilişkilendirilmiştir. Süper güçler ideolojik bir mücadeleye, tüm dünyada bir soğuk savaşa kilitlenmişlerdi. Bağımsızlıklarını daha yeni kazanmış olan gelişmekte olan ülkeler, kırılgan ulusal kimliklerine yönelik her türlü gerçek veya algılanan tehdide karşı duyarlıydı. Günlük yaşamlarında güvenlik arayan sıradan insanların meşru kaygıları unutulmuştu. Birçoğu için güvenlik, hastalık tehdidinden, açlıktan, işsizlikten, suçtan, sosyal çatışmadan, siyasi baskıdan ve çevresel tehlikelerden korunmayı simgeliyordu. Soğuk savaşın karanlık gölgelerinin azalmasıyla birlikte, artık birçok çatışmanın uluslar arasında değil, ulusların içinde olduğu görülebilir. Çoğu insan için, bir güvensizlik duygusu, felaketle sonuçlanacak bir dünya olayının korkusundan çok günlük yaşamla ilgili endişelerden kaynaklanır. Onlar ve aileleri yeterince yiyecek mi? İşlerini mi kaybedecekler? Sokakları ve mahalleleri suçtan korunabilecek mi? Baskıcı bir devlet tarafından işkence görecekler mi? Cinsiyetleri nedeniyle şiddet mağduru olacaklar mı? Dinleri veya etnik kökenleri onları zulüm için hedef alacak mı?” (United Nations, 1994, s. 22)

Raporda da dikkat çekildiği üzere; Soğuk Savaş döneminde yoğun bir şekilde süper güçlerin ideolojik mücadelesi ve sürekli tırmanışta olan nükleer gerilim arasında sıkışan güvenlik kavramı, Soğuk Savaş'ın bitimi sonrası çatışmaların ulus içi bir sorun

haline gelmesi ile daha insan merkezli bir yöne kaymıştır. Devletlerini tehdit eden dış aktörler ya da devletlerinin kendilerinin üzerlerinde yarattığı tehditler ile insanlar için, günlük hayatlarını idame ettirdikleri basit eylemlerin üzerine bir “güvensizlik durumu” çıkmıştır.

Ovalı, bu güvensizlik durumunun ortaya çıkardığı insan güvenliği kavramının 1994’ten itibaren resmen dünya sahnesine girişinin nedenlerini üç faktör ile özetlemektedir. Bunlar; Soğuk Savaş sonrası patlak veren sınır içi çatışmaların yarattığı gerilimler, yeni tehditlerin ulus devletlerin müdahale gücünü aşan nitelikte olmalarının vatandaşların güvenliğini sağlama tekelinin devletlerin elinden alınması ve iletişim devrimi ile yaşanan güvenlik sorunlarının tüm dünya kamuoyunun ilgisine açılması olarak sıralanabilir. Bu sebepler, devletin güvenlik sağlayıcı rolünü tartışmaya açmış ve bu tartışmalar dünyanın her yerindeki birey ve toplumların güvenliklerinin sağlanmasını öngören uluslararası normlar, standartlar ve ilkeler doğurmuştur. (Ovalı, 2015, s. 291-292)

Özetle, insani güvenliğin bir tartışma nesnesi olarak yükselişi, beraberinde devleti korunacak değer olarak merkeze alan ve tehdit anlayışı askeri tehditler olan geleneksel güvenlik anlayışına bir dönüşüm getirmiştir. Güvenliğin kapsamı hem tehdit edilen değer hem de tehdit eden öge açısından genişlemeye başlamıştır. Devletlerden bireylere kaymaya başlayan güvenlik problemi, güvenliğin referans nesnesinin değişimi ile farklı çözümlere ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bu ihtiyacın çıktısı da “insani müdahale” kavramı olmuştur.

Literatürde 19. Yüzyılın erken dönemlerinden beri varolan bu kavrama 20. Yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ilişkiler terminolojisinde “*bir devletin, başka bir devletin vatandaşlarını, o devletin kendi zulmünden kurtarmak için ülkesi dışında münferiden kuvvet kullanması*” şeklinde yer verilmiştir. (Telli, 2012, s. 208) Benzer bir şekilde Wilson-Roberts de insani müdahaleyi, “*temel insan haklarına yönelik ciddi ve geniş kapsamlı ihlallerin neden olduğu insancıl konularda bir yıkım durumunda, müdahalenin olacağı devletin onayı olmadan yapılan silahlı müdahale*” (Wilson-Roberts, 2000, s. 1) şeklinde tanımlamıştır. Keskin de benzer bir şekilde

kavramı, “bir devletin başka bir devlete karşı, buradaki geniş çaplı insan hakları ihlallerini önlemek için kuvvet kullanması” olarak özetlemiştir. (Keskin, 1998, s. 125) Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte tanımların hepsinden çıkaracağımız sonuç, insani müdahalenin temelde “insan hakları ihlalleri” ve “kuvvet kullanımı” temalarını içerdiğiidir.

İnsani müdahale köklü ve derin bir fikir olmakla birlikte güncel tartışmaların çoğu bu iki tema üzerinde şekillenmektedir. Özellikle bilimsel fikir birliği, ancak Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında güç kullanma yasağına potansiyel olarak meşru bir istisna şeklinde ortaya çıktığı yönündedir. (Heinze & Steele , 2013, s. 137) Uluslararası hukukta güç kullanımı ilk defa, 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması ile kurulan yeni uluslararası sistemin daha önce var olan tüm kuvvet kullanma yöntemlerini geride bırakarak yalnızca antlaşma tarafından uygun görülen kuvvet kullanma yöntemlerini meşru kabul etmesi ile tamamen yasaklanmıştır. (Eryücel, 2014, s. 144-145) Yasak, BM Antlaşması madde 2/4'te açıkça belirtilirken madde 2/7, devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahalesini kısıtlayarak bu kararı desteklemiştir.

“2.4. Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.

2.7. İşbu Anlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konulara işbu Anlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.” (Birleşmiş Milletler, 1945, s. 5-6)

Burada dikkat çeken ilk nokta, madde 2/7'de VII. Bölüme yapılan atıf ile içişlerine karışma hususunda açık kapı bırakılmasıdır. Bölüme göre, barış ve tehditin bozulduğunun tespit edildiği durumlarda 39. Madde'ye dayanarak Güvenlik Konseyi güvenliğin korunması için önce tavsiyelerde bulunmakta; bulunan tavsiyelerin yeterli olmadığı durumlarda 41. Madde ile silah kullanmayı gerektirmeyen politik ve ekonomik aborgo benzeri önlemlere veya bu önlemlerin de çözüm sunmaması halinde

ise 42. Madde ile uluslararası barış ve güvenliği sağlayacak her türlü önleme başvurabilmenin önü açılmaktadır. Ek olarak, madde 2/4'te tamamen yasaklanıyor gibi görülen kuvvet kullanma yetkisine de aynı bölümün 51. Maddesi ile “meşru müdafaa” durumlarında istisna getirilmektedir. (Birleşmiş Milletler, 1945)

Dikkat çeken ikinci nokta ise, meşru müdafaa ve Güvenlik Konseyi kararı durumlarında güç kullanma yasağına istisna getirilmesi ile ilgili vurgulara karşılık, insanlık suçları işlenen durumlarda kuvvet kullanımı ile ilgili hiçbir düzenleme bulunmamasıdır. Bunun sebebinin, imparatorlukların ve ulus devletlerin çatıştığı iki büyük savaştan sonra imzalanan antlaşmanın insan hakları ihlallerini müdahale sebebi olarak görmemesi olduğunu söyleyebiliriz. Hitler'in Holokost'undan sonra birey ve grupların haklarının BM Şartı'nda ve daha görkemli olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tanınması, 1945'te Nürnberg Mahkemesi Tüzüğü tarafından "insanlığa karşı suçlar" kavramının tanınması ve 1948'de Soykırım Sözleşmesi'nin imzalanması bile BM'yi kuranların ezici kaygısını devletlerin birbirine karşı saldırgan savaş yürütmesinden öteye kaydıramamıştır. (Evans, 2015, s. 17) BM Antlaşması'nın 2/7 maddesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Yine de Soğuk Savaş yıllarında imzalanan insan haklarına dair bu sözleşmelerin tamamen amaçsız olduğunu da söyleyemeyiz. Bu sözleşmeler insan haklarının uluslararası sistemde tanınması konusunda atılmış temel adımlardır ve Soğuk Savaş sonrası oluşacak müdahale dalgasının yapı taşı oluşturulmaktadır. Keza, Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan Soğuk Savaş'ın bitişine kadar olan dönemde gerçekleşen Kongo (1960-1964), Dominik Cumhuriyeti (1965), Doğu Hindistan [Bangladeş] (1971), Kamboçya (1978), Uganda (1979), Grenada (1983) ve Panama (1989) müdahaleleri bunu kanıtlar niteliktedir. Bu müdahalelerin çoğu meşru müdafaa olarak görülse de; Hindistan'ın sivil kayıpları önlemek için Bangladeş'in oluşumuna neden olacak Pakistan müdahalesi, Vietnam'ın köylerde sivil katliamlar yapan Pol Pot yönetimine karşı Kamboçya müdahalesi ve İdi Amin'in 50.000 kişinin ölümüne sebep olduğu düşünülen yönetimine karşı Tanzanya'nın Uganda'ya müdahalesi bu dönemde yapılan insani amaçlı müdahaleler olarak sayılabilir. (Aytaç, 2014, s. 165-170) Bu müdahaleler ve insani müdahalenin kökenleri ortaçağa kadar dayanmakla birlikte,

insani müdahalenin uluslararası sahnede bir norm olarak boy gösterişi asıl 90'lardan sonra, insani güvenlik algısındaki paradigma değişimi ile gerçekleşecektir. (Eryücel, 2014, s. 150)

1.1.1. 1990 Sonrası İnsani Müdahaleye Bakış

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, en belirgin güvenlik olgusu, devletler içinde silahlı çatışmaların çoğalması olmuştur. (ICISS , 2001, s. 4) Mary Kaldor'un “yeni savaşlar” olarak tanımladığı bu çatışmaların çoğunda insanların ölümü savaşın amaçlarından biri olarak görülmüş ve çoğu, devlet dışı milis gruplar arasında gerçekleşse bile bazen sivillere karşı en kötü suçları işleyenler devletlerin kendisi olmuştur. (Bellamy, 2017, s. 290) Güvenlik ve savaş olgusundaki bu kayma, 1990 sonrası dönemde insani müdahale tartışmalarını merkeze oturtmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1991 Irak, 1992 Somali, 1994 Ruanda ve NATO'nun 1999 Kosova müdahalesi bu dönemin insani müdahale örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. (Eryücel, 2014, s. 150)

İleri bölümlerde incelenecek bu yeni savaşlara yapılan müdahaleler ve müdahale etmemeye ilişkin hâkim olan varsayımlar, bu dönemde daha önce hiç olmadığı kadar meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. (ICISS , 2001, s. 1-2) Uluslararası toplumu oluşturan ulus devletler bugüne kadar, devletlerin vatandaşların güvenliğinin en iyi koruyucuları olduğu varsayımına ve egemenlik ile iç işlerine müdahale etmeme ilkesine dayanan “Westphalia egemenliği” çerçevesinde hareket etmiştir. (Bellamy, 2017, s. 290) Fakat özellikle yukarıda saydığımız yeni tür çatışmaların niteliği ve uluslararası sistemin paradigma değişimi devletleri çaresiz bırakmaya başlamış, müdahaleler ile ilgili yeni bir ikilem doğurmuştur. Devletler insani krizlere tepkisiz kalırsa katliama, etnik temizliğe ve hatta soykırıma kayıtsız kalma riski taşıırken; müdahale ederse de bu devlet içi çatışmalarda taraf olmak anlamına gelebilecektir. (ICISS , 2001, s. 5) İnsani müdahale yanlısı ve karşıtı bütün tartışmalar bu ikilem etrafında şekillenmektedir.

Hem insani müdahale yanlısı görüşler hem de insani müdahale karşıtı görüşler sorunu temel olarak kuvvet kullanma yasağı ile ilgili görmüş, meşruiyet ve devletlerin eşit egemenliği kavramları çerçevesinde tartışmıştır. Duran’a göre uluslararası aktörler BM Antlaşması’nın 2/4 maddesi üzerinden müdahalenin uluslararası hukuka göre meşru olduğunu savunanlar ve savunmayanlar olarak ikiye bölünmüştür. Müdahale karşıtı olanlar madde 2/4 ve 2/7’nin hukuki meşruluğunun yanı sıra, ahlaki ve siyasi açıdan insani müdahaleye izin verecek şekilde yorumlanmasının istisnanın kötüye kullanılmasına neden olacağını düşünmektedir. Onlara göre müdahale yanlıları uluslararası toplumun ahlaki yükümlülüklerine karşı aşırı vurgu yapmakta ve büyük güçlerin ulusal çıkarlarından etkilenen keyfi müdahaleler yapma tehlikesini göz ardı etmektedir. (Duran, 2001, s. 89-92) Uluslararası ilişkilerde devletlerin, bazı örneklerde hemen müdahale etme gerekliliği duymaları, bazılarında ise müdahale yapmayı tercih etmemeleri ya da müdahaleyi çok geç başlatmaları, insani müdahalenin insani değerler yerine ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Bu görüşün arkasında uluslararası ilişkilerde devletlerin her türlü girişimlerinin ulusal çıkara dayanması ve güçlü devletlerin kendi menfaatleri söz konusu olmadığı takdirde, sırf insani gerekçelerle, başka ülke vatandaşlarının hakları için askeri ve ekonomik riskleri göze almayacakları tezi yatmaktadır. (Eryücel, 2014, s. 148-149)

Karşıt görüşte olanlar ayrıca uluslararası toplumun, en iyi yaşam şekli konusunda farklı fikirlere sahip çok sayıda topluluktan oluştuğunu belirtmekte ve BM Antlaşması’nda belirtilen istisnalar hariç güç kullanımını kesin şekilde yasaklayan başka bir şeye ihtiyaç duyulduğunu iddia etmektedir. Güç kullanımı kurallar çerçevesinde yönetilmeli ve hiçbir devletin diğerlerine “insan haklarını ihlal eden durumlar” hususunda kendi görüş ve standartlarını dayatma hakkı olmamalıdır. Bu şekilde kısıtlanmadığı sürece genel bir insani müdahale hakkı, insanilikle hiç alakası olmayan savaşları meşrulaştırmanın önünü açacaktır. (Bellamy, 2017, s. 295-297) Kuzey Irak’a yapılan Huzur Operasyonu, 2003 Irak ve 2008 Gürcistan müdahaleleri buna örnek olarak gösterilmiştir.

Müdahale yanlısı olanların tarafından baktığımızda ise müdahale karşıtlarının aksine insani müdahalenin madde 2/4’e aykırı olmadığını, hatta 2/7 maddenin VII.

Bölüm istisnası ile müdahale edilmesine izin verdiğini iddia etmektedirler. (Duran, 2001, s. 90-92) Bu maddelerin yanı sıra BM Antlaşması'ndaki insan haklarıyla ilgili hükümleri ve uluslararası teamül hukukunu ileri süren müdahale yanlıları; tüm devletlerin gerek BM Antlaşması gerekse diğer çok taraflı uluslararası antlaşmalarla temel insan hak ve özgürlüklerine saygı göstereceklerini taahhüt ettiklerini ve bu haklardan bazılarının uluslararası hukukta “hiç bir devletin aksine davranamayacağı üstün kural niteliğindeki kurallar” anlamına gelen jus cogens (buyruk kural) kural niteliğine sahip haline gelmesi ile insani müdahalenin meşrulaştığı fikrini savunmaktadır. (Eryücel, 2014, s. 149-150) Bellamy ise insani müdahale yanlısı görüşleri incelerken daha çok liberalist dayanakları irdelemiş ve müdahale yanlısı görüşlerin, dış aktörlerin soykırım ve kitlesel vahşetleri durdurmak için müdahale hakkının ve görevinin bulunduğu düşüncesine dayandığını belirtmiştir. Egemen devletlerin sahip olduğu haklar devletin vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmesine bağlıdır ve bu sorumluluğu yerine getirmediği takdirde iç işlerine müdahale edilmemesi haklarını kaybederler. (Bellamy, 2017, s. 293-295) Bu da uluslararası aktörlerin müdahalede bulunmasını meşru kılmaktadır.

Müdahale yanlılarının bu bakışının temelinde küreselleşme olgusunun yattığını söylemek yanlış olmaz. Daha öncesinde de bahsettiğimiz gibi özellikle iletişim devrimi ile insanlık suçları işlenen bölgelerde yaşananlardan dünya kamuoyunun haberinin olması, uluslararası sistemin büyük aktörleri üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Artık “hakkında çok az şey bildiğimiz uzak bir ülkede meydana gelen insani felaket” diye bir olgu kalmamıştır. (ICISS , 2001, s. 5) Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kavramlar devletin bekası, egemenlik prensibi ve içişlerine karışmama yasağı gibi ilkelerden daha önemli hale gelmiştir ve devletlerin korumakla yükümlü olduğu halklara suç işlemelerine uluslararası toplumun seyirci kalması mümkün değildir. (Eryücel, 2014, s. 149)

Bunların haricinde, BM Antlaşmasının insan haklarına yaptığı atfa dayanarak Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmadan müdahalede bulunmanın meşru veya meşru değil fakat etik olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Özellikle Keskin, Güvenlik Konseyi'nin bir ülkedeki insan hakları ihlallerini 39. Maddeye göre barışa

yönelik tehdit olarak belirlemesi ve buna karşı belli bir devlet ya da devletler grubuna kuvvete başvurma izni verirse bu hareketin hukuka uygunluğu konusunda hiçbir kuşku olmadığını savunmaktadır. (Keskin, 2006-2007, s. 53) Burada önemli nokta, belirli ölçütler ve normlar ile insani müdahalenin çerçevesini belirlemektir. Müdahalenin Güvenlik Konseyi tarafından yetkilendirilmesi, alternatif tüm yolların tüketilmiş olması, insan haklarının tartışılmaz bir biçimde ihlal edilmiş olması, müdahalenin çok taraflı yapılması, müdahalenin yapılmasının yapılmamasından daha faydalı olması ve hedef ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğünün uzun vadede tehlikeye atılmaması tartışılan temel çerçeve olarak özetlenebilir. (Duran, 2001, s. 90-92)

Bütün bu tartışmalara baktığımızda, 2/4 ve 2/7 maddelerinin insani müdahale kapsamında yorumlanabilmesi için yeterli açıklıkta olmamasının etkilerini gözlemleyebiliriz. Bu noktada bir standart yaratılması hususunda müdahale karşıtlarına daha yakın bir konumda durmakla birlikte, kriz bölgelerindeki savunmasız ve zulüm altındaki nüfusun da kaderine terk edilmemesi gerektiği düşüncesindeyiz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve BM Antlaşması gibi uluslararası yükümlülükleri kabul eden bir devletin artık insani müdahale mevzusunu iç mesele olarak kabul etmesi mümkün görünmemektedir. Fakat bu, mevcuttaki örneklerin bu çerçevede yapıldığı ve müdahale karşıtlarının tamamen haksız olduğu anlamına da gelmemektedir. Özellikle bahsedilen standartların müdahalelerde mevcut olmayışı ile ilgili boyut, tezin sonraki bölümünde irdelenecektir.

1.1.2. Soğuk Savaş Sonrası İnsani Müdahale Örnekleri

Tezin ana direklerinden biri olan koruma sorumluluğu ilkesine geçmeden önce, insani müdahale kavramının tartışma gündeminde görece altın çağını yaşadığı Soğuk Savaş sonrası dönemden ICISS raporuna kadar olan dönemde gerçekleşen dört müdahale örneğine değinilecektir. Bu noktaya kadar tartıştığımız insani müdahale görüşleri ve insani güvenlik kavramları çerçevesinde uluslararası toplumun 90'lar boyunca yüz yüze kaldığı insani yardım çağrıları irdelenecektir. Uluslararası toplum bu dönemde, devlet ve savaş kavramını derinden sarsacak birçok insani dram ile başa kalmış, bunların çoğunda efektif davranamamıştır. Koruma sorumluluğu

ilkesinin Birleşmiş Milletler dokümanlarında yer almak üzere fikri temellerinin atıldığı 90'lar konjonktüründe devletler, fikren koruma sorumluluğu ilkesi ile hareket etse bile uygulamada oldukça yetersiz kalmıştır. Diğer bir deyişle 1990'ların insani müdahaleleri oldukça seçici, tutarsız ve meydana gelmeleri hem ahlaki gerekliliğin hem de güçlü devletlerin daha dar görüşlü çıkarlarının tesadüfî bir yakınsamasına dayanmıştır. (Heinze & Steele , 2013, s. 131) İncelenecek örneklerde bu açıkça görülmektedir.

1.1.2.1. 1991 Irak

1990'ların başında meydana gelen en önemli olaylardan biri, 1988'de İran ile savaştan çıkan Irak'ın Kuveyt'i işgaline müdahale olarak da bilinen "Körfez Savaşı" dır. İran'la girdiği savaş bitmesine rağmen silahlanmaya devam eden Irak, dünyanın en zengin petrol ülkelerinden biri olan komşusu Kuveyt üzerinde açıkça hak iddia etmeye başlamıştır. Buna gerekçe olarak Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu döneminde Basra vilayetine bağlı bir kaza olduğunu, dolayısıyla buranın kendine bağlı olması gerektiğini gösterse de asıl sebep zengin petrol kaynakları ve Körfez'in politik gücünden yararlanmak üzere Basra Körfezi'ne yayılmaktır. Kuveyt'in Arap Birliği ile Birleşmiş Milletler'e başvurusuna ve yapılan bütün arabuluculuk çabalarına rağmen Irak, 2 Ağustos 1990 günü, Kuveyt'e girmiş ve bu devletin topraklarını işgal etmiştir. Dünya petrol rezervinin yüzde 60'ından fazlasının bulunduğu hesaplanan Ortadoğu'daki bu gelişme doğal olarak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı devletlerinin çıkarına dokunmakta olup, sorunu bir dünya sorunu haline getirmiştir. (Uçarol, 1995, s. 790-793)

Beklendiği gibi devletlerin bu tepkisi üzerine daha işgalin yapıldığı gün olan 2 Ağustos 1990 günü toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, aldığı 660 sayılı kararla¹, Irak'ın hareketini kınayarak kuvvetlerinin tümünü işgal ettiği topraklardan

¹ Irak kararlarının tamamı için bkz. "UN Documents for Iraq", **Security Council Resolutions**, (çevrimiçi) https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/page/5?ctype=Iraq&cbtype=iraq#038;cbtype=iraq, 25 Haziran 2023

hemen ve kayıtsız şartsız geri çekmesini istemiştir. Hemen peşine 6 Ağustos'ta ise 661 Sayılı kararla (UNSC, 1990) BGMK Irak'a karşı geniş kapsamlı ekonomik ambargo uygulamasını getirmiştir. Bu karar verilirken ABD başta olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya ve Türkiye gibi birçok ülke Irak'a karşı ekonomik ve politik ambargolar koymaya başlamıştır.

Irak'ın geri adım atmaması ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30 Kasım 1990'da 678 sayılı kararı (UNSC, 1990) alarak 660 sayılı kararda belirtilen taleplerin yerine getirilmemesi halinde BM Antlaşması'nın VII. Şartına dayanarak güç kullanılacağıнын sinyallerini vermiştir. Irak'ın kararda belirtilen 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve ABD ile iş birliği yapan diğer devletler, 17 Ocak 1991 günü Körfez Harekâtı'nı başlatmışlardır. Uluslararası Güç ile Irak kuvvetleri arasındaki savaş kısa sürmüş ve Müttefikler 26 Şubat'ta Kuveyt'i kurtarmışlardır. Fakat Saddam Hüseyin'in yenilgisi ile zayıflayan devlet, iç karışıklıklara açık hale gelmiştir. Olayları sert bir şekilde bastırmaya çalışan Saddam hükümetinin aldığı önlemler, 600.000 Kürdün Türkiye sınırına doğru kaçmasına neden olmuştur.

Güvenlik Konseyi, özellikle Türkiye ve Fransa'nın çağrısı üzerine 688 sayılı kararı (UNSC, 1991) alarak “sonuçları bölgenin uluslararası barış ve güvenliğini tehdit eden” sivil halka uygulanan bu baskının sona erdirilmesini talep etmiştir. Askeri bir müdahale çağrısı içermeyen bu kararda Güvenlik Konseyi, ilk defa insani güvenliği tehdit eden bir durumu “barış ve güvenlik tehditi” olarak nitelemiştir. Çağrının sivil toplum kuruluşları ve uluslararası devletleri iş birliğine çağırmakla kısıtlı olmasına rağmen Huzuru Sağlama Operasyonu kapsamında; 36. Paralelin kuzeyinde bir Kürt güvenli bölgesi ve uçuşa yasak bölge kurulmuş ve 2003'te Saddam'ın ABD işgali ile devrilmesine kadar bu şekilde devam etmiştir. (Keskin, 2009, s. 53-54)

Irak müdahalesi ile ilgili çok şey söylenebilir. İnsani gerekçeler yerine ulus devletlerin ulusal çıkarlarına dayanması, diğer aksiyonlara yeterince zaman vermeden direk müdahale kararı alınması, 2003'e kadar sürececek fazlasıyla uzun bir periyodu kapsamaması, Güvenlik Konseyi tarafından doğrudan bir askeri müdahale yetkisi verilmemiş olması bunlar arasında sayılabilir. Sayılanların çoğu önceki bölümlerde

değınilen insani müdahale tartışmalarının çekincelerini destekler niteliktedir. Fakat her şeye rağmen, özellikle 688 numaralı kararın Güvenlik Konseyi'nin devlet içi insanlık sorunlarını uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak saymaya başladığı çağın öncüsü olduğu bir gerçektir. Özellikle tezin Libya Müdahalesi'ni irdelediğı bölümde bu değerlendirme, koruma sorumluluğuna atıfta bulunan ilk karar ile karşılaştırırken oldukça kıymetli olacaktır.

1.1.2.2. 1992 Somali

Afrika'nın Boynuzu olarak adlandırılan Somali'de 1992'de yaşanan kriz, 1969'dan 1991'e kadar ülkeyi yöneten Muammed Siad Barre'nin iktidarının son bulmasıyla başlamıştır. Barre'nin yarattığı iktidar boşluğunu doldurmak isteyen muhaliflerin kendi içlerinde parçalanarak ülkenin farklı noktalarını sahiplenmesi ülkeyi iç savaşa sürükledi. Kuraklık ve iç savaş, ülkede kitlesel bir açlık tehlikesi doğurdu. 1991'den 1992'ye uzanan süreçte çatışan hiziplerin uzlaşma konferansı ile ortak noktaya getirilmeye çalışılmasına rağmen başarı sağlanamamış, çatışmanın kuvveti ve buna bağılı olarak insani krizin boyutu giderek tırmanmıştır. (Karpuzcu, 2021, s. 360-361)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Somali'deki olaylar neticesinde önce 733 sayılı kararla² (UNSC, 1992) silah ambargosu getirmiş, daha sonra da 751 sayılı kararla (UNSC, 1992) kurulan UNUSOM barış gücü birliğı ve Birleşik Görev Gücü (UNITAF)'nü sahaya göndermiştir. Barış güçlerinin süreci kontrol etmekte zorlanmasının ardından Somali Müdahalesi, Güvenlik Konseyi'nin 794 sayılı kararı ile gerçekleşmiştir. 794 sayılı karar, (UNSC, 1992) BM Antlaşmasının 39. Maddesine dayanarak barış ve güvenliğin sağlanması ve korunması hususunda bütün önlemlerin alınması şeklinde Somali kararları arasında kendisine yer bulmuştur. Ayrıca ilk defa bir karara “çatışmadan kaynaklanan büyük bir insani kriz”, “insani yardımın önünde

² Somali kararlarının tamamı için bkz. “UN Documents for Somalia”, **Security Council Resolutions**, (çevrimiçi) <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/somalia/> , 25 Haziran 2023

bulunan engeller”, “insani güvenlikteki bozulma” gibi insan hakları boyutunu da kapsayacak ifadeler eklenmesi ile devlet egemenliğine müdahalenin alanını genişletmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. (Aytaç, 2014, s. 181-182)

Özellikle 794 sayılı kararın önünü açtığı olasılıklar ile birlikte Somali müdahalesinin insani müdahalenin ilk başarılı örneği olduğunu söyleyebilmek gerekmektedir. Fakat sonrasında yaşanan birtakım gelişmeler bu başarıyı oldukça perçinlemiştir. Birleşmiş Milletler’in barış gücü 1992-1995 yılları arasında yeniden inşa için ülkede bulunmuştur. Görevini itfa etmekte başarılı olamayan ve 21 askerin ölümünden sonra Farrah Aidid’in hareketine savaş açan BM barış gücü, ülke vatandaşları tarafından işgalci güç olarak görülme noktasına gelmiştir. Oluşturulduğu ülkelerin çıkar çatışmalarına dayanamayan barış gücü, 1995’te ülkeden çekilmek durumunda kalmıştır. (Karpuzcu, 2021, s. 361)

Günümüzde Somali’deki iç çatışmanın hala sürüyor oluşu müdahalenin başarısızlığını gözler önüne serse bile Somali müdahalesi, devletlerin insani bir krize verdiği uluslararası tepki ve yeniden inşa çabaları açısından koruma sorumluluğunun erken örneklerinden biri sayılabilir. (Bellamy, 2010, s. 156) İnsani müdahaleyi bu noktada tartışmalı hale getiren Somali’ye yapılan müdahale değil, Ruanda’ya yapılmayan müdahale olacaktır.

1.1.2.3. 1994 Ruanda

Koloni öncesi tarihi fazla bilinmemekle birlikte Ruanda Hutular, Tutsiler ve Pigmeler olmak üzere üç etnik grubun barış içinde yaşadığı bir Orta Afrika ülkesidir. Koloni öncesi ve sırası dönemde ülkeyi, nüfusun %17’sini oluşturan Tutsiler yönetirken aslında nüfusun çoğunluğunu Hutular oluşturmaktadır. (Karpuzcu, 2021, s. 358) Sığır çobanı olan Tutsiler, nüfusları az olmasına karşın saldırgan yapıları ile çiftçi olan Hutular üzerinde hızlı bir hakimiyet kurmuştur. Görece barış içinde yaşayan bu grupların arasındaki dengeler, 1899’da Almanya ve 1935’te Belçika’nın kolonisi haline gelmeleri ile bozulmaya başlamıştır. (Sencerman, 2013, s. 38-39) Ülkeye gelen sömürgeci güçler Tutsileri üstün görerek yönetici pozisyonlara yerleştirmiş ve iki grup arasında mevcut ayrımı derinleştirmişlerdir. 1959’da Hutular’ın iktidarı ele geçirmek

için başlattıkları olayları 1990'lara kadar uzanan kanlı bir tarih izlemiştir. Yönetimi ele geçiren, 20.000'den fazla Tutsi'yi öldürüp 200.000'den fazlasını mülteci konumuna getiren Hutular'a karşı Tutsiler muhalif bir örgütlenme oluşturmuştur. 1988'de başlayan iç savaş, 1993'te BM'nin arabuluculuğu ile antlaşma ve ateşkese dönse de sonuç olumsuzdu. 1994'te Habyarimana'yı barış görüşmelerinden geri taşıyan uçağın düşüşü ile katliamlar başlamıştır. (Karpuzcu, 2021, s. 358-360) Devlet başkanlarının öldürülmesini Tutsiler'e olan nefretlerini kusmak için bahane eden Hutular, 100 gün içinde yarım milyondan fazla Tutsi ve muhalif Hutu'yu öldürerek dünyanın şahit olduğu en büyük katliamlardan birine imza atmıştır. (Sencerman, 2013, s. 54-55) Bu esnada hala bölgede bulunan BM Barış Güçleri, 10 ABD askeri katledildiği gerekçesi ile alandan çekildi. Tutsi muhalif güçleri Fransa'nın desteklediği Hutular tarafından bastırılırken 1 Milyon'a yakın insan öldü, 2 Milyon insan ise yerinden edildi. (Karpuzcu, 2021, s. 358-360)

Kısa sürede gerçekleşen bu katliam çerçevesinde BMGK, 812 sayılı karar³ (UNSC, 1993) ile "Ruanda'daki çatışmanın insani sonuçlarından, özellikle artan mülteci sayısından" endişe duyduğunu belirterek " taraflar arasında uzlaşma çağrısı" yapmıştır. Çağrılar uzun bir süre yanıtsız kalmasının ardından nihayet Ağustos 1994'te 929 (UNSC, 1994) sayılı kararla Birleşmiş Milletler, Fransa öncülüğünde UNAMIR Barış Gücü ile bölgedeki koruma alanını güvenceye almaya karar vermiştir. (Eryücel, 2014, s. 151) Fakat bir önceki paragrafta da bahsedildiği gibi Fransa'nın Hutular'ı desteklemesi, müdahalenin altında yatan sebepleri şüpheli hale getirmektedir.

İnsani müdahale kavramının Somali'den sonra Ruanda'da bu sefer tersi yönde ciddi bir darbe alması, kavramın uluslararası kamuoyunda negatif ve işlevsiz olarak algılanmaya başlamasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler ve özellikle ABD'nin tepkisizliği yanında Fransa'nın gereğinden fazla müdahale olması, ilk bölümlerde değindiğimiz müdahale karşıtı eleştirileri körüklemiştir. 1999 Kosova müdahalesi,

³ Ruanda kararlarının tamamı için bkz. UNSCR, (çevrimiçi) http://unscr.com/en/search?SearchForm%5Byear%5D=1993&SearchForm%5Btopic_ids%5D%5B%5D=75&SearchForm%5Btxt%5D=&SearchForm%5Bmode%5D=and, 25 Haziran 2023

artık kavramın ömrünü doldurarak yerini koruma sorumluluğuna bırakmasının son itici gücü olacaktır.

1.1.2.4. 1999 Kosova

Bu bölümün incelemekte olduğu Soğuk Savaş'ın bitiminden koruma sorumluluğu kavramının doğuşuna kadar gerçekleşen müdahaleler arasında en başarılı olanı şüphesiz 1999 Kosova müdahalesidir.

Kosova'da Arnavutlar ve Sırp lar arasında süregelen sürtüşme, iki tarafın da Kosova'yı sahiplenmek istemesinden kaynaklanmaktadır. (Acar, 2015, s. 117) Yugoslavya'nın 1974 anayasası ile özerk hale gelen Kosova'nın özerklik statüsüne, 1989'da Sırbistan tek taraflı olarak son vermiştir. Çoğunluğu Arnavut olan nüfusun talepleri, 1992'de Yugoslavya'nın fiilen ortadan kalkması ve 1995'te Dayton Antlaşmasına Kosova'nın dahil edilmemesi ile Dünya kamuoyuna taşınmaya başlamıştır. (Aytaç, 2014, s. 181-182) Sırp baskısına karşılık 1996'da Kosovalı Arnavutlar Arnavut Kurtuluş Ordusu'nu kurmuş ve Arnavutlar'ın sivil direnişi silahlı bir mücadeleye dönüşmüştür. Mart 1999'da Sırp birlikleri Kosova'ya girmesi, tırmanan gerilimi kısa bir sürede insani bir felakete dönüştürmüştür.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi diğer seferlerin aksine 1999'da yaşanan krizden 1 yıl önce, 1998'de ilk kararını yayınlamıştır. 1160 sayılı karar (UNSC, 1998) ile Güvenlik Konseyi tarafları barışçıl bir çözüme davet etmiş ve hem Arnavut Kurtuluş Ordusu'nu hem de Sırp polis güçlerini kınayarak YFC ve Kosova'ya karşı silah ambargosu kararı almıştır. Altı ay sonra aldığı 1199 sayılı karar (UNSC, 1998) ile Sırp polislerinin aşırı güç kullanımından duyduğu endişeyi vurgulayarak ateşkes çağrısını yinelemiştir. Bu kararda ayrıca 230.000'den fazla insanın mülteci konumuna geldiği ve 50.000'den fazlasının da komşu ülkelere gitmeye devam ettiğine dikkat çekerek, artan insan hakları ve insancıl hukuk ilkeleri ihlalleri konusundaki endişelerini dile getirerek Kosova'da yaşayanların haklarına saygı gösterilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Dikkat çeken kısım, bu noktaya kadar alınan kararların hiçbirinde insani krizin önlenmesine karşı güç kullanımına atıfta bulunan bir ifade bulunmayışdır.

Sırp Birliklerin Kosova'ya girişinden önce taraflar arasında Şubat 1999'da başlayan görüşmelerde Rambouillet Antlaşması'nı Arnavutlar imzalamayı kabul ederken, Sırp'lar reddetmiştir. Sorunun barışçıl yollarla çözülemeyeceği Sırp'ların Kosova'ya girişi ile kesinleşmiş, tam dört gün sonra NATO oy birliği ile aldığı müdahale kararı ile 78 gün sürecek hava bombardımanını başlatmıştır. (Acar, 2015, s. 120) Taraflar ve BM'nin görüşmeleri sonucunda Sırp'lar geri çekilmeyi kabul etmiş ve Eylül ayına kadar silahsızlanma tamamlanmıştır. (Keskin, 2006-2007, s. 58)

Girişte de belirtildiği gibi Kosova müdahalesinin dönemin en başarılı insani müdahale örneği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra bu müdahale hem uluslararası sistemin hem de uluslararası ilişkiler literatürünün en tartışmalı müdahalelerinden birisidir. Öncelikle, çıkan Güvenlik Konsey'i kararlarından hiçbirinde müdahaleye bir atıf yoktur. Bu durum, NATO'ya devredilen müdahalenin meşruluğu hususunda tartışmalar doğurmuştur. Müdahale yanlısı olanlar BM Antlaşması'nın VII. Bölüm 42. Maddesi gereği barış ve güvenliğin tehdit edildiği durumlarda BGMK kararının zorunlu olduğunu savunarak müdahaleyi meşru bulmamaktadır. Karşıt olanlar ise müdahalenin insan hakları çerçevesinde gerçekleştiği için meşru, meşru olmasa bile etik olduğunu savunmaktadır. (Acar, 2015, s. 120-121) Hangi taraf haklı olursa olsun Balkanlar gibi Avrupa'ya bu kadar yakın bir konumda yaşanan bir insanlık krizi karşısında BM kararı ile müdahale edilememesi ve NATO'nun tek taraflı bir müdahaleye mecbur kalması kabul edilemezdir. Rusya ve Çin'in vetosu ile müdahale izninin BGMK'dan çıkamayışı Konsey'in bu gibi durumlardaki işlevselliğini sorgulatmış, müdahalelerin ülke çıkarları doğrultusunda seçici yapıldığına dair tartışmaları körüklemiştir. (Keskin, 2006-2007, s. 59-61) Son olarak NATO tarafından yapılan müdahalenin 78 gün sürmesi ve müdahale sırasında havadan yapılan bombalamalarda çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesi gibi yaşanan bazı durumlar, müdahalenin ölçülülüğünün ve insani yönünün sorgulanmasına neden olmuştur. (Acar, 2015, s. 125) Özetle başarılı bir müdahale örneği olmanın yanı sıra Kosova müdahalesi, insani müdahale kavramının eksiklerinin gerekli mercilerde hissedilmesini sağlayarak koruma sorumluluğuna geçişi başlatacak süreci tetiklemiştir.

1.2. İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna

Önceki bölümlerde incelediğimiz örneklerde açıkça görüldüğü gibi 1990'larda yapılan insani müdahaleler keyfi, tutarsız ve meşruluğu tartışmalıdır. İnsani müdahale kavramı Irak müdahalesinin çıkar oyunlarına dönüşü, Somali müdahalesinin başarısızlığı, Ruanda müdahalesine uluslararası devletlerin tepkisizliği ve Kosova müdahalesine ölçülü ve meşru bir tepki verilememesi gibi 90'lar müdahalelerinin hataları nedeniyle bir dönüşüm ihtiyacı içine girmiştir.

NATO'nun Kosova'ya müdahalesinin belirsiz meşruiyeti, Kanada hükümetinin Koruma Sorumluluğu (R2P) ilkesini öneren Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu'nu (ICISS) kurma konusundaki itici güç olmuştur. (Arsava, 2011, s. 105) Özellikle Kosova müdahalesinde yaşananlardan sonra çağdaş politika tartışmalarındaki temel çizgiler, uluslararası toplumun yeterince müdahale etmediği ya da çok fazla müdahale ettiği ikileminde seyreden fikirler çerçevesinde çizilmiştir. İnsani müdahalelerin daha etkili olmasını isteyenler, müdahalelerin yasallık ve etikliğini sorgulayanlar, müdahaleleri büyük güçlerin manipülasyon aracı olarak görenler ve insan haklarının devlet egemenliğini tehlikeye attığını savunanlar bu fikirlerin bazılarıdır. (ICISS , 2001, s. 2) İşte koruma sorumluluğuna giden yol da dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 1999'da BM Genel Kurulu'nun 54. Oturumunda bu tartışmalara yaptığı meydan okumaya yanıt arayışından doğmuştur:

“Eğer insancıl müdahale gerçekten egemenliğe karşı kabul edilemez bir saldırı oluşturuyorsa, Ruanda ve Srebrenica'da tanık olduğumuz olaylar karşısında nasıl davranmalıyız? İnsan olarak var oluşumuzun dayandığı tüm ilkeleri çiğneyen ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine karşı ne yapmalıyız?” (Cazala, 2018, s. 69)

Yine Annan, 2000 yılı Mart ayı sonunda Binyıl Raporu olarak bilinen "We the Peoples - The Role of the United Nations in the 21st Century" raporunda mevcut tehditlerin güvenliği “toprakları savunmaktan çok insanları korumak” açısından düşünmeyi gerektirdiğini belirterek uluslararası topluluğa, “savunmasız kişileri korumak için ağır ihlallerin cezalandırılmasını sağlamak da dahil olmak üzere uluslararası yasaları ve insan hakları yasalarını uygulamak için daha iyi yollar

bulunmasını” önermektedir. Özellikle yeni ve küçük devletler için bir koruma sağlasa da ulusal egemenlik insan hakları ihlalleri için bir kalkan olarak kullanılmamalı ve bu iki ilkenin çatıştığı insani krizlerde Güvenlik Konseyi silahlı müdahale seçeneğini dikkate almalıdır. (United Nations, 2000) Annan’ın bu raporda egemenlik ve iç işlerine karışmama prensibini insan hakları ile yan yana getirmesi, koruma sorumluluğu kavramı için temel çıkış noktası olacaktır.

1.2.1.2001 Raporu Çerçevesinde Koruma Sorumluluğu Kavramı

Kofi Annan’ın önceki kısımda bahsedilen taleplerine Kanada Hükümeti, Eylül 2000’de Mohammed Sahnoun ve Gareth Evans eş başkanlığında kurduğu “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS) ile cevap vermiştir. (Hehir, 2019, s. 32) Bir yıl boyunca çeşitli devlet görevlileri ve araştırmacılar ile çalışan komisyon, 2001 yılının aralık ayında “Koruma Sorumluluğu” isimli bir raporla bulgularını yayınlamıştır.

Raporun giriş bölümünde ICISS çalışmanın konusunun insani müdahale hakkı olduğunu vurgulayarak raporun amacının “devletlerin başka bir devlet içerisinde risk altındaki insanları korumak amacıyla başka bir devlete karşı zorlayıcı- ve özellikle askeri- eylemde bulunmasının uygun olup olmadığı sorusu” na cevap aramak olduğunu belirtmiştir. (Ercan, 2015, s. 167) Raporun başlığa da yansıyan ana teması, egemen devletlerin kendi vatandaşlarını toplu katliam, tecavüz ve açlık gibi önlenabilir felaketlerden koruma sorumluluğuna sahip olduğu, fakat korumak istemediği veya koruyamadığı durumlarda bu sorumluluğu daha geniş devletler topluluğunun üstlendiği fikri olan "Koruma Sorumluluğu" dur. (ICISS , 2001, s. VIII) Bu sorumluluğun doğası, boyutları, kimin yetkisi altında nerede ve nasıl kullanılması gerektiği gibi bütün sorular raporda tartışılmış ve bir cevap verilmeye çalışılmıştır.

İnsani müdahale kavramını “koruma sorumluluğu” ile değiştiren rapor koruma sorumluluğundan önce var olan insani müdahalelerin en çok, müdahaleye olanak veren objektif kriterlerin bulunmayışı nedeniyle eleştirildiğini teyit ederek hangi durumlarda müdahale edilirse egemenlik hakkının ihlali olmayacağına bir netlik kazandırmak

istemiştir. (Ulusoy, 2013, s. 271-272) Egemenliğin Westfalyan anlayışa göre uluslararası hukukta bir ulus devletin hukuki kimliğini ifade ettiğini belirterek egemen devletlerin eşit kabul edilmesi açısından önemine vurgu yapmıştır. Devletlerin egemen eşitliği ilkesinin BM Antlaşması'nın 2.1. Maddesinde devletin sınırları içindeki insanlar ve kaynaklarla ilgili yetkili kararlar alma kapasitesini ifade edecek şekilde tanımlandığını belirtmekle birlikte devletin otoritesinin mutlak olarak kabul edilmediğini, ancak anayasal güç paylaşımı düzenlemeleri tarafından dahili olarak sınırlandırılmakta ve düzenlenmekte olduğunu iddia etmiştir. (ICISS , 2001, s. 12) Bu çerçevede insani müdahale ve devlet egemenliği çatışmasına yeni bir boyut getiren ICISS, yeni dünyanın insanlık sorunları ışığında egemenlik kavramına yeni bir tanım önermiştir. Bu çerçevede egemenlik kavramı; devletlerin sınırları içinde yaşayan vatandaşların temel haklarına saygı duymak anlamına gelen iç sorumluluk ve devletlerin birbirlerinin egemenliklerine saygı duymaları anlamına gelen dış sorumluluk olmak üzere iki düzeyli bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır. (ICISS , 2001, s. 8)

ICISS'e göre egemenliğin sorumluluk olarak düşünülmesi üç anlamda önemlidir: İlki egemenlik olarak sorumluluğun devlet yetkililerinin vatandaşların güvenliğini ve yaşamlarını koruma ve refahlarını artırma işlevlerinden sorumlu olduğunu ima etmesidir. İkincisi, devletlerin içeride vatandaşlara ve BM aracılığıyla uluslararası topluma karşı sorumlu olduğunu savunmaktadır. Üçüncüsü ise, devlet görevlilerinin kusurlu ve kusurlu fiillerinden sorumlu tutulmasıdır. (ICISS , 2001, s. 13) Bu görüşü, ICISS'in 2/1, 2/4 ve 2/7 maddeleri çerçevesinde BM Antlaşmasını kabul eden devletlerin bu antlaşma ile insan haklarını içeride ve dışarıda savunacağına ve koruyacağına dair sorumluluk aldığını ima ettiği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Rapor bu konuda ayrıca, uluslararası sistemde değişen güvenlik algısı ve insan haklarının öneminin uluslararası kamuoyunda giderek artmasının insani amaçlı müdahale hakkında bir paradigma kayması yarattığını savunmaktadır. Bu sebeple koruma sorumluluğu çerçevesi çizilerken, 1945 ve 1990 sonrası güvenlik algısının kaydığı insanların ekonomik, sosyal, yaşamsal güvenlikleri ve evrensel kamuoyunun

kabul ettiği insanlık hakları gözetilmiştir. Bu anlamda koruma sorumluluğu insani müdahalenin aksine, müdahale etmeyi düşünenlerden ziyade sorunların katliam, tecavüz ve açlık gibi hususlarda destek arayanların perspektifinden değerlendirilmesini ifade etmektedir. Ayrıca insani müdahale tartışmalarını körükleyen devletlerin egemenliği prensibine de, koruma konusunda birincil sorumluluğu ilgili devlete ait olduğu ve ancak bu devletin bu sorumluluğu yerine getirmek istemediği/getiremediği durumlar halinde uluslararası toplumun sorumluluğuna gireceğinin altını çizerek saygı göstermektedir. Üçüncüsü ve en önemlisi koruma sorumluluğunun özü, askeri müdahalenin yanı sıra risk altındaki nüfuslara yaşamı destekleyici koruma ve yardımın sağlanmasında yatmaktadır. Koruma sorumluluğu sadece “tepki verme sorumluluğu” değil, aynı zamanda “önleme sorumluluğu” ve “yeniden inşa etme sorumluluğu” anlamına da gelmektedir. (ICISS , 2001, s. 17-18) Dikkatimizi sadece insani krizin engellenmesinde değil, krizin maliyetleri ve sonuçlarında da tutarak ihtiyaç halindeki halka uçtan uça destek verilmesini sağlamaktadır.

Özetle, ICISS bu rapor ile devletlerin egemenliği ve insani müdahale ikilemine yeni bir soluk getirerek koruma sorumluluğu kavramını tartışmalı müdahale hakkı kavramından ayırmıştır. Koruma sorumluluğu kavramını köklü egemenlik ilkesi içine yerleştirerek geçmiş uygulamalardan kaynaklanan olumsuz çağrışımları veya zorlayıcı müdahaleler lehine olan argümanları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. (Ercan, 2016, s. 57)

Koruma sorumluluğu yukarıda bahsettiğimiz önleme, tepki verme ve yeniden inşa etme gibi birçok amaç, element ve temel prensip çerçevesinde kurgulanmıştır. Bir sonraki bölümde, koruma sorumluluğunun etrafında kurgulandığı bu temel kavramlar detaylı olarak incelenecektir.

1.2.2. Koruma Sorumluluğu’nun Amacı, Temel Prensipleri ve Kapsamı

ICISS raporunda koruma sorumluluğu, iki temel prensibe dayanmaktadır. Bunların ilki, devlet egemenliğinin sorumluluğu beraberinde getirmesidir. Halkın korunmasında birinci sorumluluk devletin kendisine aittir. İkincisi ise halkın iç savaş,

ayaklanma, baskı veya devlet başarısızlığı nedeniyle zarar görmesi ve devletin bu zararı engellemek konusunda başarısız olması durumunda müdahale etmeme ilkesinin yerini uluslararası koruma sorumluluğuna bırakmasıdır. (Ercan, 2015, s. 168) Bu iki prensipli sorumluluk anlayışı ile ICISS, sadece askeri yönlü olmaktan çıkıp insan hakları krizlerini büyümeden önlemeye ve kriz sonrası yeniden yapılandırmaya da odaklanan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu kapsamda koruma sorumluluğun çerçevesi önleme sorumluluğu, tepki verme sorumluluğu ve yeniden inşa etme sorumluluğu olmak üzere üç ana sorumluluk etrafında çizilmiştir.

Bunlardan ilki olan **önleme sorumluluğu**, insani krizlerin hem temel nedenlerini hem de doğrudan nedenlerini ele almayı ve buna bağlı olarak müdahale ihtiyacını azaltmayı/tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Önleme sorumluluğunun da her şeyden önce söz konusu egemen devlete ait olduğunu fakat uluslararası devlet ve örgütlerin de aktif olması gerektiğini belirten ICISS, tüm vatandaşlar için eşit fırsatların yaratıldığı, hesap verilebilirliğin ve iyi yönetişimin sağlandığı, insan haklarını koruma ve sosyo-ekonomik kalkınmanın teşvik edildiği bir ulusal ortamın buna iyi bir temel sağlayacağını savunmaktadır. İnsani krizlerin önlenmesi hususunda üç temel koşuldan bahsedilmektedir. Bunlar erken uyarı sistemi, önleyici araçlar ve siyasi kararlılıktır. (ICISS , 2001, s. 19) Önleme sorumluluğunun bu üç koşulu gerçekleştirilecek eylemler insani krizlerin büyümesini engelleyerek tepki verme ihtiyacı doğmadan sonlanmasını sağlayacaktır.

Erken uyarı sistemi ile ilgili ICISS, sistemin Uluslararası Kriz Grubu (ICG) ve insan hakları örgütleri gibi uluslararası kuruluşlar ve aktörlerin desteği ile bu krizler hakkında uluslararası sisteme yapılan agresif uyarılardan oluştuğunu tanımlamıştır. BM Genel Merkezi de bu sistemi merkezileştirmek hususunda en uygun yer olarak tanımansa da bu merkezileştirme için gösterilen çabaların yetersiz olduğu belirtilmiştir. (ICISS , 2001, s. 22) Erken uyarı sistemindeki bu eksikliklerin insani krizlerin tepki verme sorumluluğu aşamasına tırmanmasının engellenemeyişinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Rapor ayrıca sorunun oluşumunu baştan engellemek amacıyla kök nedenlerin uzun vadeli veya direk çözümlerini de önleme sorumluluğu kapsamına almıştır. Politik, ekonomik, hukuki ve askeri olmak üzere dört etken etrafında şekillenen bu sorunlar; yolsuzlukların önlenmesi, adil gelir dağılımının sağlanması, demokratik ve güvene dayalı siyasi kurumlar inşa edilmesi, hukuki bağımsızlığın sağlanması, hesap verilebilir askeri operasyonlar yapılması uzun vadede söz konusu devletlerde uluslararası aktörlerin desteği ile yapılacak iyileştirmeler ile çözümlenebilir. Bunların yanı sıra yine aynı dört etken etrafında şekillenen sorunlara arabuluculuk, yatırım ve finansman faaliyetlerinin kısıtlanması gibi olumlu ve olumsuz önleyici araçlarla direk çözümler de sunulabilir. Önleme sorumluluğunun bu tedbirleri uygulamada yaşadığı sorun, bazı devletlerin sorunun uluslararasılaşması ile fazla müdahaleye yol açacağı korkusu ile uluslararası düzeyde onaylanmış herhangi bir önleyici tedbiri kabul etme konusundaki isteksizliğidir. Diğer sorun ise iç isyan veya ayrılıkçı şiddetle karşı karşıya kalan siyasi liderlerin, bu ayrılıkçı hareketlerin kazanacakları ivme ile meşrulaşacağı endişesidir. (ICISS , 2001, s. 23-25) Hem bu anlamda hem de önleme sorumluluğu kapsamında bahsedeceğimiz son ayak olan siyasi kararlılık anlamında yaşanan bu sorunları aşmada medyanın etkisinin çok büyük olduğunu söyleyebiliriz. İnsani krizin uluslararası kamuoyunca fark edilmesi ve yaptırımların desteklenmesi, özellikle siyasi aktörlerin hareketlerini koruma sorumluluğunun ve mağdur olan halkların lehine etkileyecektir.

Önleme sorumluluğu kapsamında bahsedeceğimiz son koşul siyasi kararlılıktır. Bir önceki paragrafta da bahsettiğim gibi, uluslararası bir kamuoyunun ve siyasi desteğin oluşumu olmadan alınan önleyici kararların uygulanması mümkün gözükmemektedir. Siyasi bir iradenin oluşabilmesi adına öncelikle söz konusu ülkenin coğrafi, sosyal, ekonomik ve siyasi dinamikleri çok iyi analiz edilmelidir. Daha sonrasında uluslararası bir iradenin doğması için ahlaki, ekonomik, ulusal çıkar ve partizan unsurlara ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanlık dramlarını durdurmak ve insanlığa karşı suç işlenmesini engellemek gayet yeterli bir ahlaki temel olacaktır. Ayrıca bu krizlerin erkenden engellenmesi ahlaki tatminin yanı sıra hem bölgenin huzurunu koruyarak diğer ülkelerin ulusal çıkarlarına hitap edecek, hem de askeri müdahale gibi ağır ekonomik maliyetlerden kurtaracaktır. Konu ile ilgili ülkelerde oluşan

kamuoyları, seçmen desteğini kaybetmek istemeyen siyasi aktörlerin daha önleyici müdahale yanlısı partizan yaklaşımlar benimsemesine temel oluşturacaktır. (ICISS , 2001, s. 71-72)

Önleme sorumluluğunun çaresiz kaldığı noktada ICISS'in önerdiği ikinci adım, **tepki verme sorumluluğu**dur. Koruma sorumluluğu her şeyden önce insanın korunmasına yönelik kriz durumlarına tepki gösterme zorunluluğunu ifade etmektedir. (ICISS , 2001, s. 29) İnsani müdahaleden farklı olarak insani kriz kurbanlarının ihtiyaç ve çıkarlarını müdahalede bulunan devletlerinkinin önüne koyan R2P, yalnızca askeri zorlama ile ilgili olan insani müdahalenin aksine yalnızca en aşırı ve istisnai durumlarda askeri eyleme başvurmaktadır. (Evans, Thakur , & Pape, 2013, s. 202) Önleyici tedbirler durumu çözmede veya kontrol altına almada başarısız olduğunda uluslararası sistemin diğer üyeleri tarafından siyasi, ekonomik veya adli zorlayıcı önlemlere başvurulabilmekte, bu önlemler ancak yalnızca aşırı durumlarda askeri müdahaleyi de içerebilmektedir. (ICISS , 2001, s. 29)

Öncelikle, ICISS'in raporda askeri müdahalenin sadece ekstrem durumlarda yapılacağına dair yaptığı şiddetli vurgudan yola çıkarak askeri önlemlerin son çare olarak görüldüğünü söylemek çok yanlış olmayacaktır. Rapor öncesinde müdahale içermeyen askeri önlemler olmak üzere birçok diplomatik ve ekonomik yaptırıma başvurulması gerekliliğine işaret etmiştir. Bu yaptırımların başarılı olması durumunda askeri müdahaleye ihtiyaç duyulmadan krizin çözülebileme potansiyeli bulunmaktadır. Yaptırımlar devletlerin kendi sınırları içerisinde eylemler gerçekleştirmesini fiziksel olarak engellemezken, dış dünya ile etkileşim kapasitelerini engellerler. Bu noktada yaptırımların ölçütü, sivil nüfusa zarar vermeden ve mağduriyetlerini artırmadan karar alıcı siyasi aktörleri etkilemektir. Komisyon, sivilleri etkilemeden siyasi karar alıcıları hedef almak için askeri, ekonomik ve politik alanlarda bazı yaptırım önerilerinde bulunmuştur. Bu öneriler askeri alanda silah ambargoları ve askeri iş birliği ve eğitim programlarının sona erdirilmesi; ekonomik alanda petrol, elmas ve uyuşturucu gibi gelir getirici faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar ve havacılık yasakları; politik alanda ise diplomatik temsil ile ilgili kısıtlamalar, liderler ve ailelerine seyahat kısıtlamaları, uluslararası ya da bölgesel örgüt üyeliklerinin askıya alınması veya reddedilmesi

olarak sıralanabilir. (ICISS , 2001, s. 29-31) Uluslararası aktörlerin devletlerin içerde vatandaşlarına davranışlarını doğrudan etkilemesi mümkün olmadığından, bu yaptırımlar ile söz konusu devletin uluslararası sistemdeki konumu mümkün olduğunca daraltılmaya çalışılmakta ve devleti içerde gerçekleştirdiği davranışlarından caydırmak amaçlanmaktadır.

Söz konusu yaptırımların devletleri caydıramadığı ve insani krizin artık aşırı seviyelere tırmandığı noktada rapor, artık askeri müdahaleye başvurulabileceğini öngörmüştür. Burada sorun, aşırı durum ile ne anlatılmak istenildiğidir. Aşırı bir durum nedir? Askeri müdahalenin ne zaman ilk bakışta savunulabilir olduğunu belirlerken çizgiyi nerede çizmeliyiz? Varsa, müdahalenin devam edip etmeyeceğini ve nasıl devam edeceğini belirlerken başka hangi koşullar veya kısıtlamalar uygulanmalıdır? En zoru da, tüm bu kararları kim vermelidir? Potansiyel olarak büyük ölçekte ölümcül güç kullanımını içeren, egemen bir devlete izinsiz girişin gerçekten devam edip etmeyeceğini belirleyecek nihai otoriteye kim sahip olmalıdır? (Evans, 2004, s. 84)

Müdahale hususunda terminolojiye yapılan birçok katkı bulunmakla birlikte Komisyon, tüm bu sorularla uzun süre mücadele etmiştir. Askeri müdahale çerçevesini çizen birbirinden çok farklı veya birbirine çok benzeyen birçok kriter listesi olsa da ICISS raporunda değinilen kriterler çoğunlukla Thomas Aquinas'ın haklı savaş geleneğinden esinlenmiştir. Rapor bu kapsamda üç ana başlıkta toplanan altı temel kriter ortaya koymuştur. (Evans, 2004, s. 84) İlk iki ana başlık olan meşru otorite (right authority) ve haklı sebep (just cause), üzerinde en çok durulan kriterlerdir. İyi niyet (right intention), son çare (last resort), orantılı yöntem (proportional means) ve mantıklı ihtimal (reasonable prospect) olarak isimlendirilen kalan dört kriter, diğer koruyucu kriterler (Other Precautionary Criteria) ana başlığı altında incelenmektedir. (ICISS , 2001, s. 32)

Askeri müdahale şartının ilk kriteri, “eşik kriteri” olarak da bilinen **haklı nedendir**. Geçmişte yapılan müdahaleler çok çeşitli neden ve çağrılar etrafında yapılmıştır. Askeri müdahalelerin olabildiğince istisnai ve olağanüstü bir önlem olması gerektiğini belirten Komisyon, askeri müdahalelerin belirlenen iki koşul

kümesi ile uyduğu sürece haklı görülebileceğini savunmuştur. Bunlar; soykırım amacı taşıyan ya da taşıyan devletin kastı, devletin hareketsizliği ya da devletin başarısızlığı sonucu ortaya çıkacak büyük ölçekli can kayıpları ve öldürme, zorla sınır dışı etme, terör eylemleri veya tecavüz yoluyla gerçekleştirilmiş büyük ölçekli etnik temizliktir. Bu koşullardan biri veya ikisi birden gerçekleştiği durumlarda müdahalenin haklılığı tartışmaz bir biçimde nettir. Komisyon bu iki koşula nelerin dahil olduğunu da bir liste ile netleştirmiştir. Etnik temizlik, soykırım, zorunlu göç, kitlesel açlık, iç savaş gibi birçok insan hakkı ihlali durumunu içeren listede raporu diğerlerinden farklılaştıran madde, “ilgili devletin yardım istemeye isteksiz olduğu, baş edemediği ve önemli can kaybının meydana geldiği çok büyük doğal veya çevresel felaketler” e gönderme yapan maddedir. (ICISS , 2001, s. 33) Söz konusu madde, raporun insani güvenlik kavramını her yönüyle ele aldığıнын sinyallerini verir niteliktedir.

Komisyonun haklı neden altında saydığı örneklerde dikkat çeken bir diğer nokta, sıklıkla büyük ölçekli ifadesinin kullanılmış olmasına rağmen sayısal bir büyüklük ile sınırların çizilmemiş olmasıdır. Komisyon spesifik olarak böyle bir tanımlamaya gitmediğini belirtmiştir. (ICISS , 2001, s. 34) Burada küçük bir grup da geniş çapta bir insani krize yol açıyor olabilir veya bir azınlığa karşı insani suç işleniyor olabilir. Rapor bu noktada askeri müdahalenin meşruiyeti hususunda net değildir. İstisna ve olağanüstü duruma yaptığı vurgu ile her olayın kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunan Komisyon’un bu şekilde açık bırakması, 90’lardan beri süregelen insani amaçlı askeri müdahalelerinin keyfiliği tavrının ve tartışmalarının önünü açacaktır.

Ölçek tanımı aksine komisyon askeri hareketin, eğer ortada büyük ölçekli insanlık suçuna ilişkin bir kanıt mevcutsa ileriye yönelik bir önlem olarak meşru olabileceği hususunda çok nettir. Uluslararası toplumun soykırımı durdurmak için soykırımın gerçekleşmesini beklemesini ahlaki olarak savunulamaz bulmaktadır. (ICISS , 2001, s. 34)

Tanımlanan haklı sebep koşullarının yanı sıra komisyon, bazı durumların ise haklı sebep içinde değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bunlar toplu katliam yada etnik temizliğe girmeyen insan hakları ihlalleri, sistematik ırkçılık, muhalifleri baskılama ve haksız hapsedme, demokratik taleplerini açıkça belirten bir toplumun haklarının askeri darbe ile kontrolü alan bir grup tarafından reddedilmesi, devletin başka bir ülkedeki vatandaşlarının haklarını korumak için askeri güç kullanması olarak sıralanabilir. Bu durumlar askeri, diplomatik ve ekonomik yaptırımlar gerektirse bile silahlı bir şekilde müdahale için geçerli sebepler değildir. Özellikle son sayılan durum ve terör saldırılarına yapılacak müdahalelerin meşru sayılması için, Komisyon’a göre BM Antlaşmasının 51. Maddesi ve VII. Bölümüne dayanan hukuksal çerçeve etrafında gerçekleşmesi şarttır. Güvenlik Konseyi’nin 11 Eylül sonrası aldığı kararları bu duruma örnek olarak işaret etmektedir. (ICISS , 2001, s. 34)

Müdahalenin diğer koruyucu kriterler başlığı altında sayılan ilk kriter, *iyi niyet* ya da *doğru amaç*tır. Müdahale eden devletlerin başka amaçları ne olursa olsun, müdahalenin ilk amacı her zaman insanların acı çekmesini durdurmak olmalıdır. (Bellamy, 2015, s. 183) ICISS raporda tamamen çıkarsız bir müdahalenin mümkün olmadığı, müdahaleci devletin bir dereceye kadar bütçe, maliyet, mülteci sorunu gibi kişisel çıkarlar ile hareket etmesinin makul sayılabileceği vurgusunda bulunmuştur. Ayrıca müdahalenin çok taraflı bir şekilde yapılması ve kurtarılacak mağdur grubun desteğini alması da iyi niyet içi gerekli görülmüştür. Yapılırken sınır değişikliği ya da belirli bir muharip gruba kendi kaderini tayin hakkı verilmesi gibi sonuçları amaçlayan herhangi bir askeri güç kullanımının iyi niyet kapsamına kesinlikle girmediğinin altı çizilmiştir. Rejim değişikliği de bu kapsamda meşru bir amaç sayılmamakla birlikte rejimin kendi halkına zarar verdiği durumlarda, sorunun sona erdiği noktada egemen sahibine teslim edilme taahhüdünün açıkça verilmesi koşuluyla bu zarar verme kapasitesi toprak işgali gibi yollarla devre dışı bırakılabileceği savunulmuştur. (ICISS , 2001, s. 35-36)

Askeri müdahalelere, krizin önlenmesi ve barışçıl bir şekilde çözülmesi için askeri olmayan her yolun tüketildiği ve küçük önlemlerin başarısız olacağına dair makul gerekçeler ortaya çıktığı durumda başvurulması anlamına gelen diğer koruyucu

kriter **son çare**dir. (Bellamy, 2015, s. 183) Bu, kelimenin tam anlamıyla her seçeneğin denendiği ve başarısızlıkla sonuçlandığı olarak anlaşılmamalıdır. İnsani krizler gibi hızlı seyredebilecek durumların çoğunda bu önlemlerin tamamını alacak zamanın olması mümkün değildir. Burada önemli olan, bu gibi durumlarda alınacak çeşitli tedbirlerin denense bile başarılı olmayacağına dair makul gerekçelerin açık bir şekilde bulunması gerekliliğidir. (Evans, 2004, s. 87) ICISS son çareye başvurulması gereken noktayı bazı örneklerle özetlemiştir. Rapora göre söz konusu kriz, bir taraf devlet ile isyancı bir azınlık arasındaki bir çatışmayı içeriyorsa, taraflar müzakereye teşvik edilmelidir. Uluslararası barış güçlerinin konumlandırılması, ateşkesler ve müzakereler ile süreç ilerletilebilir. Sorun bir devlet içindeki azınlık grup ile siyasi aktörlerin çatışması ise, söz konusu devletin bütünlüğünü korurken azınlıklara kültürel anlamda özerklik verilebilir. Rapor, bahsi geçen durumlarda sayılan önlemler alındığı halde uzlaşma sağlanamaz ve tam ölçekli şiddet olası olur veya gerçekleşirse, dış güçler tarafından askeri bir seçenek düşünülebileceğini savunmaktadır. (ICISS , 2001, s. 36-37)

Diğer koruyucu kriterler başlığı altındaki diğer bir kriter, planlanan askeri müdahalenin ölçeği, süresi ve yoğunluğunun söz konusu insani hedefi güvence altına almak için gereken minimum düzeyde olması gerektiğini savunan **orantılı yöntem**dir. Burada en çok altı çizilen nokta müdahalenin insani hukuk çerçevesinde insani amaçlar doğrultusunda yapılması gerektiğini unutmadan, müdahale edilecek ülkenin siyasi sistemi üzerindeki etkiyi müdahalenin amaca ulaşmasına yetecek ölçekte sınırlandırmaktır. (ICISS , 2001, s. 37) Diğer bir değişle yapılan müdahale sivil halkın yaşam kalitesini düşürmeyecek ve müdahale edilen krizdeki insani zaiyatı artırmayacak ölçekte gerçekleştirilmelidir.

Diğer koruyucu kriterler başlığı altındaki son kriter **makul beklentiler**dir. Gerçekleştirilecek müdahale, ancak müdahaleyi tetikleyen zulüm ve acıyı başarılı bir şekilde engelleyebilmek için makul bir şansa sahipse yapılmalı, müdahalenin sonuçları hiçbir önlem alınmamasından daha kötü olacaksa askeri müdahalede bulunulmamalıdır. Özellikle askeri harekât daha büyük bir çatışma veya bir yangın gibi durumu tetikliyorsa, müdahalesizliğin sonuçları ne kadar acı olursa olsun askeri

müdahale meşru değildir. (Evans, 2004, s. 87) Bu ihtiyat ilkesi, Güvenlik Konseyi'nin beş üyesine veya bu üyeler dışındaki büyük güçlere gerçekleştirilecek müdahalelerin başarısız olacağı ve bunun çifte standart yaratacağı sorusunu doğurmaktadır. Komisyon'un bu soruya tek cevabı, müdahalelerin haklı gerekçeleri olduğu her durumda uygulanamayacağı gerçeğinin hiçbir durumda uygulanamamaları için bir sebep olmadığıdır. (ICISS , 2001, s. 37)

2001 raporunun tepki verme sorumluluğu altında incelenen son ve en önemli kriteri **meşru otorite**dir. Şüphesiz bu kriter, tepki verme sorumluluğu altında incelenen kriterlerin en tartışmalıdır. Meşru otorite kriteri temelde, egemen bir devlete güç kullanma amacıyla izinsiz girişin yetkisini belirleyecek nihai otoriteye kimin sahip olması gerektiği sorusuna cevap aramaktadır. Rapora göre bu sorunun cevabı tartışmasız bir şekilde Birleşmiş Milletler, daha açık belirtmek gerekirse Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'dir. Askeri müdahale gibi uluslararası toplumun otoritesinin kullanılacağı bir durumda, müdahalenin meşruluğuna BM'den başka bir kurumun karar verebilecek olması çok da mümkün gözükmemektedir. Raporun yazıldığı güne kadar yapılan müdahalelerde Güvenlik Konseyi'nin performansından hiç kimse mutlu değildir. Kararların tutarsızlığı, temsiliyeti düşük üyeliği ve daimî beş üyenin veto yetkisi gibi nedenlerden kaynaklı olarak yaygın görüş, Konsey'in karar alma konusunda yavaş olacağı ve süreci tıkayacağıdır. Ancak Komisyonun, insanın korunması için askeri müdahale konularını ele almak hususunda Güvenlik Konseyi'nden daha iyi veya daha uygun bir organ olmadığı konusunda kesinlikle şüphesi bulunmamaktadır. Bu hususta yapılması gereken bir otorite kaynağı olarak Güvenlik Konseyi'ne alternatifler bulmak değil, Güvenlik Konseyi'nin olduğundan çok daha iyi çalışmasını sağlamaktır. (Evans, 2004, s. 88)

ICISS BM Antlaşması'nın maddeleri üzerinden hukuksal olarak BGMK'nin askeri müdahalelere meşruiyet vermesinin mümkün olduğunu vurgulamıştır. Burada karşımıza çıkan sorunlar daha çok veto ve siyasi isteksizliktir. BGMK'nin 15 üyesinin sadece beşinde veto gücü olması ve Asya, Afrika, Latin Amerika gibi bazı devletlerin BGMK'da temsil edilmemesi büyük bir demokrasi açığı yaratmaktadır. Buradan çıkan kararların genel kabul olmadığına dair izlenim, veto hakkının yarattığı negatif algıyı

pekiştirmektedir. Daimî üyelerin veto hakkı insani kriz durumlarında karar verilirken daha aktif olmalarını sağlamakta ve adil bir çözüm yerine güç politikası oluşmasına yol açmaktadır. Bu noktada Komisyon, BG MK'nin veto hakkı bulunan üyelerine askeri müdahalelerde mümkün olduğunca veto yetkilerini kullanmamaları yönünde uyarıda bulunmaktadır. Rapor, BG MK'nin kararı alamadığı durumlarda yapılabilecekler için de çözüm önerilerinde bulunmuştur. Barış İçin Birleşme kapsamında BM Genel Kurulu 24 saat içinde bir acil oturum toplayarak çoğunluğun kabulüyle müdahale kararı verebilmektedir. Ayrıca bölgesel örgütler de coğrafyalarında yaşanan sorunlara BM Antlaşması'nın 52. Maddesi çerçevesinde müdahale edebilmektedirler. Bu seçenekte maalesef Güvenlik Konseyi izni aranmaktadır. Son çare olarak ise BM'den sonuç çıkmadığı durumlarda tek taraflı ya da çok taraflı olarak devletlerin müdahalesi mümkün olabilmektedir. Rapora göre burada dikkat edilmesi gereken husus, BM onayı olmadan yapılan bu müdahalelerin hem meşru olmayacağı hem de BM'nin otoritesine zarar vereceğidir. (ICISS , 2001, s. 47-55)

Koruma sorumluluğunun son aşaması, askeri bir müdahaleden sonra müdahale yapılan devletin her anlamda yeniden yapılandırılarak müdahale zararlarının devam etmesinin önüne geçilmesini kapsayan **yeniden inşa sorumluluğudur**. (Elçin Ertuğrul, 2016, s. 458) İnsani krizlerin tekrar etmemesi için zarar gören devletlerin sağlıklı bir biçimde yeniden inşası hayati önem taşımaktadır. Kalıcı bir barışın inşasına yardım etme, iyi yönetişimi teşvik etme ve sürdürülebilir kalkınma konusunda gerçek bir taahhüt olmalıdır. Kamu düzeni koşulları, yeniden inşa etme yetki ve sorumluluğunu siyasi aktörlere kademeli olarak devretmek amacıyla, yerel makamlarla ortaklaşa hareket eden uluslararası kuruluşlar tarafından yeniden oluşturulmalıdır. Ayrıca askeri müdahale sonrası çıkabilecek acil durumların ortaya çıkması ve yayılmasının önüne geçebilecek stratejiler hazırlanmalıdır. (ICISS , 2001, s. 39)

Yeniden inşa sürecinin en zorlandığı kısım, toplumsal barışın sağlanması ve silahsızlanmadır. Çatışmanın ardından ekonomik, hukuki, siyasal, toplumsal birçok soruna çözüm bulunması ihtiyacı doğmakta ve toplumun hem birbirine hem de normal

hayata entegre edilmesi gerekmektedir. Bu da meşru bir otoriteden işlevsel bir adalet sistemine geniş bir yelpazede yeniden inşa anlamına gelmektedir. Komisyon raporda detaylı bir şekilde bir toplumun ihtiyaç duyabileceği ana alanlarda yeniden inşa anlamında neler yapılabileceğine dair bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Biz burada bu sürecin detayına girmeyeceğiz. Yeniden inşa sürecinde üzerinde en çok durulması gereken nokta geçmiş hataların tekrar edilmemesidir. Keza geçmişte yeniden inşa aşamasına yeterince önem verilmemesi, askeri müdahaleler sonrası müdahale edilen devletleri müdahaleye neden olan sorunlarla boğuşmaya devam etmek zorunda bırakmıştır. (ICISS , 2001, s. 40-45)

2001 Koruma Sorumluluğu Raporu ile ICISS, devletlerin egemenliğini zayıflatmak yerine güçlendirmek ve devletler kendi halklarını koruyamadıklarında veya korumak istemediklerinde uluslararası toplumun kararlı tepki verme kapasitesini geliştirmek hedeflerini uzlaştırmaya çalışmıştır. Komisyona göre büyük insan grupları katledilirken veya etnik temizliğe tabi tutulurken devletler topluluğu kararlı bir şekilde hareket edemezse, “uluslararası toplum” terimi gülünç bir hal alacaktır. (ICISS , 2001, s. 75)

Özetlemek gerekirse, ICISS’in amacına ne kadar ulaştığı ileriki bölümlerde örnekler ile tartışılacak olmakla beraber, insani müdahale kavramını yeni yüzyılın ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmek için sağlam bir adım attıkları su götürmez bir gerçektir. Özellikle raporun kapanış bölümünde “*Artık başka Ruanda’lar olmamalı.*” (ICISS , 2001, s. 70) cümlesinin özetlediği şekilde 90’ların başarısız müdahaleleri karşısında uluslararası toplumun karşı karşıya kaldığı problemlere çözüm bulmak amacıyla hazırlanan bu rapor, talihsiz bir şekilde 11 Eylül saldırılarının hemen ardından yayımlanmıştır. Teröre karşı savaş söyleminin gölgesinde uluslararası kamuoyunda kendine yer bulmaya çalışan rapor, 2001 ve 2003’te insani müdahale söylemi ile yapılan askeri müdahalelerin yarattığı “insani sebeplerle müdahale” düşmanlığına maruz kalmıştır. Tam da bu sebeplerden dolayı Koruma Sorumluluğu kavramının 2005 Dünya Zirvesi ile uluslararası sahneye resmen geri dönüşü, herkes için büyük bir sürpriz olacaktır. (Hehir, 2019, s. 35)

1.2.3.2005 Dünya Zirvesi ve Koruma Sorumluluğu

1990'lardan itibaren ICISS'in 2001'de yayınladığı rapora kadar yoğun bir şekilde uluslararası güvenlik literatürünü işgal eden insani müdahale yaklaşımı, 11 Eylül sonrası yoğunluklu olarak yerini terörizme karşı savaş ve önleyici meşru savunmaya bırakmıştır. Ulusal güvenlikleri tehlike altına giren Batılı güçler bariz bir şekilde sınırları dışında kalan insanların haklarının korunmasına karşı ilgilerini yitirmiştir. Bu ilgi, terörizmin insan hakları ihlallerinin sıklıkla işlendiği ülkelerden doğduğu inancıyla yerini bu rejimlerin yıkılarak yerine insan haklarına saygılı, demokratik rejimler kurulması hedefine bırakmıştır. (Keskin, 2006-2007, s. 50) Bir önceki bölüm sonunda da vurgulandığı gibi koruma sorumluluğu kavramı, böyle bir atmosfer içerisinde 2005 Dünya Zirvesi ile literatüre dönüş yapmıştır.

2005 Raporuna geçmeden önce, ICISS'in raporu yayınladığı 2001 ve Dünya Zirvesi'nin gerçekleştiği 2005 yılları arasında koruma sorumluluğu kavramına yapılan birkaç atıftan bahsetmek gerekmektedir.

2001 raporu uluslararası toplumun insan hakları ihlalleri durumunda bir koruma sorumluluğu mevcut olduğu görüşünü benimsese de bu görüşün uluslararası alanda kabulü kavramın Birleşmiş Milletler Raporları'na girmesi ile gerçekleşmiştir. Burada tartışmalı nokta, koruma sorumluluğu anlayışının kabul edilirken 2001'de çerçevesinin çizildiği halinden çıkarak bir evrim sürecine maruz kalmasıdır. Bu sürecin ilk adımı ve koruma sorumluluğun BM literatüründeki ilk kabulü 2004'te gerçekleşmiştir. 2003 yılında BM'nin 21. Yüzyıldaki rolü üzerine izlenebilecek yeni fikirlerin tartışıldığı "Tehditler, Meydan Okumalar ve Değişimler üzerine BM Üst Düzey Paneli" başlıklı panel sonucunda 2004 yılında yayınlanan "Daha Güvenli Bir Dünya: Ortak Sorumluluğumuz" isimli rapor, koruma sorumluluğu kavramının Birleşmiş Milletlerce kabul edildiği ilk resmî belgedir. Raporun "toplumsal güvenlik ve güç kullanımı" başlıklı üçüncü bölümünde, yasallık sorunsalı çerçevesinde kendine yer bulmuştur. (Ercan, 2015, s. 390) "Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü, iç tehditler ve koruma sorumluluğu" çerçevesinde toplu katliam, tecavüz, etnik temizlik, kasti kitlesel açlık ve hastalık gibi önlenabilir felaketlerden dolayı zulüm gören

insanların olduğu durumlarda herhangi bir devletin müdahale hakkı değıl, her devletin koruma sorumluluğı olduğuna dair artan bir kabul olduğı belirtilmiştir. Devamında ise, bu gibi durumlarda söz konusu devlete son çare olarak askeri müdahale gerçekleştirilebileceğini kabul ederek bu müdahalenin Güvenlik Konseyi onayı içermesi gerektiğinin altını çizmiştir. Askeri müdahale şartları sıralanırken, ICISS’in sunduğı 6 kritere de gönderme yapılmıştır. (United Nations, 2004, s. 65) Bunlara ek olarak önemli bir nokta da raporun ilk bölümünde BM Antlaşmasına imzacı olan devletlerin egemenlikleri ile gelen ayrıcalıkların yanında sorumlulukların da kabul edildiğinin vurgusunun yapılmış olmasıdır. (United Nations, 2004, s. 17) Bu vurgu, tezin ilk sayfalarında bahsettiğimiz tüm devletlerin gerek BM Antlaşması gerekse diğerk çok taraflı uluslararası antlaşmalarla temel insan hak ve özgürlüklerine saygı göstereceklerini taahhüt ettikleri anlayışıyla da paralellik göstermektedir.

Koruma Sorumluluğı kavramının nihai olarak dönüşü, 2005 Dünya Zirvesi ile gerçekleşmiştir. Zirve’nin gündemini, Annan’ın aynı yıl içinde yayınlanan ve burada bahsetmediğimiz fakat koruma sorumluluğı kavramına yer vermiş olan “Daha Geniş Özgürlük İçinde” raporu oluşturmaktadır. Bu rapor, koruma sorumluluğına kuvvet kullanımı bölümü yerine onurlu yaşama kısmında yer vererek, dil değışimi ile güç kullanımı üzerine kayan odağı sorumluluğına çekerek üye devletleri tarafına çekmeyi hedeflemiştir. (Ercan, 2015, s. 170) 2005 Zirvesi’nde ise kavram, Zirve’de mevcut 150 devletin oy birliğı ile kabul edilerek sonuç belgesinde yer almıştır. (Evans, 2008, s. 286)

Sonuç Belgesi kavrama, “Nüfusları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığı karşı suçlardan koruma sorumluluğı” başlığı altında 138,139 ve 140 olmak üzere sadece 3 paragrafta yer vermiştir:

“138. Her bir Devletin kendi halkını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığı karşı suçlardan koruma sorumluluğı vardır. Bu sorumluluk, uygun ve gerekli araçlarla, bu tür suçların teşviki de dahil olmak üzere önlenmesini gerektirmektedir. Bu sorumluluğı kabul ediyoruz ve buna göre hareket edeceğiz. Uluslararası topluluk, uygun olduğı şekilde, Devletleri bu sorumluluğı yerine getirmeleri için teşvik ve yardım etmeli ve Birleşmiş Milletleri bir erken uyarı sistemi

oluşturma konusunda desteklemelidir.

139. Uluslararası toplum da Birleşmiş Milletler vasıtasıyla, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın VI. ve VIII. bۆlۆmleri uyarınca nۆfusları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumaya yardım edecek uygun diplomatik, insani ve diğer barışçıl araçları kullanma sorumluluğuna sahiptir. Bu bağlamda, VII. Bۆlۆm de dahil Antlaşma'ya uygun olarak, barışçıl araçlar yetersiz kaldığında ve ulusal otoriteler nۆfuslarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korumakta bariz bir şekilde başarısız olduklarında, vaka bazında ve ilgili bۆlgesel örgۆtlerle işbirliği içinde, zamanında ve kararlı bir şekilde toplu eylemde bulunmaya hazırız. Genel Kurul'un, Antlaşma'nın ilkelerini ve uluslararası hukuku gۆz önünde bulundurarak halkları soykırımdan, savaş suçlarından, etnik temizlikten ve insanlığa karşı suçlardan ve bunların sonuçlarından koruma sorumluluğunu değerlendirmeye devam etmesi gerektiğini vurguluyoruz. Ayrıca, gerekli ve uygun olduğu şekilde, Devletlerin nۆfuslarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma kapasitelerini geliştirmelerine ve krizler ve çatışmalar patlak vermeden önce baskı altında olanlara yardım etmeye kendimizi adanma niyetindeyiz.

140. Genel Sekreter'in Soykırımı Önleme Özel Danışmanı'nın misyonunu tamamen destekliyoruz.” (United Nations , 2005, s. 30)

Bu üç maddede dikkat çeken ve tartışma yaratan birçok nokta bulunmaktadır. Rapor ile zirve, 2001’de çerçevesi çizilen koruma sorumluluğu yaklaşımını resmen benimsemekle birlikte ICISS’in kavram için çizdiği çerçeveyi fazlasıyla daraltmıştır. Kavramın kapsamını “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar” olmak üzere dۆrt suçla kısıtlamıştır. Tezin Koruma Sorumluluğu kavramının amaç ve prensiplerini tartıştığı bۆlۆmde ICISS raporunun, “insanlık dramına konu olan doğal afetler” i de mۆdahale kapsamına aldığının altı çizilmişti. Ercan, ICISS’in çizdiği çerçevenin doğal afetler gibi fazla geniş bir içerikle tanımlanmasından dolayı koruma sorumluluğunun devletler tarafından gۆ kullanımının istismarına olanak sağlayabileceği endişeleri bulunduğunu belirtmiştir. (Ercan, 2017, s. 390) Zirve’nin buradan yola çıkarak “insani kriz” kavramını daha net bir çerçeveye oturtmak istediği sonucu çıkabilmektedir. İkinci olarak, ICISS’in mۆdahale öncesi açılması gereken

eşikler ve müdahale sırasında benimsenmesi gereken davranış kurallarını özetleyen kriterlerin hiçbirine değinilmemiştir. Üçüncü olarak, müdahale için tek otoritenin Güvenlik Konsey'i olduğu kabul edilmiştir. 138 ve 139. Paragraflar ile genel olarak Zirve'deki devletler ICISS'in 108 sayfalık rapor ile çerçevesini çizdiği koruma sorumluluğu kavramını iki paragrafa indirgemiş, devletlerin koruma sorumluluğu ilkesini benimsemiş, erken uyarı sistemi ile önleme sorumluluklarının önemine vurgu yapmış ve müdahalelerin karar merci olarak Güvenlik Konseyi'nin otoritesini kabul etmiştir. Bazılarına göre bu paragraflar koruma sorumluluğu kavramının onaylanması değil, sadece sivillerin belirli suçlardan korunmasıyla ilgilidir. (Evans, 2008, s. 288) 138. Paragrafta açıkça geçen "koruma sorumluluğu" ifadesi bu görüşün çok da geçerli olmadığını kanıtlar niteliktedir.

BM tarafından kabul gören koruma sorumluluğunun 2005 versiyonu ICISS'in esintilerini taşısa ve hukuksal açıdan sorunsuz olsa da kavramın ele almak için yaratıldığı sorunu çözmek için hiçbir yeni yol sunmamaktadır. (Hehir, 2019, s. 36-37) Uluslararası aktörlerin birçoğuna göre Sonuç Belgesi, temelde yalnızca mevcut ilk eve uygulamaları teyit etmiştir. (Bellamy, 2010, s. 160) Diğer bir değişle devletler, mevcut sistemi onaylayarak ve koruma sorumluluğunu bu iğdiş edilmiş hali ile yeniden kavramsallaştırarak, Güvenlik Konseyi otoritesi ile vaka bazında karar alınan 90'ların müdahalelerinden çok da uzaklaşmamışlardır. 2005 Sonuç Bildirgesi sonucunda koruma sorumluluğu, insani müdahalenin kılık değiştirmiş hali olarak kalmıştır.

1.2.4. 2009 Koruma Sorumluluğunun Uygulanması Raporu

Birleşmiş Milletler'in 2005 Raporu ile koruma sorumluluğu kavramını daraltmasından sonra 2006'da aldığı 1674 sayılı ve 2009'da aldığı 1894 sayılı kararlar ile Güvenlik Konseyi de koruma sorumluluğu ilkesini onaylamıştır. (Bellamy, 2017, s. 298) 2005'ten 2009 Raporu'na kadar geçen süreçte koruma sorumluluğuna atıf yapılan Darfur, Kenya ve Gürcistan gibi birçok olumlu ve olumsuz örnek olay yaşanmıştır. Bu olayların bazılarında krizi koruma sorumluluğu kapsamına almak adına doğru adımlar atılsa da uygulamada sıkıntılar yaşanırken, bazıları müdahaleci devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla tek taraflı ve hukuka aykırı bir biçimde yapılmıştır. Özellikle en temel koruma sorumluluğu örneklerinden kabul

edilen Dafur krizinin engellenememesi 138 ve 139. Maddeler ile verilen sözlerin işleve dökülemediğini göstermiştir.

2007 yılında Genel Sekreterlik bayrağını Kofi Annan’dan devralan Ban Ki-moon göreve “koruma sorumluluğu dahilinde verilen sözlerin eyleme dökülmesi için mücadele edeceği” vaadi ile gelerek, 2009 yılında yayınladığı rapor ile Dünya Zirvesi’nden çıkan kararın sadakatle ve istikrarlı bir şekilde uygulanmasını sağlayacak yolları aramıştır. (Ercan, 2015, s. 171) Bu kapsamda 2009 yılında “Koruma Sorumluluğunun Uygulanması” isimli raporu yayınlamıştır.

Ban Ki-moon raporun girişinde, bu raporun zamanımızın en önemli zorluklarından biri olan koruma sorumluluğunun işlevselleştirilmesine yanıt aradığını belirtmiştir. Devletlerin 138 ve 139. Maddeler kapsamında verdikleri sözleri hatırlatarak, Devletleri veya Devlet gruplarını koruma sorumluluğunu uygunsuz amaçlarla kötüye kullanmaktan vazgeçirmenin en iyi yolunun koruma sorumluluğuna ilişkin Birleşmiş Milletler stratejisini, standartlarını, süreçlerini, araçlarını ve uygulamalarını tam olarak geliştirmek olduğunu savunmuştur. (United Nations, 2009, s. 2)

Raporun ilk bölümünde 2005 Zirve Raporu’nun sunduğu iki maddeden yola çıkarak koruma sorumluluğuna bir strateji, süreç, amaç ve uygulama standardı oluşturmaya çalışan Ban Ki-moon, insani krizlerde üç faktörün öne çıktığını vurgulamıştır. Bunlar; her durumda bu krizlere sebep olan siyasi, sosyal ve ekonomik uyarı işaretlerinin bulunması, bu sinyallerin üst düzey ulusal ve uluslararası karar mercileri tarafından göz ardı edilmesi ve zaman zaman Birleşmiş Milletler’in üzerine düşeni yapmamasıdır. (United Nations, 2009, s. 6) Bu kapsamda koruma sorumluluğunun uygulama standartlarını belirlemek amacıyla belirlenen strateji “devletin koruma sorumlulukları”, “uluslararası yardım ve kapasite oluşturma” ve “zamanında ve kesin yanıt” olmak üzere üç sütun üzerine inşa edilmiştir.

Birinci sütunda devletlere, 138. Paragraf hatırlatılarak devletlerin nüfuslarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan oluşan dört insani hak ihlaline karşı koruma sorumlulukları olduğunu kabul ettikleri hatırlatılmıştır. Bu

sorumluluk her şeyden önce söz konusu devlete aittir ve hem devlet egemenliğinin doğasından hem de devletlerin önceden var olan yasal yükümlülüklerinden kaynaklanmaktadır. (United Nations, 2009, s. 8-9)

İkinci sütun ise, uluslararası toplumun 138 ve 139. Maddeler ile kabul edilen yükümlülükleri yerine getirirken devletlere yardım etme taahhüdüdür. Üye devletler, bölgesel ve alt bölgesel örgütler, sivil toplum ve özel sektörün iş birliğini sağlarken, Birleşmiş Milletler sisteminin kurumsal güçleri ve karşılaştırmalı avantajlarından yararlanmayı amaçlamaktadır. Uzmanlar ve politika yapıcılar tarafından sıkça göz ardı edilen ikinci sütun, tutarlı bir şekilde uygulanabilen ve geniş çapta desteklenebilen bir politika, prosedür ve uygulama oluşturmak için kritik öneme sahiptir. Bu sütuna göre uluslararası toplumun, erken uyarı mekanizmaları ve yardım programları ile bu devletlere destek olması önem arz etmektedir. (United Nations, 2009, s. 9)

Önlemenin, özellikle birinci ve ikinci sütun üzerine inşa edildiğinde koruma sorumluluğuna yönelik başarılı bir stratejinin temel bileşeni olduğu savunulmaktadır. Birinci ve ikinci sütun ICISS raporunun “önleme sorumluluğu” bölümüne dayanırken üçüncü sütun, “tepki verme sorumluluğu” kısmına dayanması nedeniyle ayrılmaktadır. (Ercan, 2017, s. 391) **Üçüncü sütun**, bir Devletin vatandaşlarına gerekli korumayı sağlamada açıkça başarısız olması durumunda, Üye Devletlerin zamanında ve kararlı bir şekilde toplu olarak yanıt verme sorumluluğudur. Kriz durumlarında uluslararası toplumun BM Antlaşması VI. bölümündeki barışçıl önlemlere veya VIII. bölümdeki bölgesel örgütler ile iş birliği seçeneklerine başvurabileceğini söyleyen üçüncü sütun, bu barışçıl çözümler sonuçsuz kaldığı durumlarda Antlaşma’nın VII. Bölümü kapsamında müdahalede bulunulabileceğini belirtmiştir. Müdahale kararı 2001 ve 2005 raporlarında olduğu gibi Güvenlik Konseyi’nin yetkisine bırakılmıştır. (United Nations, 2009, s. 9-10)

Üç sütunun işleyişi ile ilgili farklı tartışmalar mevcut olmakla birlikte rapora göre, sütunların hiçbirisi birbirinden üstün değildir. Aralarında birbirini takip eden kronolojik bir sıra bulunmayan sütunlar eşit derecede öneme sahip olup, herhangi bir sıra ile uygulanabilmektedir. (United Nations, 2009, s. 9) Evans’a göre farklı sorumlulukların bu şekilde nitelendirilmesi, uygulamada devletlerin büyük

çoğunluğunun neyin dahil olduğunu anlamasını ve kabul etmesini sağlamada son derece yardımcı olmuş ve doktrine başka türlü sahip olabileceğinden daha büyük bir siyasi güç ve etki vermiştir. (Evans, 2015, s. 27) Bellamy ise ICISS'in çerçevesinin bu şekilde kavramsallaştırılmasının, kavramı isteksiz devletlerin tartışmasına tekrar açacağı endişelerine rağmen, genel sekreterin üç sütun tanımlaması ve ilkenin uygulamasına yönelik dar ama derin yaklaşıma ezici bir çoğunluğun destek verdiğini belirtmiştir. (Bellamy, 2010, s. 147)

Bu rapordan sonra, 2011 yılına kadar koruma sorumluluğu kavramının evriminin durduğuna dair tartışmalar devam etmiştir. 2005 – 2011 yılları arasında Güvenlik Konseyi koruma sorumluluğuna atıf yapan sadece dört karar almış ve genel sekreterler tarafından yayınlanan raporlarda alınan kararları kabul etmede isteksiz davranmıştır. Bu dönemde Darfur, Sri Lanka, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi dünyanın birçok yerini devlet içi krizler kasıp kavururken bazıları R2P'nin doğduktan hemen sonra ölüp ölmediği yorumlarında bulunmaya başlamıştır. (Hehir, 2019, s. 38) Her yıl yayınlanan raporlar ile norm canlı tutulmaya çalışılırken 2011 Libya müdahalesi, koruma sorumluluğu hususunda yapılan bütün bu yorumları tersine çevirecektir.

1.2.5. Koruma Sorumluluğuna Yönelik Eleştiriler

Koruma sorumluluğu kavramı, önceki kısımlarda anlatılan evrimi süresince bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Bunların hukuka uygunluk, egemenliğe müdahale gibi bir kısmına kavramın amaç ve prensipleri açıklanırken değinilmiştir. Bu bölümde 2009'da evrildiği son hali üzerinden kalan birkaç eleştiri incelenmek istenmektedir.

Koruma sorumluluğuna yapılan en büyük eleştiri belki de insani müdahalenin isim değiştirmiş hali olmasıdır. Bu eleştirinin dayandığı temelleri çok haksız bulmamakla birlikte, yerinde bir eleştiri olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

ICISS koruma sorumluluğunu kavramsallaştırırken, 1990'ların başarısız insani müdahalelerinden yola çıkmış ve müdahalenin yapılıp yapılmayacağını, ne zaman ve nasıl yapılacağını belirlemek için daha net kurallar, prosedürler ve kriterler oluşturmak üzere kurulmuştur. 2001 raporu insani müdahalenin dışına çıkan önerilerde bulunsa

da, özellikle 2005 ve 2010 raporlarının koruma sorumluluğunu sadece Güvenlik Konseyi'nin mevcut takdir yetkisini yeniden teyit eden bir kapsama indirmesi, değişmeyen bir sistemin etkinliğine yönelik eleştirilere yol açmıştır. 2005 – 2010 arasındaki başarısız girişimlerinden sonra koruma sorumluluğu sonunda üç temel eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; etkinliğine dair kanıt olmaması, devletlerin görev alanına ilişkin çok farklı anlayışlara sahip olmaları ve bu belirsizliğin bir norm olarak varsayılan statüsünü azaltması; gerçek bir yasal reformu ortaya koymadığından değiştirmek için kurduğu sistemi hiç bozmadan bırakmasıdır. (Hehir, 2013, s. 8) Bu eleştirilerin bir kısmının altında haklı nedenler yatsa da koruma sorumluluğunu “yeni şışedeki eski bir militarizm” olarak basite indirgemek yanlış olacaktır. Evans da bu hususta durumun kesinlikle bu olmadığını savunmaktadır. (Evans, 2015, s. 26) Öncelikle, ICISS'in temel amacı insani krizlere uluslararası toplumun vereceği tepkiyi askeri tekdüzelikten çıkartarak önleyici ve koruyucu tepki mekanizmaları geliştirmektir. Tezin başlarında açıkladığımız koruma sorumluluğu kavramsallaştırması; müdahaleyi devletlere bir sorumluluk olarak yüklemesi, önleme sorumluluğunu birinci öncelik olarak görmesi, tepki verme sorumluluğunda askeri müdahalenin son çare olarak görülmesi ve öncesinde zorlayıcı yaptırımlara başvurulması, yeniden inşa sorumluluğunu üstlenmesi, çok taraflılık ve meşruiyet şartları gibi birçok yönüyle insani müdahaleden ayrılmaktadır. 2005 ve 2009'da daraltılmış halinde bile daha barışçıl çözümlere, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygunluğa ve uluslararası aktörlerin tamamına yaptığı çağrılar ile insani müdahale ile eşit bir düzeye indirgenebilmesi mümkün değildir.

Bu konu ile bağlantılı olarak yapılan ikinci bir eleştiri, müdahalelerin keyfiligi ve müdahaleci güçlerin çıkarlarına dayanması sorunlarına çözüm üretilmemesidir. Bu tez, koruma sorumluluğunun kavramsallaştırılırken bu iki soruna bir çözüm getirmek için gerekli adımlar atıldığını kabul etse de müdahale örneklerinde bu iki durumun devam ettiğinin açık olduğunu savunmaktadır. Ruanda soykırımı gibi müdahalesizlik vakalarının ardından birçok aktör uluslararası tepkinin nasıl daha tutarlı ve sistematik hale getirilebileceğini sorgulamış ve itici gücü Ruanda ve Kosova olan ICISS, koruma sorumluluğu kavramsallaştırmasının amaçlarından birinin “tutarlı tepkiler oluşturmak” olduğunu kaydetmiştir. (Hehir, 2013, s. 37) Fakat kavramın

kabulünden sonra gerçekleştirilen müdahalelerde tutarlı bir yol izlenememiştir. Dafur’a ve Suriye’ye cevapsız kalan Güvenlik Konseyi, Libya’ya müdahale kararı almıştır. Koruma sorumluluğunun operasyonel sürecini sistematik hale getirecek hiçbir yasal değişiklik yapılmamış, karar mekanizması hala Daimi Beşlinin çıkar savaşlarına bırakılmıştır. Güvenlik Konseyi’ne verilen yetkilerin 90’lardan hiçbir farkı olmaması ve buna ek olarak Çin ve Rusya’nın uluslararası sistemde artan güçlerine dayanarak Batı destekli kararlara direnme istekleri, bu iki sorunun temelini oluşturmaktadır. Daimi Beşli her zaman ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir ve muhtemelen de etmeye devam edecektir. Mevcut örneklerde söylem olarak sıklıkla kullanılsa da ahlaki baskının bu davranış üzerinde etkili olduğu pek görülmemiştir. Bu da devlet içi krizlerde ulusal çıkarın her zaman insani müdahale kararlarını etkileme örüntüsünün devam edeceğine işaret etmektedir. (Hehir, 2013, s. 51)

2001 raporunda tanımlanan koruma sorumluluğuna yapılan bir eleştiri, tanımın çok geniş olduğudur. Özellikle Evans, doğal afet, kitlesel açlık ve hastalık, HIV/AIDS gibi durumları da koruma sorumluluğu kapsamında saymak isteyen kesime eleştiri olarak “kavramın odağının bu şekilde genişletilmesinin koruma sorumluluğunun bir yardım çılgılığı olarak faydasını baltalamak” olacağını iddia etmiştir. (Evans, 2008, s. 294-295) Kapsamı bu şekilde geniş tutmak, ilkenin eyleme geçme kapasitesi ve hızını zayıflatarak gerçekten ihtiyaç duyulduğu durumlarda uygulanamaması riski doğatabilecektir. (Bellamy, 2010, s. 158-159) Bu kapsamda 2005 ve 2009 raporlarının Evans gibi düşünenleri tatmin ettiğini söylemek hatalı olmayacaktır. Fakat 2005 ve 2009 raporlarının çizdikleri çerçevenin darlığı da tartışmaya açıktır.

Bahsedeceğimiz son eleştiri, eleştiriden ziyade Bellamy’in tartıştığı farklı bir bakış açısı olacaktır. Bellamy kısaca koruma sorumluluğu ilkesinin ardındaki amacın, Kopenhag Okulu’nun “söz edimi” kavramsallaştırmasından yararlanarak vaat ve uyarı gibi kelimeler ve cümleler ile uluslararası eylem kararları için bir katalizör olarak belirli konuları “siyasal üstü alana” çıkarma etkisine sahip bir söz eylemi oluşturmak olduğunu açıklamıştır. Ona göre diğer bir değişle koruma sorumluluğu, kararlı bir uluslararası tepkiyi harekete geçirmek için gerekli irade ve fikir birliğini oluşturmak amacıyla belirli krizlere iliştilirilebilen bir etikettir. “Müdahale hakkı” kavramı yerine

“koruma sorumluluğu” gibi yeni bir dilin benimsenmesindeki bütün amaç, aşırı vakalarda ahlaki değerleri harekete geçirebilecek etkili ve uzlaşmaya dayalı bir yanıt üretebilmektir. Dafur ve Kenya gibi vakalarda kamuoyu oluşturmak için bu yöntemin kullanıldığı oldukça açıktır. (Bellamy, 2010, s. 159-160)

Söz edimi kavramı, Kopenhag Okulu’nun güvenlikleştirme teorisinin temelini oluşturur ve özetle; bir sorunun güvenlik problemi kavramı olarak söylem ile inşası ve güvenlik alanına taşınmasının, o soruna yönelik tehditlere karşı acil ve olağandışı önlemler alma hakkı doğurmasını ifade eder. (Akgül-Açıkmeşe, 2011, s. 59-60) Bu açıklamadan hareketle Bellamy’nin aslında uluslararası aktörlerin kararlarını etkilemek amacıyla insani krizlerin, “tepki verilmesi gereken ciddi sorunlar” çağrısı yapacak bir biçimde “koruma sorumluluğu” olarak etiketlendiğini belirttiğini söyleyebiliriz.

Bu kısma kadar değinilen bütün eleştirilerin haklı veya haksız olduğu yorumunu yapmak bir yana, bu eleştirilerin tamamının cevaplanabilir olması hususu bile muallaktır. Ortaya konan her yeni fikirde olduğu gibi karşıt görüşler ve iyileştirmelerin burada da var olması olağandır. Koruma sorumluluğu için bu, Libya müdahalesinden sonra zirveye ulaşacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM VE KORUMA SORUMLULUĞUNUN LİBERAL TEMELLERİ

Realist teori ile uluslararası ilişkiler literatürünü domine eden teorilerden biri olan Liberal Teori, kökleri Stoacılık'a kadar dayandırılabilen, 18. Yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkiler sahnesinde yer alan “birey ve özgürlük” temelli bir teoridir. (İşgören, 2022, s. 47) Liberalizmin net bir tanımı bulunmamaktadır. Karşılıklı bağımlılığın etkisi, serbest ticaretin faydaları, toplumsal güvenlik ve devletler arasında gerçek bir çıkar uyumunun varlığı hakkındaki iddialara dayanan uluslararası ilişkiler tanımı yapılabilirken; siyaset teorisi ve felsefesinde bireysel özgürlükler ve haklara dayanan bir dizi normatif ve ahlaki iddia olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmi tam anlamıyla kavramak için bu iki anlayış perspektifinden de incelenmesi gerekmektedir. (Elias & Sutch, 2007, s. 65) 18. Yüzyıldan beri inişli çıkışlı olarak sistemi etkilemiş bu teorinin tamamını bu tezin incelemesi mümkün olmayacaktır. Ana konusu Birleşmiş Milletler'in koruma sorumluluğu olan tez, Liberalizmin koruma sorumluluğu rejiminin dayanmış olduğu iddia edilen argümanlarına değinecektir.

2.1. Liberal Teorinin Temel Unsurları

Siyaset teorisyenleri liberalizmi “bireyin özgürlüğünün önemi” temel ilkesi ile özdeşleştirmektedir. Burada kastedilen ahlaki özgürlüğün önemi, muamele görme hakkı ve başkalarına yalnızca nesne veya araç olarak değil, etik özneler olarak davranma görevine olan inançtır. Bireyin özgürlüğüne önem verme ilkesine bağlılık, uygulamaya konduğunda hakları ve kurumları oluşturmuştur. (Doyle M. , 2012, s. 4) Liberaller dünyayı bu perspektiften okumakta ve doğal olarak liberalizmin çerçevesi bu temele bağlı unsurlar etrafında şekillenmektedir.

Liberalizme tarihi boyunca kuş bakışı bir göz attığımızda, klasik liberalizm literatüründe düşünürlerin üzerlerinde durdukları ve liberalizmin unsurları olarak ileri sürdükleri kavram ve kurumlar; doğal hukuk, doğal haklar, (negatif) özgürlük, doğal düzen, piyasa ekonomisi, bireycilik, özel mülkiyet, devletin sınırlılığı, sorumlu devlet, kuvvetler ayrılığı, devletin ahlaki alanına çekilmesi, kanun hakimiyeti, özel hayatın

dokunulmazlığı, hoşgörü, müdahalesizlik, gönüllü işbirliği, gönüllülük, sözleşme özgürlüğü, rızaya dayanan yönetim vb. olarak çoğaltılabilir. Sayılan bütün kavramlar gerek kapsadıkları çerçeve gerekse liberalizmin kullanma amaçları yönünden birbiriyle iç içe geçebilmektedir. Burada dikkat çeken, kavramların siyasal ve ekonomik ilkelerde yoğunlaşmış olmasıdır. Buradan hareketle liberalizmin temel unsurlarını bireycilik, özgürlük, doğal düzen- piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet olmak üzere dörde indirgeyebiliriz. (Yayla, 2011, s. 145) İlk paragraftan da yola çıkarak, sayılan bu dört kavramdan “bireycilik ve özgürlük” ün liberalizmin bel kemiğini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer unsurlar da bu ikisi etrafında şekillenmektedir.

Birey, liberalizme göre temel varlıktır. Toplumdan veya herhangi bir kolektif bütünden daha fazla ahlaki değer atfedilen ve teorik olarak toplumdan önce de var olan bireyin hakları da doğal olarak toplumdan önce vardır. Doğal hakların temeli bu anlayışa dayanmaktadır. (Yayla, 2011, s. 146) Bireyi bu şekilde kavramsallaştırması ile liberalizm, hukuk kuralları, insan hakları ve toplum-devlet ilişkisini de ona dayanarak düzenlemektedir.

Liberalizm, bireylerin siyasal özgürlüğünü savunur. Bireyin hiç kimseden akıl ve izin almadan, hiç kimseye hesap vermeden yaşadığı ve devlet zorunun bulunmadığı, yasaklanmayan her şeyin serbest olduğu bir toplumsal düzen öngörmektedir. (Çetin, 2001, s. 221)

Liberalizmin birey anlayışı hususunda en anlamlı açıklama Kant’tan gelmiştir:

“İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak v a r d ır; ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep a y n ı zamanda amaç olarak görülmelidir. Eğilimlerin yöneldiği bütün nesnelerin ancak koşullu bir değeri vardır; çünkü eğilimler ve bunlara dayanan gereksinimler olmasaydı, nesneleri değersiz olurdu. Gereksinimlerin kaynakları olarak eğilimlerin kendilerinin ise, öylesine az mutlak bir değeri vardır ki, kendileri için dilenemezler, öyle ki onlardan tamamen kurtulmak, her akıl sahibi varlığın genel dileği olmalı. Demek ki, eylemlerimizle sahip olunacak her nesnenin değeri her zaman koşulludur. Varoluşları

bizim istememize değil de, doğaya dayanan varlıkların, akıl sahibi olmayan varlıklar olunca, yine de araç olarak ancak görelî bir değeri vardır, bu yüzden onlara şeyler denir; oysa akıl sahibi varlıklara kişiler denir, çünkü onların doğal yapısı bile, onların kendilerini amaçlar olarak, yani sırf araçlar olarak kullanılamıyacak şeyler olarak gösterir, böylece de hertürlü kişisel tercihi sınırlar (ve bir saygı konusudur). (...)İşte eğer en yüksek bir pratik ilkenin ve insanın istemesi bakımından bir kesin buyruğun olması gerekiyorsa, bu, kendisi amaç olduğundan, zorunlu olarak herkes için amaç olanın tasarımından istemenin nesnel bir ilkesini oluşturan, dolayısıyla genel pratik yasa işini görebilen bir ilke ya da buyruk olmalı. Bu ilkenin temeli şudur: akıl sahibi doğa, kendisi amaç olarak varır. İnsan kendi öz varoluşunu zorunlu olarak böyle tasarılar; bu bakımdan da bu ilke, insan eylemlerinin öznel ilkesidir. Ama başka her akıl sahibi varlık da, benim için de geçerli olan tam bu akıl nedeni sonucu varoluşunu böyle tasarılar; dolayısıyla o, aynı zamanda nesnel bir ilkedir, ki bundan, en yüksek pratik temel olarak, istemenin bütün yasaları çıkarılabilmelidir. öyleyse pratik buyruk şu olacak: herdefasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemelidir.” (Kant, 1995, s. 45-46)

Buradan hareketle Kant’ın insanı akıl sahibi, amacın kendisi olan bir varlık olduğu söylenebilmektedir. İnsan kendi başına bir son, bir amaç olup asla bir araç olamaz. Bütün düşüncelerin ve eylemlerin bireyin araç değil amaç olmasından doğması gerekmektedir. Liberal düşünce bu bireycilik anlayışından yola çıkarak ortak iyi gibi topluma atfedilen amaçları reddetmektedir. Bireyi toplumun çıkarı için kullanmak onu araç olarak kabul etmek ve bir “şey” haline getirmek anlamına geleceğinden bu anlayış onlara göre kusurludur. Asıl olan bireylerin çıkarı olup, bireylerin çıkarından toplumsal çıkar doğacaktır. (Yayla, 2011, s. 149-150)

Bireycilik temel anlamda insana insan olarak saygı göstermek, kendi kararlarını alması için özgürlük alanı tanımak ve akli ile aldığı bu kararlara saygı duymaktır. Bunu korumak için birey temelli liberal görüş temel insan haklarının tam ve mükemmel uygulanması gerektiğine inanmaktadır. Tüm bu haklar bireyden doğmaktadır. Liberalizm bireyin insan olarak kendi amaçlarını seçecek ve bunları gerçekleştirecek akla, bilgiye ve güce sahip olduğuna koşulsuzca inanmaktadır. (Çetin,

2001, s. 222)

Özetle liberalizmde birey; ekonomik, siyasal ve sosyal her alanda kendi aklı ile doğruyu ayırt edebilecek, eylemlerini çıkarlarına uygun planlayabilecek bir rasyonel insandır. Ekonomik, hukuki ve ahlaki alanda liberalizmin birey hususunda birçok görüşü bulunsa da, bunları tartışmadan önce özgürlük kavramına değinmek daha faydalı olacaktır.

Liberalizmin bel kemiğini oluşturan diğer bir unsur da “özgürlük” tür. Liberalizm özgürlüğe “negatif özgürlük” olarak bakar. Negatif özgürlük kavramı esasen bireyin dışardan gelen bir zorlama olmadan serbestçe hareket edebilmesi, diğer bir deyişle bireyin davranışlarına müdahale edilmediği ölçüde özgür olmasıdır. İnsanın bir baskı altında kalmadığı alan ne kadar geniş ise o kadar özgürdür. Özgürlük bu kapsamda sadece bireylerin toplum içindeki diğer bireyler ile ilişkilerinde anlamlı hale gelen bir kavram olarak karşımıza çıkacaktır. Doğa ile olan ilişkilerde özgürlükten bahsetmek anlamsızdır. Özgürlük bu kapsamda bir şeyden özgürlüktür, bir şeye özgürlük değildir. Amaç bireye bir şey sağlamak değil onu zor altında bırakmamaktır. (Yayla, 2011, s. 158)

Özgürlük kavramını barış, güvenlik ve huzur gibi insanın önünde bir engelin veya kötülüğün olmaması gibi negatif anlamda tanımlayan Hayek “engel” i, bir insana diğer insanlar tarafından yapılan bir zor ve baskı olarak tanımlamıştır. (Hayek, 2020, s. 60) Özgürlüğe ait dört temel karakter olduğunu savunur: bireyin herkesin tabi olduğu kanunlara tabi olması, bireyin keyfi tutuklamalardan muaf olması, bireyin istediği işte çalışma hakkı olması ve son olarak da bireyin mülkiyet sahibi olma hakkı olması. (Hayek, 2020, s. 70)

Burada dikkat çeken nokta, özgürlüğün bağlı olduğu bu ilkelerin ortaya çıkışı için “zor” un var olması gerekliliğidir Hayek’in zor ile kastettiği bireyin, daha büyük bir kötülükten kaçınmak için kendi tutarlı planına göre hareket etmeye değil, bir başkasının amaçlarına hizmet etmeye zorlanması, çevresinin veya koşullarının bir başkası tarafından kontrol edilmesidir. Zor bireyin kendi zekasını ve bilgisini kullanmasını, hedeflerini ve inançlarını izlemesine engel olarak, bireyi düşünen ve

değerlendiren bir varlık olmaktan çıkarır. Başkalarının amaçlarının gerçekleştirilmesinden kullanılacak basit bir alet durumuna düşürerek bireyin eylemlerinin özgürlüğünü ortadan kaldırır. Kişinin kendi bilgisinin gösterdiği araçlarla kendi amaçlarının peşinden koştuğu özgür eylem, bir başkası tarafından istenildiği gibi şekillendirilemeyecek verilere dayanmalıdır. Koşulların başka bir kişi tarafından, yalnızca diğeri tarafından belirlenen seçimi bırakacak şekilde şekillendirilemeyeceği bilinen bir alanın varlığını varsayar. (Hayek, 2020, s. 71)

John Stuart Mill, özgürlüğün çerçevesini genişleterek, fikir özgürlüğünün sadece bir düşünme özgürlüğü olarak algılanamayacağını ve başka özgürlükleri de gerekli kıldığını ortaya sürer. Ona göre birbiri ile ilintili olan bu özgürlüklerin bulunmadığı bir toplum özgür bir toplum olmayacaktır. Mill, özgürlük için birinci alanın insanın iç sahası olduğunu vurgulayarak bunun da vicdan hürriyeti olduğuna işaret etmiştir. Vicdan hürriyeti; bütün zihni, fenni, ahlaki, teolojik konularda mutlak olarak fikir ve his özgürlüğünü gerektirecektir. Düşünceyi ifade etme ve yayma özgürlüğü, bireysel zevklerde ve uğraşlarda özgürlüğü de kapsar. İnsanlar hayatlarını başkalarına göre yanlış da olsa kendi karakterlerine göre şekillendirmeli ve yaşamalıdır. Ayrıca vicdan özgürlüğü, fertlerin belirli şartlar ve ilkeler etrafında bir araya gelip birleşmeleri özgürlüğüne de işaret eder. Özgürlük en özet tabirler bireyin hayatını kendi fikirlerine göre planlaması, bu fikirleri yayması ve aynı fikirdeki bireylerle topluluklar oluşturmalarıdır. Özgür toplumların oluşabilmesi için bütün görüşlerin insanların özgürlüğü olarak kabul edilmesi gerekmekte, bir kişi hariç tüm insanlar aynı görüşte olsalar dahi o bir kişiyi zorlamamaları gerekmektedir. Bu bireysel özgürlük gelişme ve yaratıcılığı, dolaylı olarak da toplumsal refahı artıracaktır. (Karagöz Yeke, 2002, s. 279) Bu toplum kavramsallaştırması, liberallerin ahlakı da aynı çerçevede tanımlamasına yol açmıştır. Genel ahlak ve ahlakın normatif çerçevesi liberallere göre toplumsal ilişkilerin doğal akışında, seküler olarak belirlenmelidir. Özgür düşünen ve özgür hareket eden, istediği inanca mensup olan ve hayatını istediği akışta yaşayan insanlar zaman içerisinde kendileri için en doğru davranış kalıplarını geliştirecektir. Toplumsal uyum ve düzen de, bu bireysel doğrular temelinde, seküler ahlak üzerinde yükselecektir. (Oğuzlu, 2014, s. 98)

Liberalizmin özgürlüğe bakış açıları çeşitlendirilebilir. Başta sayılan unsurların neredeyse tamamının bireycilik ve özgürlük içerisinde değerlendirilebileceği belirtilmişti. Liberal düşünürlerin özgürlüğü tartışırken bu noktaya kadar ele alınan özgürlük tanımları haricinde ekonomik özgürlük, sözleşme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü ve siyasal özgürlük gibi birçok özgürlük bakış açısı da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı kalan iki unsur içerisinde tartışılacak olmakla birlikte, kalanları bu noktada biraz açıklamak daha uygun olacaktır.

Girişte Liberalizmin bireye ve bireyin özgürlüğüne dayandığı belirtilmişti. Liberalizmin başka bir özelliği de tarihin doğrusal akışı doğrultusunda bir gün bütün insanlığın ortak liberal değerler etrafında birleşeceği inancıdır. Özellikle kapitalist dayanakları da bulunan bu görüş, tarihsel akışın liberal – demokratik siyasi örgütlenme modeline doğru evrildiğini varsaymaktadır. Bu ilerlemeci anlayış beraberinde, özellikle liberal felsefenin kurucu babası sayılan Locke’un doğal hukuk anlayışından da hareketle insan haklarının evrensel ve doğuştan edinildiği fikrini de getirmiştir. Doğal hukuk anlayışına dayanarak, insanların bağlı bulundukları toplum ve coğrafyalardan bağımsız olarak evrensel haklara sahip olduğunu savunan liberaller, bu hakların da bir toplumsal sözleşme ile, sınırlı görev atfedilen devlet tarafından güvence altına alınmasını istemektedirler. (Oğuzlu, 2014, s. 98)

Liberal bir düzenin en fazla üstünde durduğu kavram “hak” tır. Örneğin insan hakları hakların özel bir grubudur, bir kişi yalnızca insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Bunlar en üstün ahlaki haklar olup daha alt düzeydeki haklarla veya bu hakları yerleştirme mücadelesiyle yakından ilişkilidirler. Bu haklardan (doğal haklar) faydalanılması için tanınmış olmalı yeterli olup, doğuştan bütün insanlar sahip olduğu için doğrulanmaya ihtiyaçları yoktur. Doğal haklar ile ilgili uluslararası sahnede en tanınan teorisyen Locke’tur. Devletin ortaya çıkışını doğa durumu teorisi ile anlattığı kitabında Locke’a göre doğa durumunda bireyler, doğa yasası sınırlarını aşmadan herhangi bir izin veya başka bireyin arzusuna bağlı olmadan kararlarını seçme ve sahip olduklarını uygun kişilere dağıtma özgürlüğüne tam anlamıyla sahiptirler. Doğa yasasının sınırlarını ise, bir bireyin başka birinin hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ve sahip olduklarına zarar veremeyeceği şartı çizer. Bir kişinin bu hakları ihlal ederek

başka birine saldırması durumunda, insanların kendilerini ve diğer insanları savunma hakkı doğmaktadır. Herhangi biri, doğa yasasını ihlal edenleri mantığın ve vicdanın el verdiği ölçüde, maruz kalınan ihlalin ölçüsü ile orantılı olarak, yasanın bir daha ihlal edilmesini önleyecek şekilde cezalandırma hakkına sahiptir. Çünkü doğa durumunda hiç kimse diğerinden üstün değildir ve içlerindeki birini bir başkasından üstün duruma getirip açık bir beyan ile kesin bir hakimiyet ve egemenlik hakkı vermedikçe, herkesin birbirine kulluk etmeden yaşamasından daha doğal bir şey yoktur. (Karagöz Yeke, 2002, s. 280-281)

Bu şekilde betimlenen doğa durumu, insanların her şeyi yapmakta özgür olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Locke bu durumda, insanların davranışlarını kontrol edecek bir doğa yasası önermiş ve doğa durum ile tanımlanan bazı hakların bu vasıta ile korunmasının ve düzenlenmesinin öğretileceğini vurgulamıştır. Yasaya göre tüm insanlar eşit ve özgür oldukları için, kimsenin başkasının yaşamına, özgürlüğüne, mallarına zarar vermemesi gerekmektedir. Can, özgürlük ve mal hakkının hepsini mülkiyet hakkı olarak nitelendiren Locke, bazı bireyler sahip oldukları temel iki hak olan yaşama hakkı ve doğa yasalarını çiğneyenleri cezalandırma hakkını kötüye kullanabildiğini ve işlenen suç ile orantılı cezalar verilmediği durumlarda anarşinin ortaya çıkabildiğini belirtir. Locke'a göre devletin temeli bu anarşi durumunda yatmaktadır. (Karagöz Yeke, 2002, s. 282)

Buna göre, doğal hukuk her bireyin bütün herkesin negatif özgürlüğünü desteklemesine yönelik görevini yansıtmakta ve her bireyin doğa yasasını ihlal edenleri, onun ihlal edilmesini önleyecek ölçüde cezalandırma konusunda bir güce sahip kılmaktadır. İnsanların devletlerde birleşerek kendilerini yönetim altına sokmalarının asıl amacı, bu anarşik doğa durumunun çatışmaya dönmemesi için kendilerine verilen gücü sınırlı bir devlete devrederek mülkiyetlerini korumaktır. (Akçetin & Akçetin, 2013, s. 18) Burada aslında bahsedilen unsurlardan özgürlük ve sınırlı devletin nasıl iç içe geçtiği açıkça görülmekte olup, sınırlı devlet unsur açıklanırken detaylandırılacaktır.

Liberalizmin diğer bir unsurunu, kendiliğinden doğal düzen ya da diğer adıyla piyasa ekonomisine olan inanç oluşturmaktadır. Yine birey ve özgürlük çerçevesinde

incelenen bu kavram, ekonomik özgürlük olarak da tasvir edilebilmektedir. Burada kastedilen kesinlikle günlük hayatta anladığımız “ekonomik bağımsızlık, kendi kendine yetebilme” anlamına gelen ekonomik özgürlük değildir. Zira bu bağlamda bir ekonomik özgürlük tanımı yapmak, liberal düşüncenin yapısına ters düşmektedir. Burada kastedilen ekonomik faaliyetlerde bulunma ve mülkiyet özgürlüğüdür.

Ekonomik temelli bir birey anlayışı, bireyin mülkiyetini ve servet kazanımını toplum refahının önüne koyarak ekonomiye yapılacak bütün sosyal ve siyasi kısıtlamalara karşı çıkmaktadır. Bireyin gelişimi ve ilerlemesini toplumsal ilerlemenin kaynağı olarak gören anlayışa dayanarak, bireye bu gelişime ulaşmak için her şeyin sunulması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için de iktisadi özgürlük ve özel mülkiyet şartlarının sağlanması gerektiğine inanmaktadır. (Çetin, 2001, s. 223) Her bireyin farklı yeteneklere sahip olduğu ve bu yeteneklerin diğerleriyle rekabet içinde geliştirilmesine izin verilmesi gerektiğini savunan bireyci anlayışa dayanan ekonomik özgürlük fikrine göre; malların hem ucuz hem kaliteli olmasını sağlamanın tek yolu, üreten, satan ve satın alan bütün bireylerin kararlarında özgür bırakılmasıdır. İmalat ve ticaret işleri istenildiği gibi düzenlenmeli, tüketiciler istedikleri malları istedikleri yerlerden alabilmekte serbest olmalıdır. Özellikle Mises’e göre, bu serbest piyasa ekonomisi özgürlüğün temelini oluşturmaktadır. Piyasa ekonomisi “rekabet” ile hiç kimsenin başkasına muhtaç olmamasını sağlayacak ve her insana sonsuz imkân sunması bireyleri özgür kılacaktır. Ekonomik hayatın piyasa yerine devlet eline bırakılması, hükümetin insanları kontrol etmesini kaçınılmaz kılmakta ve insana kalan tek özgürlük intihar hakkı olmaktadır. Bu nedenle ekonomik özgürlük ve siyasal özgürlük ayrılmaz bir bütün olarak görülmüş, serbest piyasa ekonomisi olmazsa bütün siyasal ve ekonomik özgürlüklerin ortadan kalkacağı vurgulanmıştır. (Yayla, 2011, s. 172-173)

Kendinden düzen ve piyasa ekonomisinin ilk temelleri, liberalizmin kurucusu sayılan Locke’un yukarıda bahsedilen doğal haklar teorisine dayanmaktadır. Yaşama, özgürlük ve mülkiyet olarak tanımladığı üç temel hakkın uygulanması ve korunmasının yarattığı düzen, kendiliğinden düzeni oluşturacaktır. Locke ekonomik özgürlüğe, yaşama ve özgürlük haklarının teminatı olarak gördüğü mülkiyet hakkı

yönünden bakmaktadır. Doğa halinde kendiliğinden bulunan ürünlerde herkesin kullanım hakkı bulunsa dahi, emek yolu ile bu ürünlerin özelleştirildiğini savunur. Bireyin emeği ile elde ettiği şey onun özel mülkiyetidir ve özel mülkiyet, başkalarının haklarını sınırlamadan miras bırakılabilmektedir. (Akçetin & Akçetin, 2013, s. 19)

Hume, Smith ve Spencer ise “görünmez el” temelinde konuya yaklaşmaktadır. Özellikle iktisadi liberalizmin temel savunucusu olarak görülen Smith’e atfedilen bu teoriye göre, işlerin doğal akışına bırakılmaması ve yönlendirmelerle bu akışa karşılaşılması durumunda düzen sekteye uğrayarak zarar doğuracaktır. Kendiliğinden düzen, özel herhangi bir amaçtan bağımsız olarak bireylerin karşılıklı yararları için barış içinde birlikte var olmalarına olanak sağlamaktadır. Herkesin kendi çıkarına davrandığı piyasa ekonomisinde, kendi ihtiyaçlarını gidermek için çalışan bireylerin eylemleri aynı zamanda diğer insanların gereksinimlerini gidermelerine de hizmet edecektir. Sistemin en önemli özelliği sistemdeki bütün ilişkilerin gönüllü olmasıdır. İnsanlar kendi bireysel çıkarları çerçevesinde diğer bireyler ile ortaklık kurmakta serbest olup, düzeninin işleyişinde zorlamaya herhangi bir yer bulunmamaktadır. Piyasa sistemi bireylerin faaliyetlerini, insan ihtiyaçlarını tatmin etmede en başarılı oldukları alanlara doğru kanalize ederek işleyişi sağlayacaktır. (Çetin, 2001, s. 226-228)

Buraya kadar anlatılan üç unsur – bireycilik, özgürlük ve piyasa ekonomisi – bir çatı altında toplayan ve bir yandan da hepsine birden dayanan liberalizmin son unsuru sınırlı devlettir. Sınırlı devlet anlayışı bize hem diğer unsurları birleştirme imkânı verecek, hem de sonraki kısımda değineceğimiz liberalizmin uluslararası ilişkiler teorisi olarak incelenmesi hususunda temel oluşturacaktır. Sınırlı devlet liberalizmin belki de en önemli amaçlarından değildir fakat en önemli sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tartışılardan da çıkarılacağı üzere liberal devlet temeline bireyi alır. Kalan bütün her şeyi birey ile açıklamaktadır. Liberalizmin amacı birey ve bireyin mutluluğudur. Toplum ve devlet bireyin serbest iradesi ile yaratılmıştır ve bireyin doğuştan gelen hak ve özgürlüklerine saygı duymaktadır. Akıl ve iradeleri ile kendilerini serbestçe geliştirdikleri özel alanları içinde yaşayan bireyler için sınır,

başkalarının özgürlük alanlarıdır. İşte liberalizm bu alanların barış içinde yaşatılmasını savunur ve bu barışı sağlamak için de devleti görevlendirir. (Çetin, 2001, s. 228)

Locke'un doğal haklar ve doğal yasası anlatılırken devletin ortaya çıkışının yaşama, özgürlük ve özel mülkiyet hakkının korunması kaynaklı olduğuna değinilmişti. Locke devletin, bu hakların korunması için insan rızasıyla kurulmuş beşerî bir kurum olduğunu savunmaktadır. Fakat Locke için devletin meşru faaliyetleri hakların korunması ile sınırlamaz. Kimsenin başkasının üzerinde rıza olmaksızın meşru politik güç iddia edemeyeceği ve herkesin eşit olduğu savından da hareketle; hukukun hâkimiyeti, âdil yargılanma, kuvvetler ayrılığı ve düzenli seçimler yoluyla demokratik hesap verilebilirlik dâhil bir dizi politik prosedürel kurallar ve kurumlar ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu tür kurumlar ile siyasal gücün istismar edilme riskini minimize edeceğine inanmaktadır. (Conway & Yayla, 2011, s. 86-87)

Burada kuvvetler ayrılığı ilkesi dikkat çekmektedir. Yasama erkini devlet gücünün toplumu ve bireyleri korumak için nasıl kullanılacağını yönlendirme hakkı olarak tanımayan Locke; yasa yapıcıların yürütmeyi de ellerinde bulundurması halinde yozlaşabilecekleri düşüncesiyle, yasama erkini yasa yapmak için toplanan ve daha sonra süreci yürütme erkine devrederek bu yasalara kendileri de uyan kişiler olarak kurgulamıştır. Eğer halk yasamanın icraatında yasamaya emaneten verdiği güvene aykırı bir şey bulursa bunu değiştirme veya kaldırma gücüne sahiptir. Buna karşın, savaş, barış, ittifak ve iç işlerini yapma dediği federatif erki yürütmeden ayırmamıştır. Yürütülmeleri için toplumun gücü gerekli olduğundan, devletin gücünü ayrı ve bağımsız ellere bırakmak düzensizliğe yol açabilecektir. (Akçetin & Akçetin, 2013, s. 18-19)

Liberalizm içinde devlete bunun haricinde de yaklaşımlar vardır. Liberalizm için en uygun devlet şeklinin herhangi bir baskının bulunmadığı, gönüllü iş birliği ve özgürlüğe dayanan, bireyler arasında özgürce tartışma ile çoğunluğa boyun eğmeden sonuca varılmış fikir birliği içinde işleyen bir düzen olduğu genel kabuldür. Böyle bir düzenin içinde devletin görevi, kuralların değiştirileceği araçları sağlayan, kurallar arasındaki farklılıkları yumuşatan ve uymayanları cezalandıran bir hakem görevi görmektir. Bireylerin özgürlükleri çatıştığı noktada hakem devlet olacaktır. Liberal

felsefede devleti ortaya çıkaran neden olarak gösterilen toplum sözleşmelerinin genel amacı da devleti bu şekilde sınırlama ve kurallara bağlamaktır. (Çetin, 2001, s. 230) Özgür bireylerin güvenli bir şekilde yaşamak için aralarında yaptıkları toplum sözleşmeleri, bireylerin özgürlüklerini birbirlerine zarar vermeyecek şekilde kullanmalarına mümkün kılmaktadır. Adeta bir gece bekçisi gibi hareket etmesi beklenen devlet, herkesin güven içinde uyumasını garanti eder ve ancak bir huzursuzluk olduğunda ortaya çıkar. Özgür bireylerin iradeleriyle beşerî bir şekilde yaratılan devlet, bireylerin bu özgür iradelerini asla sınırlandırma hakkına sahip olmayacaktır. (Oğuzlu, 2014, s. 98)

Özetle liberal teorinin insanı merkeze alan ve rasyonel insana inanan, hak ve özgürlükleri temele koyan, bireyin özel hayatını serbest bırakırken devleti ise sınırlı bir yapı olarak gören bir yaklaşım olduğu söylenebilmektedir. 17. ve 18. Yüzyılın geleneği ile aydınlanmacı görüşün köklerinden yükselen liberalizm; John Locke, Jeremy Bentham, Adam Smith, Joseph Schumpeter, Immanuel Kant gibi teorisyenler ile hukuk, ekonomi, sosyoloji, siyaset gibi farklı alanlardan görüşlere ev sahipliği yapmış çok yönlü bir bakış açısı sunmaktadır. 20. Yüzyılda uluslararası ilişkiler sahnesine dünya barışı, küreselleşme, karşılıklı bağımlılık ve kuramsalcılık gibi farklı şekillerde giriş yapan bu teorinin izleri hala güçlü bir şekilde dünya siyasi ve ekonomik dönüşümünde izlenmektedir. (Doyle M. , 2012, s. 5) Bir sonraki kısımda liberalizmin uluslararası ilişkiler literatüründe tartışıldığı farklı yönlerine yer verilecektir.

2.2. Uluslararası İlişkilerde Liberal Teori

Aydınlanma ve Rönesans etkisinde doğan Liberalizm bilimsel rasyonalizm, özgürlük ve insanoğlunun kaçınılmaz ilerlemesinin savunucusu olup; insan haklarına, anayasacılığa, demokrasiye ve devlet gücünün sınırlandırılmasına vurgu yapmaktadır. (Burchill, 2013, s. 85) Liberalizm, dünyaya ve siyasete pozitif bir akıl seti ile bakmaktadır. Realistlerin karamsarlığının aksine dünyanın daha barışçıl ve güvenli olacağı yönünde beklenti içindedirler. Liberalizm'in dünya siyasetine olan bu pozitif görüşü üç temel inanca dayanmaktadır. Bunların ilki, liberallerin devletleri uluslararası politikanın ana aktörü olarak kabul etmesidir. İkinci inançları ise, devletlerin iç özelliklerinin önemli ölçüde değişkenlik gösterdiği ve bu farklılıkların

devlet davranışı üzerinde derin etkileri olduğudur. Demokrasi gibi iç özelliklerin diktatörlük gibi iç özelliklere kıyasla tercih edilebilir olduğuna ve bunlara göre devletlerin iyi veya kötü devlet olarak ayrıştıklarına inanmaktadırlar. İyi devletler iş birlikçi politikalar izleyip barışçıl davranırken kötü devletler, istediklerini elde etmek için diğer devletlere karşı güç kullanma eğilimi gösterirler. Barışın anahtarı bu kapsamda dünyayı iyi devletlerle doldurmaktır. Son olarak, güç ile ilgili hesapların iyi devletlerin davranışlarını açıklamak için önemli olmadığını savunmaktadırlar. Kötü devletler yanlış yönlendirilerek bu yanılgıya düşse de yalnızca iyi devletlerin olduğu ideal bir dünyada güç büyük ölçüde kapsam dışında olacaktır. (Mearsheimer, 2002, s. 24-28)

Liberalizmin teorik temelleri oldukça geniş olmakla birlikte üç teorisyen grubuna atfedilebilecek en az üç farklı temel uluslararası liberal teori geleneği mevcuttur: Uluslararası hukukun liberal temellerini atan, modern liberal bireyciliğin kurucusu John Locke ve faydacı Jeremy Bentham; liberalizmin ekonomik yorumu ile şekillenen liberal pasifistler Adam Smith ve Joseph Schumpeter; ve en temeli, liberal cumhuriyetler arasında ebedi barışı sağlayacak bir enternasyonalizm çağrısında bulunan liberal cumhuriyetçi, Immanuel Kant. (Doyle M. , 2012, s. 5) Uluslararası ilişkilerin liberal çerçevesini bu üç görüşün 20. Yüzyıl içerisindeki gelişimi ve yükselişi oluşturmaktadır.

Bu görüşler ekseninde liberal uluslararası ilişkiler teorisinin savaş, demokrasi ve insan hakları, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde incelenmesine geçmeden önce, girişte bahsettiğimiz liberalizmin uluslararası sisteme bakışını biraz açmak gerekmektedir. Michael Doyle *Liberal Barış* adlı eserinin girişinde, realist ve liberallerin uluslararası sisteme bakışlarını karşılaştırarak, realistlere karşı liberallerin sisteme bakışını 3 madde ile özetlemektedir:

1 Devletler uluslararası anarşi yani küresel bir hükümetin yokluğu altında yaşamalarına rağmen, genel bir savaş halinde değildirler.

2 Devletler doğasında, bireysel insan haklarıyla ilişkilerine göre farklılaşan farklı “birimlerdir”. Dolayısıyla liberaller, liberal toplumları liberal olmayan

toplumlardan, cumhuriyetçiyi otokratik veya totaliter devletlerden, kapitalisti komünistten, faşist ve korporatist ekonomilerden ayırır. Uluslararası alandaki davranış farklılıkları, daha sonra bu farklılıkları yansıtır.

3 Bireyin amaçları gibi devletin amaçları da güvenliğin ötesine geçer, çünkü güvenlik her zaman söz konusu değildir. Devletin amaçları bireysel hakların korunmasını ve geliştirilmesini içerirler ve devleti kontrol eden temsili hükümetin çıkarlarını yansıtır. (Doyle M. , 2012, s. 7)

Doyle'un çıkarımlarından hareketle, realistlerde olduğu gibi liberallerin de uluslararası sistemin anarşik olduğu inancını taşıdığını, fakat realistlerin zıttı olarak anarşinin savaşa dönüşme ihtimali gibi barışa dönüşme ihtimali de olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle uluslararası sistem liberallere göre statik değil dinamik bir yapıdır, çatışmaya olduğu gibi iş birliğine de evrilebilmektedir. (Özpek, 2014, s. 131) Uluslararası sistemde iki ve ikiden fazla liberal toplum bir arada bulunuyorsa, tüm etkileşimi yöneten bir güvenlik algısı yerine diğer politika kriterleri devreye girmektedir. Çünkü liberallerin anarşileri sıfır toplamı bir oyundan ziyade birlikte kazanılan veya kaybedilen bir pozitif-negatif toplamı oyundur. Realizmde olduğu gibi diğer devletleri doğuştan birer tehdit olarak algılamak yerine, özellikle diğer liberal devletleri karşılıklı yarar ve liberal olmayan devletlere karşı ittifak olarak değerlendirmektedirler. Rekabetlerinin zenginlik, şan, kültür gibi konularda olması ve rekabetlerini barışçıl yollardan çözmeleri onlara bu bakış açısını vermekte ve barışa giden yolda bir sebep oluşturmaktadır. (Doyle M. , 2012, s. 7-8)

Liberal görüşte her birey birbirinden farklıdır ve bireylerin yansıması olan devletlerin de birbirlerinden farklı olması şaşırtıcı olmayacaktır. Devletlerin vatandaşları ile kurduğu ilişkilerin karakteristiği de (Özpek bunu rejim şekli olarak özetlemiştir), diğer devletler ile kurdukları ilişkileri etkilemektedir. Bu ilişkinin türü ve durumuna göre devletler birbirlerinden farklı dış politikalar izlemektedirler. (Özpek, 2014, s. 131) Başka bir deyişle liberal teori iç politikayı örgütleyen siyasal rejim karakteristiği ile dış politika davranışları arasında bir nedensellik kurarak iç politika ile dış politikanın birbirlerinden ayrı alanlar olmadığını, devletlerin iç alandaki karakteristiğini uluslararası alana taşıdığını savunmaktadır. (Burchill, 2013, s. 121)

Devletin davranışlarının bu şekilde iç düzenlemeleri üzerinden açıklanması, yukarıdan aşağıya doğru bakış açısı yerine içeriden dışarıya doğru bir yaklaşımı yansıtmaktadır. (Burchill, 2013, s. 87)

1990’larda Sovyetler’in ve buna bağlı olarak iki kutuplu sistemin yıkılışıyla uluslararası ilişkiler sisteminin dönüşümü, Soğuk Savaş dönemini etkisi altına alan realist teorilerin yerini liberal uluslararası ilişkiler teorilerinin akademide yükselişine bırakmıştır. Bu yükselişte Francis Fukuyama’nın meşru iç siyasi düzenin toplumlar arasına yayılmasıyla uluslararası çatışmanın sona ereceği fikrini canlandırmasının etkisi büyüktür. Liberal demokrasilerin şiddet içeren iç güdülerinin üstesinden gelip, devletler arası ilişkilerini barışçıl bir zemine oturtan normları kurumsallaştırmaları Fukuyama’nın bu inancını etkilemiştir. Liberal demokratik ilkelerin uluslararası alana taşınması barışçıl bir dünya düzeninin ortaya çıkışı için en büyük umuttur çünkü liberal demokrasiler birbirlerine karşı güç kullanımdan kaçınırlar ve birbirinin meşruiyetini tanıyan liberal demokrasilerden kurulu bir dünya, savaş için daha az nedene sahip olacaktır. (Burchill, 2013, s. 88)

Pınar İşgören, bütün bu anlatılanları özetleyerek, özellikle 90 sonrası uluslararası ilişkilerde liberal düşüncenin varsayımlarını beşe indirgemıştır. Bunların ilki devlet haricinde birey ve ulusötesi aktörlerin de uluslararası ilişkilerde önemli bir yeri olduğudur. Buna bağlı olarak liberal düşüncenin birden fazla devlet ve devlet dışı aktörün rol oynadığı çoğulcu bir paradigma olduğunu savunmaktadır. İkinci olarak liberal düşünürlerin çoğunun, devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki ekonomik ve diğer türden karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin devletlerin davranışları üzerinde hafifletici etkileri olduğunu iddia ettikleridir. Dünya onlara göre ekonominin yanı sıra sosyal, kültürel, politik ve ulus aşırı ilişkilerin de adeta ağ gibi birbiriyle bağlantılı olduğu bir sistemdir. Üçüncüsü, uluslararası siyasetin gündemi oldukça geniş olup, liberal düşüncenin uluslararası siyasetin gündeminin sadece askeri meselelerden oluştuğunu reddettiği savıdır. Yüksek ve düşük politika tanımını yeniden yapan liberaller, ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların da askeri sorunlar gibi güvenlik sorunu teşkil edebileceğini vurgulamıştır. Dördüncü varsayım, liberal uluslararası sistemi anlamak için sistem yapısını yukarıdan aşağıya değil içten dışa, yani bireyden

başlayarak incelemenin gerektiğidir. Son olarak ise, Uluslararası iş birliği ve barışın hangi koşullarda sağlanacağını analizini yapmak gerekmektedir. Bu analiz yapılırken uluslararası örgütlerin görev ve sorumluluklarına odaklanıldığında, neoliberallerin yaptığı gibi uluslararası örgütlerin devletlerin kar-zarar hesaplarında etkileri incelenerek bu doğrultuda aktörlerin rasyonel olduğu varsayımı çıkarılmaktadır. (İşgören, 2022, s. 52) Bu bölümün devamı, bu varsayımlar çerçevesinde şekillenecektir.

2.2.1. Savaş, Demokrasi ve Serbest Ticaret: Cumhuriyetçi Liberalizm

Cumhuriyetçi liberalizm temelinde Immanuel Kant'ın Ebedi Barış teorisine dayanarak, devletlerin içişlerinde cumhuriyet ve demokrasi esaslarına göre yönetilmelerinin devletlerarası ilişkilerde barış, iş birliği ve istikrar yaratacağını ileri sürmektedir. Demokratik rejimler sahip oldukları bazı özelliklerden ötürü devletlerarası ilişkilerde iş birliği ve düzenin ortaya çıkartılmasını kolaylaştırmakta olup, küresel barış için demokrasi ile yönetilen rejimlerin sayısının artması gerekmektedir. Liberalizmin sunduğu içerden dışarıya doğru yaklaşımla da uyuşan bu fikir, liberal demokrasi ile yönetilen devletlerin takip edecekleri barışçıl dış politika sayesinde sistemdeki çatışmalar, savaşlar ve belirsizlikler zamanla ortadan kalkacağını öngörmektedir. (Oğuzlu, 2014, s. 102)

Başta da belirttiğimiz gibi bu görüş temelinde Kant'ın Ebedi Barış teorisine dayanmaktadır. Realistlerin aksine liberaller için barış anormal bir şey olmayıp, Kant'ın da deyimiyle ebedi bir hal alabilmektedir. Locke'un doğa kanunları insan toplulukları arasında uyum ve iş birliği öngörmekte, bu da savaşı doğal ve rasyonel bir olgu olmaktan çıkarmaktadır. İlerleme ve mükemmelliğe inana liberallere göre insan tecrübesindeki bu savaş lekesi yok edilecektir. (Burchill, 2013, s. 89)

Liberal teorisyenlerinin çoğunun, liberal pasifleştirme ile ilgili karmaşık görüşleri mevcuttur. Bazıları demokratik devletlerin doğası gereği barışçıl olduğunu çünkü bu devletlerde vatandaşların yönetim biçimini yönettiğini ve savaşların masraflarını üstlenen vatandaşların savaştan kaçınacağını iddia ederken, diğerleri ise “bırakınız yapsınlar” temelli kapitalist bakışın rasyonel bir bakış içerdiğini ve savaş

irrasyonel olduğu için de liberal kapitalizmlerin pasifist olacağını iddia etmişlerdir. Başka bir kısım ise liberal devletlerin yalnızca liberal devletlerle ilişkilerinde barışçıl olduğunu, liberal olmayan devletlerle olan ilişkilerinde diğerk toplum biçimleri kadar saldırgan ve savaşa yatkın olduğunu savunmuştur. (Doyle M. W., 2012, s. 25) Başka bir deyişle ilk paragrafta değindiğimiz liberal devletlerin sayısı arttıkça dünyada barışın artacağı tezinin yanında, çoğu savunma kaynaklı olsa da liberal devletlerin liberal olmayan devletler ile savaşma karakteri pasifizasyonun önüne geçmektedir. İşte bu iki liberal karakteri çözümleyen şey, Kant'ın ebedi barışı olacaktır. Anlatılanlardan hareketle, liberal barışın temellerinin demokrasi ve ticarete yattığını iddia edebiliriz. Kant'ın ebedi barış tezinin çerçevesi de bu kavramsallaştırmanın liberal bir enternasyonalizm ile birleştirilmesinde yatmaktadır.

Kant eserin başında, ebedi barışın gerçekleşmesi için devletlerin uyması gereken bazı ön koşullar olduğu ve bu koşulların gerçekleşmesi halinde evrensel bir barışın sağlanabileceğini savunmaktadır. Bunun için altı ön koşul koymuştur, Wiltse bu altı koşulu şu şekilde özetlemiştir:

- i. *Devletler arasında yapılan antlaşmalar iyi niyetle hazırlanmalı, daha sonra savaşa vesile olacak içten pazarlıklı hesaplar içermemelidir.*
- ii. *Küçük – büyük hiçbir bağımsız devletin egemenlik haklarına saygısızlık edilmemelidir.*
- iii. *Sürekli asker bulundurmak bir silahlanma yarışını teşvik edeceğinden, düzenli ordular zaman içerisinde lağvedilmelidir.*
- iv. *Devletlerin borçları, onlar üzerinde haksız menfaatler sağlamak amacıyla kullanılamaz.*
- v. *İç anlaşmazlıklar tamamen bir anarşi ortamına gelmediği müddetçe, devletler birbirlerinin iç ilişkilerine karışmamalıdır.*
- vi. *Savaşta bile geçerli olan bazı hukuk normları vardır. O nedenle ülkeler arasındaki güveni kökünden sarsacak savaş yöntemleri (düşman lideri zehirleme, suikast düzenleme, halkı devlete karşı kışkırtma, vs. gibi yöntemler) kullanılmamalıdır. (Wiltse, 2014, s. 136)*

Kant uluslararası sistemde ebedi barışın, barışın üç kesin maddesinin kabulüyle garantileneceğini savunmaktadır. Ebedi Barış isimli tezi, tüm ulusları imzalamaya davet ettiğı metaforik bir barış antlaşmasıdır. (Doyle M. W., 2017, s. 381) Kant bu antlaşmanın gerekliliğini tasvir ederken, doğa halinin her an patlayabilecek bir savaş hali olduğunu belirterek bir barış hayali kurulması gerektiğinin altını çizmiştir. Düşmana karşı korunmuş olmak için düşmanca bir fiilin işlenemez olmasının yeterli

olmadığına, her komşunun diğerlerinin şahsi güvenliği hakkında teminat vermesinin gerekli olduğuna, bunun da ancak bir hukuk düzeni ile gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. (Kant, 1960, s. 17) Ebedi Barış tezinin üç kesin maddesi şöyledir:

- 1- *Her devletin esas yönetimi cumhuriyetçi olmalıdır.*
- 2- *Devletlerin hukuku hür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır.*
- 3- *Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik şartları ile sınırlandırılmalıdır.* (Kant, 1960, s. 17-28)

Devlet yönetiminin cumhuriyetçi olması gerektiğini savunan ilk madde; cumhuriyetçi bir rejimin ilk olarak toplumun bireylerden oluşmasından dolayı özgürlük, ikinci olarak vatandaş olmalarından kaynaklı olarak tek bir kanun koyucuya bağlılık ve üçüncü olarak da vatandaşların devletin üyeleri olmaları bakımından paylaştıkları eşitlik ilkesine dayanan tek yönetim olduğunu savunmaktadır. (Kant, 1960, s. 18) Hukuk fikrinin kaynağından gelen cumhuriyetin, ebedi barışa varmada üstün devlet şekli olduğunu iddia etmektedir. Çünkü savaş ilanı kararı ancak vatandaşların oyları ile alınabilmektedir ve savaş kararın getirdiği kötülöklere katlanma kararını verme sorumluluğunu alan halk, bu kararı almadan önce düşünmeye ve kararı almaktan çekinmeye eğilim gösterecektir. (Wiltse, 2014, s. 136) Cumhuriyetçi yönetimlerin demokrasiler gibi iktidar şekilleri ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulayan Kant, kuvvetlerin ayrıldığı bir temsil temelinde ahlaki olarak özerk bireyin tam bir temsil ile kendisi dahil tüm vatandaşlara eşit uygulanan kendinden bir yasa yapıcı olarak vatandaşların hukuki eşitliğinin muhafaza edilmesini sağlayacağını savunmaktadır. (Doyle M. W., 2017, s. 381)

Bireylerde olduğu gibi devletlerin de doğa durumunda hukuktan yoksun olarak yaşamasının sadece komşuluklar yüzünden bile bir tehdit yaratacağını savunan ikinci madde, liberal cumhuriyetlerin barışçıl bir federasyon ile aralarında barışı tahsis edeceklerini iddia etmektedir. Burada kastedilen, bireylerin kendi özerkliklerini feda etmeden bazı haklarını bir üst yöneticiye devredecek devleti oluşturmaları gibi, devletlerin de birbirleri içinde erimeyen ayrı halklardan oluşan, herkesin haklarını ve güvenliğini güvence altına alan bir federasyon oluşturmalarıdır. Kant bütün ahlaki kanunların yüce mahkemesi olarak gördüğü aklın savaşı bir hukuki yol olarak görmeyi reddederek barış halini tanıdığını savunur. Ona göre antlaşmalar olmadan bir barış

halinin kurulması mümkün olmadığından, devletlerin özel bir ittifakı olmadan bir barış tesis edilemeyecektir. Burada altı çizilen yalnızca bir savaşı bitirecek bir barış antlaşması değil, bütün savaşları bitirecek bir barış ittifakıdır. Bu ittifak zamanla bütün devletlere yayılarak ebedi bir barış haline evrilecektir, bunun temelini de cumhuriyetler oluşturacaktır. (Kant, 1960, s. 22-25)

Ebedi barış antlaşmasının üçüncü ve son maddesi, kozmopolit bir hukuk fikrine gönderme yapmaktadır. (Doyle M. W., 2017, s. 382) Tüm insanların yeryüzünün ortak sahibi olmasından kaynaklı olarak yabancıların gittikleri farklı toplumlarda düşmanca muamele görmemesini savunan bu madde, evrensel bir misafirlik hakkına işaret etmektedir. (Özpek, 2014, s. 134) Düşmanca davranış sergilemediği sürece yabancıların istediği toplumu ziyaret etme hakkı daha sonra bir dünya vatandaşlığı fikrine evrilecektir. (Wiltse, 2014, s. 136) Bir dünya devleti isteyen ebedi barış tezi için bu son gerekli adımdır. Bireylerin mülkiyetleri üzerindeki dokunulmazlık hakkının sadece kendi toplumlarında değil dünyanın herhangi bir yerinde de doğal bir hak olarak görülmesi fikri, kozmopolit bir hukuk sisteminin temellerine işaret etmektedir. (Özpek, 2014, s. 135)

Kant'ın tezinin temel iddiası, doğal bir evrimin “insanların kendi iradeleri dışında uyumsuzluklarından bir uyum” üreteceğidir. Tezin eklerinde hem barışın etik bir görev olarak köklerini hem de ebedi barışa nasıl ulaşılacağını açıklayan Kant, yukarıda açıklanan maddelerin dayandığı üç kaynaktan bahseder. Bu üç maddenin ilk kaynağı siyasi bir evrimden (anayasa hukuku) türemiştir. Özellikle ilk maddenin dayandığı bu kaynak aslında cumhuriyetlerin neden ebedi barışın temeli olduğunun bir özetidir. Ona göre bir kere mutlak monarşilerin saldırgan çıkarları ehlileşip bireysel haklara saygı alışkanlığı cumhuriyetçi hükümetlerin temeline işlendiğinde savaşlar halkın refahının yıkımı olarak görülmeye başlanacaktır. İlk maddeyi anlatırken bahsettiğimiz savaşa yönelik çekingenlik, cumhuriyetçi olmayan anayasalarda var olmayacağı için böyle bir anayasa altında savaşa girmek dünyanın en basit şeyidir. (Doyle M. W., 2012, s. 27)

İkinci kaynak ise saygı teminatıdır. Ulusların ayrılığı ayrı dillerin ve dinlerin gelişmesi ile ayrı devletlerden oluşan bir dünya garanti etmektedir. Bununla eş zamanlı

olarak kültür ilerledikçe ve insanla aşamalı olarak ilkeler üzerinde daha fazla anlaşmaya yöneldikçe karşılıklı barışa yol almaktadırlar. Cumhuriyetler çoğalıp kültür geliştikçe tüm vatandaşların ve cumhuriyetlerin meşru hakları anlayışı devreye girerek liberal barışın ahlaki temellerini kuracaktır. Uluslararası alanda, yabancı halkların siyasi yaşamına ilişkin doğru kavramların ifade özgürlüğü ve etkili iletişimi, saygı garantisinin dayandığı anlayışın oluşturulması ve sürdürülmesi için esas oluşturmaktadır, çünkü adil cumhuriyetler, yabancı cumhuriyetlerin de rızaya dayalı, adil olduğunu ve bu nedenle uzlaşmayı hak ettiğini varsaymaktadırlar. Diğer bir deyişle, liberal devletler özgür rızaya dayanmayan liberal olmayan devletlerin adil olmadığını varsayarak onlarla dış ilişkilerinde şüpheli davranacak, diğer liberal devletlere dostça yaklaşırken liberal olmayanlara karşı düşmanca bir tutum sergileyecektir. (Doyle M. W., 2017, s. 386)

Kant'ın vurguladığı son kaynak, son maddeyi anlatırken de altını çizdiğimiz kozmopolit hukuktur. Kozmopolit hukuk, ahlaki taahhütlere maddi teşvikler eklemektedir. Diğer bir deyişle son maddede bahsedilen konukseverlik hakkı en sonunda serbest ticarete yol açacaktır. Açık bir piyasa ekonomisinde, ekonomik sistemin, fiyatların, işleyişin etkilenmemesi için karşılıklı güvenlik duygusu hayati önem taşımaktadır ve başka bir liberal devletin güvenliğine meydan okumaktan kaçınmak veya hatta ittifak yoluyla birbirlerinin güvenliğini artırmak, doğal olarak ekonomik karşılıklı bağımlılığı takip edecektir. (Doyle M. W., 2012, s. 29)

Doyle'un aynı kökleri paylaşan demokratik barış teorisi de Kant'ın bu savlarına dayanmaktadır. Devletin iç niteliklerinin dış politikada tercih ve davranışlarını belirleyeceğini savunan Doyle'un teorisine göre, demokratik rejimlerin birbirleri ile savaşma olasılığı düşüktür ve demokratik rejimlerin varlığı demokratik normlar ve demokratik rejimlerin yapısı nedeniyle barış ve iş birliği üretecektir. Demokratik rejimler içsel olarak uzlaş, müzakere, iş birliği ve şeffaflık gibi normları paylaşmaktadır ve sorunları bu normlar çerçevesinde çözmektedir. Bunları doğal olarak devletlerarası ilişkilerine de yansıtacaklardır. Ayrıca demokrasilerde seçimle başa gelen yönetimlerin şeffaf karar alma süreçleri ve halka bu kararlar hususunda hesap verme yükümlülükleri, savaşın maliyetini ödeyen halkın kararlarına karşı bir

karar almalarına engel olacaktır. (Elias & Sutch, 2007, s. 71) Ayrıca yine Kant'ın ticaretin ruhu savına vurgu yaparak, devletlerin ekonomik olarak birbirine bağlı olmasının doğurduğu karşılıklı faydadan vazgeçmek istemeyen devletlerin anlaşmazlıklarını çözme yoluna gideceğini savunmaktadır. (Yanık, 2015, s. 48)

Schumpeter de Kant ve Doyle benzeri bir yaklaşımla, kapitalizm ve demokrasinin barışın temel güçleri olduğu bir görüş ortaya koymaktadır. Schumpeter'e göre devletin azınlık bir bürokrasinin elinde ve denetimsiz kalması, onu aynı zamanda işlevsiz ve sömürgeci yapmaktadır. Savaşın yükünü çeken halkın karşısında yönetici kesim, elde edilen savaş ganimetini sahiplenmektedir. Modern dönemde ise bu eğilimin halefleri ihracat tekeldileridir. Özellikle bu tekelci firmaların devlet bürokrasileri ile iş birlikleri, devlet ve askeri bürokrasiye savaş konusunda meşruiyet vermektedir. (Özpek, 2014, s. 136) Demokrasi ve kapitalizmin yükselişi bu trendin önünü kesecektir. Demokratikleşmiş, bireyselleşmiş ve rasyonelleşmiş bir halk, dış politikaya hükmetmek isteyen azınlık yönetimini denetleyecek ve serbest piyasa ortamıyla da çoğunluğun faydası sağlanacaktır. (Doyle M. W., 2017, s. 374)

Özetle cumhuriyetçilerin, liberal demokrasilerin diğer yönetimlere, serbest ticaretin de kapalı ekonomilere tercih edilmesinin barışı getireceğini savunduğunu söyleyebiliriz. Liberallerin 18. Yüzyıldan bu yana savaş hastalığına reçete ettiği iki ilaç olan demokrasi ve serbest ticarete olan inanç, cumhuriyetçilerde de yer bulmaktadır. Demokratik süreçler ve kurumsal yönetici elitin gücünü kırarak şiddet eğilimlerini azaltırken, serbest ticaret de bireyler arasındaki suni engelleri aşarak onları her yerde bir toplulukta birleştirecektir. (Burchill, 2013, s. 90) Bu kısımda tartışılan görüşler ve özellikle Kant'ın ebedi barışı, daha sonra 20. Yüzyılın başında barışın inşa edilmesi ve kurumsallaşması için dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya attığı "On-dört İlke" ve bunu takip eden Milletler Cemiyet'i girişiminin de köklerini oluşturacaktır.

2.2.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası Örgütler: Kurumsal Liberalizm

Neo-liberalistler olarak da bilinen kurumsal liberalist görüşü incelemeden önce, bu görüşün temelini oluşturan entegrasyoncu liberalizme de kısaca değinmek

gerekmektedir. Bu hususta Mitrany'nin görüşleri değerlidir. Mitrany, 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı hemen bitmeden önce yazdığı eseri "A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization" başlıklı kitabında, eserin başlığında da geçen işlevsel barış fikrini ortaya atmıştır. Mitrany'nin işlevsel barıştan kastettiği şey, tüm devletlerin çıkarlarının barışta ortak olmasıdır. Aradığı şey, milletleri birbirinden ayrı tutacak bir barış değil, onları bir arada tutacak bir barışın sağlandığı uluslararası bir sistemdir. (Mitrany, 1943, s. 51) Uluslararası sistemi düzenlemek için bağımsız devletler ve modern iş bölümünü sentezlemek gerektiğini savunur. Bunun için üç yol öngörmüştür: Milletler Cemiyeti gibi gevşek bir örgüt, federal bir sistem, işlevsel düzenlemeler. En iyi yöntemin üçüncüsü olduğunu savunan Mitrany, bu tarz düzenlemelerin güç yerine ihtiyaç kaynaklı olmasından dolayı bu ihtiyaçlardan doğan iş birliklerinin diğer alanlara da sıçrayarak Kantçı bir uluslararası hükümete evrilebileceğini öne sürmüştür. (Yanık, 2015, s. 41) Ernst Haas, Mitrany'nin düşüncelerini ileri taşıyarak, bütünleşmenin siyasi aktörlerin dahil olması ve kurumların varlığı ile kolaylaşacağını savunmaktadır. Ortak değerleri paylaşan coğrafyada yaşayan devletler için bu sürecin daha kolay işleyeceğini iddia etmektedir. (İşgören, 2022, s. 54) Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin bu düşüncenin en iyi örnekleri olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

1980'den sonra bu görüşler uluslararası iktisadi ilişkilerin yükselişi, iki kutuplu realist sistemin çökmeye başlaması ve Vietnam Savaşı'nın Amerikan hegemonyasına darbesi ile yeniden yükselen liberalizmi dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşümün en büyük tetikleyicisi, uluslararası ilişkiler ağı sistemine hızlı bir giriş yapan yeni aktör, çokuluslu ve ulusötesi şirketlerdir. İktisadi çıkarların korunmasının neredeyse güvenliğin önüne geçmesine sebep olan bu aktör, Nye ve Keohane gibi teorisyenlerin de sistemi yeniden yorumlamasına yol açmıştır.

İkili literatüre öncelikle "ulusaşırılık" kavramını sokmuştur. Artık devletlerin dünya siyasetinde devletler arası ilişkileri yöneten tek ve en etkili aktörler olmadığını savunan bu kavram, uluslararası sistemin devletlere ek olarak; çok uluslu şirketler, devrimci hareketler, sendikalar, bilimsel ağlar gibi devlet dışı aktörlerin bulunduğu çoğulcu bir yapıya evrildiğini iddia etmektedirler. Bu yapıda devletlerarası etkileşimin

yerini uluslararası etkileşim ve uluslararası örgütler almıştır. Bu etkileşimin sonuçları, farklı yerde yaşayan insanların birbirlerine bakışını değiştirmesi, uluslararası çıkar kavramını ortaya çıkarması ve çeşitli alanlarda karşılıklı bağımlılık yaratması nedeniyle oldukça kapsamlı olacaktır. (Yanık, 2015, s. 43)

Nye ve Keohane, yaşanan bu ekonomik ve yapısal gelişmelerin etkisiyle devletler arasında giderek artan ve karmaşıklaşan bir karşılıklı bağımlılık ağı oluştuğunu iddia etmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasi ve ekonomik sistemi düzenlemek üzere kurulan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumların ve devletler arası artan iletişim ve ilişki ağı sebebi ile hızlanan küreselleşmenin etkisiyle, devletler bu kurumların getirdiği kurallara uymaya devam etmiştir. Realist tipte yayılmacı rekabet yerini ekonomik bir rekabete, asker ve güç devleti de yerini tüccar devlete bırakmaya başlamıştır. Richard'ın ortaya koyduğu bu devlet modeli, iktisadi ilişkilerin ördüğü ağın ne kadar büyük olursa olsun hiçbir devletin bu ağdan çıkıp ekonomik olarak tek başına var olamayacağı kadar komplike hale geldiğini öne sürmektedir. Devletler artık ya hammaddeye ulaşabilmek ya da ürettikleri ürünlere pazar bulabilmek için diğer devletler ile ilişki kurmak zorunda kalacaktır. (Wiltse, 2014, s. 142)

Nye ve Keohane, karşılıklı bağımlılık ilişkisini tanımlamak için hassasiyet, kırılganlık ve pazarlık gücü kavramlarına başvurmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin öne çıktığı bir uluslararası ilişkiler sisteminde, iki devlet arasındaki bir anlaşmazlığın iki taraf için de sonuçları olacaktır. Fakat bu sonuçlar ve dolaylı olarak iki taraf arasındaki bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi “asimetrik” tir. Devletlerden biri her zaman diğerine daha çok ihtiyaç duymakta, daha hassas ve kırılgan olmakta ve karşı tarafa pazarlık gücü vermektedir. Fakat her zaman iki taraf için de bu ilişkinin devamı için çıkarları mevcuttur ve karşılıklı bağımlılığı doğuran budur. İlişkinin koşullarını bir taraf kendi çıkarlarına göre belirleyemez, iki taraf farklı seviyelerde olmakla birlikte ilişkinin devamına yönelik isteğe ve bağımlılığa sahiptir. Aralarındaki anlaşmazlık her zaman ikisi için de bir maliyete neden olmakta ve hareketlerini sınırlamaktadır. (Gürkaynak & Yalçın, 2009, s. 75) Nye ve Keohane, bu kavramsallaştırma ile devletlerin diğer aktörler ile ilişkilerini bu sisteme göre

şekillendirmek zorunda kalacaklarını savunmuşlardır. Mitraný'nin uluslararası örgütler ile ilgili tespiti de bu kapsamda bir adım öteye taşıyarak, uluslararası politikanın kural, prosedür ve sınırlarının iç siyasal sistemler gibi iyi tanımlanmamasından kaynaklı olarak uluslararası hukukun ve örgütlerin yetersiz kaldığını ortaya atmışlardır. Onlara göre karşılıklı bağımlılık daha güçlü bir entegrasyon ihtiyacı doğurmuştur. Entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık tek başına savaşı ortadan kaldırmasa da iş birliğini ve ekonomik bağımlılıkları körükleyerek barışı geliştirmektedir. (Gürkaynak & Yalçın, 2009, s. 77)

Neoliberallerin ve neoklasiklerin “kazanç” olgusuna bakışını da bu savı destekleyen bir örnek olarak sunmak mümkündür. Kazancı karşılaştırmalı olarak inceleyerek göreceli bir kavram olduğunu düşünen realistlere karşı liberaller kazancın mutlak olduğuna inanmaktadır. Karşılıklı bağımlı veya entegre olmuş devletler, Keohane ve Nye'nin çerçevesini çizdiği şekilde asimetrik bir şekilde kazanç sağlarlar. Bunu ticaret ilişkisi üzerinden örneklendirmek mümkündür. Aralarında asimetrik ilişki olan devletlerde, güçlü olan güçsüz olan ile ekonomik anlamda entegre olmazsa güçsüz devlet hem sadece iç pazara hizmet verdiği için büyüyemeyecek hem de kazancı az olacağı için üretimini geliştiremeyecektir. Karşılıklı bağımlılık her ne kadar asimetrik bir çerçeve oluştursa da bu çerçeve iki tarafında mutlak kazanç sağlayacağı politikalar üretmektedir. (Nye & Keohane, 2001)

Rosecrance'ın iktisadi karşılıklı bağımlılık ile ilgili görüşleri de bu kapsamda başka bir örnek olarak sunulabilir. Ekonomik karşılıklı bağımlılığın büyümesiyle fetihlerin azalışı arasında bir doğru orantı kuran Rosecrance, bağımsız ve kendi kendine yeten devlet döneminin sona erdiğini iddia ederek devletlerin artık ne kadar güçlü olursa olsun uluslararası toplumun diğer üyelerince uygulanacak iktisadi cezaları göze almadan saldırgan bir tavır takınamayacağını öne sürmüştür. Ek olarak, liberal görüşe göre rasyonel görülen devletlerin piyasada ticari ortağı olan diğer devletleri tehdit ederek kendi iktisadi gelişimini baltalamasının hiçbir mantığı yoktur. Barışçıl olmayan devletler için de artık nükleer güç ile toprak kazanımının maliyeti ağır gelmeye başlamaktadır. Yatırım ve iktisadi gelişim vasıtasıyla kazanç elde etmek

daha tercih edilir bir yol olarak devletlerin önünde durmaktadır. (Burchill, 2013, s. 99-100)

Son olarak, liberal kurumsalcıların amacının anlaşmalara uyulmasını sağlayabilecek hegemonik bir oyuncunun varlığı olmadan bile devletler arasındaki iş birliğinin geliştirilebileceğini göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Anarşinin uluslararası ilişkilere düzen ve öngörülebilirlik getiren rejimler ve kurumsal işbirliği ile hafifletilebileceğini savunarak, rejimlerin ortak çıkarların olduğu bir anlaşmada tarafların beklentilerini resmiyete dökerek devletlerin davranışlarına sınır getirdiğini iddia etmektedirler. Liberal kurumsalcılara göre rejimler ayrıca kontrolsüz bir anarşi dünyasına güven, süreklilik ve istikrar da getirir. Rejimler anarşiyi bu şekilde hafiflettikten sonra uluslararası kurumlar iş birliği alışkanlığını teşvik etme, uyumu izleme ve iş birliğinden kaçanlara yaptırım uygulama rolünü üstlenerek düzeni koruyacaktır. (Burchill, 2013, s. 98)

2.2.3. İnsani Hakları ve İnsani Müdahale: Kozmopolit Liberalizm

Evrensel insan hakları fikrinin kökenleri Doğal Hukuk geleneğine, Batı'da Aydınlanma döneminde "insan hakları" tartışmalarına ve devletin keyfi yönetimine karşı mücadele eden bireylerin deneyimlerine dayanmakta olup bu görüşlerin hepsi, insanlara insan olmalarından kaynaklı olarak belirli temel haklar, faydalar ve korumalar bahşedildiğini belirtmektedir. Bu haklar, herkeste doğuştan var olduğu, vazgeçilemeyecekleri veya alınamayacakları için devredilemez ve milliyet, statü, cinsiyet veya ırka bakılmaksızın herkes için geçerli oldukları için evrensel olarak kabul edilir. Bu hakların tüm halkları kapsayacak şekilde genişletilmesi, liberal uluslararası ilişkiler düşüncesinde iki nedenden dolayı önemlidir. Bunlardan biri bu hakların özgürleşmeye, adalete ve insan özgürlüğüne yasal bir temel sağlaması, ikincisi ise kendi vatandaşlarına etik davranan ve siyasi sürece anlamlı katılımlarına izin veren devletlerin, uluslararası alanda daha az agresif davranacakları inancıdır. Liberallerin görevi, bunu yaparken ulusal çıkarları tehlikeye atmak pahasına evrensel rızaya hükmedecek ahlaki standartlar geliştirmek ve teşvik etmek olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler sahnesinde izleri görülen bu davranış biçiminin sonucu olarak Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, Uluslararası Ekonomik,

Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi gibi hukuk kuralları ve Uluslararası Adalet Divanı gibi kurumlar oluşturulmuştur. (Burchill, 2013, s. 100-101)

Liberalizm, kökleri aydınlanma döneminin ilerlemeci anlayışına dayanan bir teori olup, insanlık tarihinde ilerlemenin iç siyasi alandaki insan hakları, özgürlük gibi değerlerin uluslararası alana taşınması ile olacağına inanmaktadır. (Burchill, 2013, s. 87) Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılıp Batı'nın zaferini ilan ettiği 90'lar sonrası dönemde tekrar yükselişe geçen bu görüş en güzel yansımaları, yukarıda tartışmış olduğumuz Demokratik Barış Teorisi'nde bulunmaktadır. Batı değerlerinin savunucusu olan bu kurama göre demokratik rejimler için savaş irrasyonel olup, demokratik devletler doğaları gereği birbirleri ile çatışmayı tercih etmeyecektir. Çünkü özüne insanı alan bu devletler kendilerini oluşturan vatandaşların çıkarlarını korumak için savaşa çekimser kalacaktır. Savaş kararları temsiliyetin olduğu demokratik mekanizmalarla tartışılarak engellenecektir. (Elias & Sutch, 2007, s. 71) John Owen buna ek olarak demokratik devletlerin kendi aralarında savaşmasa bile demokratik olmayan devletlerle savaşmaya açık olduğunu iddia etmektedir. (Owen, 1994, s. 88) Bu bölümün ilk kısmında anlattığımız liberal teorinin bireyi korumak, doğa durumunda insanların eşitliği ve devletin insanların özgürlüğünü koruma sorumluluğu gibi temel değerlerine değinen Owen, insanların ancak özgür devletlerde yaşadığı sürece özgür olduğunu ve devletlerin bireylerin çıkarlarını koruması gerektiğinin altını çizmektedir. Devletin dış politikadaki kararları hep bu bilinçten hareketle şekillenmelidir. Başka bir deyişle Owen'e göre liberal dış politika, karşısındaki devletin liberal olup olmadığını saptamakla başlar ve devlet tepkileri buna göre şekillenmektedir. (Owen, 1994, s. 94-95)

Buradan hareketle liberalizmin diğer devletlere demokrasi ihracını önemli gördüğünü söylemek hatalı bir görüş olmayacaktır. Aytaç bunu demokratik, parlamenter, insan haklarına saygılı bir devletler topluluğunu hedefleyen liberal görüşün, otoriter rejimleri yıkmak pahasına bile olsa bunun için savaşmayı meşru sayacağını söyleyerek özetlemiştir. Bu tür baskıcı rejimler altında hakları çiğnenerek yaşayan insanların güvenliğini sağlamak ve doğuştan gelen haklarını güvenceye almak ancak bu rejimlerin yıkılmasıyla gerçekleşecektir. (Aytaç, 2014, s. 66)

O zaman şu soruyu sormak yanlış olmayacaktır: liberal ve demokratik değerlerin başka ülkelere ihracı liberalizmin özü ile ne kadar uyumludur? Liberal görüşün bir kısmı, liberalizmin özünde, rasyonel devlet anlayışına dayanarak birey ve devletlerin kendileri için doğru ve yanlış olan şeylere karar verebilmeleri gerektiği fikrinin yattığına inanmaktadır. Bu görüşe göre hiçbir devlet, ne kadar demokratik olursa olsun diğer devletlerin iç işlerine karışmamalı ve kendi norm ve değerlerini onlara empoze etmemelidir. Birey hak ve özgürlüklerinin devlete yansıdığı düşüncesini esas alan liberal teori, bireyin özgürlük alanına müdahaleyi nasıl sorunlu buluyorsa bu anlayışın devletler katına uygulanmasını da sorunlu bulmaktadır. Özellikle liberal değerlerin askeri güç kullanılarak yayılmaya ve empoze edilmeye çalışılması tamamen liberalizmin reddi anlamına gelmektedir. Liberalizm dış politikada güç kullanımını hiçbir durumda savunmaz. (Oğuzlu, 2014, s. 103-104) Kant bunu Ebedi Barış adlı eserinde tek cümle ile özetlemiştir: *"Başkalarının haklarıyla ilgili tüm eylemler, eğer düsturları tanıtımla bağdaşmıyorsa, yanlıştır."* (Kant, 1960, s. 50)

Amerikan dış politikası özelinde bu görüşe paralel bir şekilde öne sürülen bir görüş, liberal uluslararasılıktır. Liberal uluslararasılığa göre Amerika'nın en temel dış politika hedefi dünyadaki liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısının artırmak ve diğer ülkelerdeki demokrasi oluşumlarını desteklemek için çalışmaktır. Fakat Amerikan dış politikası bunu ticaret ve küreselleşmeyi serbest bırakıp uluslararası örgütler, rejimler ve kurumlar yoluyla uluslararası sistemin düzenli ve ahenkli bir işleyişe kavuşturarak yapmayı hedeflemektedir. Zor kullanarak demokrasinin yayılmasını meşru bulmayan bu görüş, liberal demokratik değerleri kendi içinde en ideal şekilde yaşayıp başkalarına örnek olarak yaymanın en doğru yöntem olduğunu savunmaktadır. Liberal görüşün kalanı bu tutuma karşı durmakta ve liberal değerlerin her şeyin üstünde olduğuna inanmaktadır. Kendi varlıklarının meşruiyeti için inandıkları değerleri yaymak zorunlu bir pratik olup, başka devletlerin iç siyasetinde meydana gelecek ciddi insan hakkı ihlallerine kayıtsız kalmaları bu pratik ile çelişmek anlamına gelmektedir. İnsani krizlere yapılacak müdahaleler bu anlayışa göre meşru kabul edilmektedir. Bu bakışın en önemli ve güncel örneği bu tezin de ana konusu olan koruma sorumluluğu rejimidir. (Oğuzlu, 2014, s. 104)

Devletlerin egemenliğinin meşruiyetini vatandaşlarının insani haklarını koruma sorumluluğuna bağlayan rejim, devletlerin bu sorumluluğu yerine getirememesi durumunda uluslararası topluma müdahale hakkı tanımaktadır.

Burada tartışabileceğimiz son liberal uluslararası görüş kozmopolitanizm olacaktır. Liberal enternasyonalizmin gelişmesine katkıda bulunduğu iki metaetik bakış açısından biri olan kozmopolitanizmin özü evrenselciliğe ve bireyciliğe dayanır. Kozmopolitanizmin kökleri Cynics'in "dünya vatandaşı" terimini icat ettiği 4. Yüzyıla kadar uzanmakla birlikte (Amstutz, 2013, s. 55), liberal kozmopolitanizmin aldığı ana biçim neo-Kantçılıktır. Kant'ın Ebedi Barış tezinde öne sürdüğü evrensel misafirperverliği küresel bir adalet çerçevesinde incelemektedir. (Elias & Sutch, 2007, s. 75)

Kozmopolitizm küresel bağlara öncelik vererek insan onurunu yüceltmeye çalışmaktadır. Bazı kozmopolit düşünürler ulusal ve bölgesel yakınlıkları meşru görmekle birlikte temel bağların küresel toplumla olduğunu iddia etmektedirler. Dahası, kozmopolit paradigmada devlet egemenliği ahlaki açıdan önemli olmadığı için, uluslararası ahlak, devlet sınırlarının insan onuruna tabi kılınmasını gerektirmektedir. Kwame Appiah kozmopolit etiğin; insanların yabancılar dahil olmak üzere diğerlerine karşı yükümlülükleri olduğu ve farklı değer ve kültürel geleneklere sahip olan insanların diğer kültür ve gelenekteki meşru farklılıklara saygı göstermesi gerektiği olmak üzere iki ayırt edici özelliği olduğunu öne sürmektedir. Bu iki unsuru uzlaştırmak siyasal toplumun en büyük görevidir. (Amstutz, 2013, s. 56)

Amstutz, liberal enternasyonalizmin etiğini incelerken kozmopolitanizmi cemaatçilik ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmayı yaparken de her iki görüşün, insan haklarının güvence altına alınması ve siyasi adalet hususlarına bakış açısını incelemiştir. İki görüş de insan onurunun önceliğini öne sürmekle birlikte cemaatçilik, bireysel hakların güvence altına alınması için devleti birinci sorumlu seçerken kozmopolitanizm bu görevi uluslararası topluma atfeder. Buna rağmen her iki görüşün de temeli, kültürel çoğulculuğa rağmen ortak ahlak, barış ve insan onuru arayışının kültürler arası otoriteye sahip ahlaki normlara dayanması gerektiğine dayanmaktadır. Siyasi adalet hususunda da durum benzerdir. Cemaatçiler meşru, egemen ve

özyönetim hakkına sahip olarak gördükleri devletler arasında adil bir barışın teşvik edilmesi ile ilgilendiğinden küresel siyasi etiğe, üye devletler arasında eşitlik ve barışı içeren bir uluslararası adalet arayışı olarak yaklaşılmaktadır. Bir devlet saldırgan tutum sergilediğinde devletlerin meşru haklarını savunmak için güç kullanılabileceğine inanmaktadırlar. Fakat küresel toplumun mevcut kurallarının korunmasının yerel ve uluslararası düzenin temeli olduğuna inandıkları için, insan hakları adına egemenlik normunu geçersiz kılma konusunda istekli değildirler, müdahaleye son çare olarak bakmaktadırlar. Kozmopolitanizm ise temelde insanların refahı ile ilgilenmekte ve devletlerin temel hakları savunmak ve korumak için ahlaki bir yükümlülüğü olduğunu savunmaktadırlar. Ulus devletleri yalnızca vatandaşlarının haklarını korudukları ve güven altına aldıkları ölçüde meşru görmektedirler. Diğer bir deyişle egemenlikleri insan haklarına bağlı olup, korumayı başaramadıklarında uluslararası toplumdaki ahlaki konumlarını kaybederler. Bu nedenle, ağır insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde ister bireysel ister toplu olsun, dış müdahaleye sadece izin verilebilir değil, aynı zamanda istisnai durumlarda ahlaki açıdan da zorunlu olarak bakmaktadırlar. (Amstutz, 2013, s. 56-58)

Kant'ın görüşlerine dayanarak Thomas Pogge, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini kabul ederek bireylerin onur ve değerlerine saygı duymak için açık taahhüt verdiğimizizi iddia etmektedir. Söz konusu belgenin 28. maddesinde 'Herkesin, bu Bildirge'de belirtilen hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla gerçekleştirilebileceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır' maddesi ile ulusların bu konuda anlaştığının altını çizmektedir. Buradan hareketle mülteci hareketi, çevre politikası ve ekonomik adalet ile ilgili konularda kendimize çok az maliyet çıkartarak iyilik yapabileceğimiz görüşü doğmaktadır. Bu konularda son sözü çıkarıcı egemen devletlere veren uluslararası düzeni bariz bir şekilde başarısız olarak gören Pogge, dünyanın yoksullarına karşı ahlaki yükümlülüklerimizi daha etkin bir şekilde yerine getirebilmemiz için egemen otoritenin ulus-altı, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde farklı aktörlere dağıtılması ile bir çözüm getirilebileceğini savunmaktadır. (Elias & Sutch, 2007, s. 76)

Özetle liberal teorinin içinde farklı insani müdahale görüşleri bulunduğunu

söyleyebiliriz. Bazı görüşler müdahaleyi kesinlikle liberalizmin doğasına ve çizdiği uluslararası sistem çerçevesine ters görürken diğer görüşler, insani amaçlarla yapılan müdahaleleri liberal devletlerin bir görevi olarak görmektedir. Görüşlerin hepsinde ortak olan şey uluslararası sistemin insan odaklı bir sistem olduğu ve ahlaki bir dış politika yaklaşımı benimsediğidir. Koruma sorumluluğu rejiminin kökleri bu dış politika anlayışının satır aralarında kendini belirgin bir şekilde göstermektedir.

2.3. Koruma Sorumluluğunun Liberal Temelleri

Tim Dunne insanı korumaya yönelik müdahalenin, dünya düzenine ilişkin liberal düşüncenin kilit bir bileşeni olduğunu ve sistemin kendisi kadar eski olduğunu iddia etmektedir. Avrupa hegemonyasının pekiştiği dönemde Avrupalı büyük güçlerin doktrin ve uygulamalarında izleri görülmektedir. (Dunne, 2015, s. 81) Biz de Dunne ile paralel olarak insani amaçlarla devletlere müdahale düşüncesinin liberalizmin temel kavramlarında izlenebildiğini savunmaktayız.

Koruma sorumluluğu kavramı Keating'in de iddia ettiği üzere egemen eşitliğin gerici kabul edildiği ve iddialı liberalizmin zirvesini yaşadığı bir çağda doğmuştur. (Keating, 2013, s. 188) İlk bölümde de bahsettiğimiz üzere Soğuk Savaş döneminde yoğun bir şekilde süper güçlerin ideolojik mücadelesi ve sürekli tırmanışta olan nükleer gerilim arasında sıkışan güvenlik kavramının 90'larda daha insan merkezli bir yöne kayması ile insan merkezli bir güvenlik anlayışı doğmuştur. Bu insan merkezli güvenlik anlayışının doğuşunda, yine aynı dönem olan Soğuk Savaş sonrası etkisi altına alan neoliberal uluslararası ilişkiler sisteminin etkisi oldukça büyüktür. Uluslararası siyasetin gündeminin oldukça geniş olduğunu savunan liberaller, uluslararası siyasetin gündeminin sadece askeri meselelerden oluştuğunu reddederler. Yüksek ve düşük politika tanımını yeniden yapan liberaller, ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların da askeri sorunlar gibi güvenlik sorunu teşkil edebileceğini vurgulamaktadır. (İşgören, 2022, s. 52)

Bu yeni liberal dünyada gelişen küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık olgularının savaşların niteliğini iç çatışmalara dönüştürmesi de önem arz etmektedir, hatta bu kavrama ihtiyacın ilk tetikleyicisi olduğu bile iddia edilebilir. Ağırlıklı olarak

ekonomik çıkarları nedeniyle birbirleri ile çatışmak istemeyen devletlerin eski savaşlarının yerini uluslararası arenada yükselen liberal değerlerden etkilenecek kendilerini “anti-liberal” biçimde yöneten hükümetlere başkaldıran halkların yönetici elitleri ile çatışmaları almaya başlamıştır. Liberal teorinin birey ve bireylerin özgürlüğüne bakışı da bu yeni savaşların doğası ile paraleldir. Bireyi temel varlık olarak gören, bireyin doğuştan gelen haklarını dokunulmaz kılan, onu ve çıkarlarını toplum, millet, sınıf gibi kolektif toplulukların çıkarlarının üstüne koyan liberalizme göre; (Yayla, 2011, s. 146-50) her birey kendi çıkarlarını gerçekleştirmekte ve hiç kimseden akıl ve izin almadan, hiç kimseye hesap vermeden yaşadığı ve devlet zorunun bulunmadığı, yasaklanmayan her şeyin serbest olduğu bir toplumsal düzende yaşadığında özgürdür. (Çetin, 2001, s. 221) Buradan liberalizmin toplumlar içerisinde bulunan farklı etnik gruplar ve azınlıkların, vatandaşı oldukları devletler tarafından fikirleri ve varlıkları nedeniyle zora uğrayamayacağını savunduğunu çıkarabiliriz. Ki liberallerin bireylerin özel alanlarında devlet iktidarından tamamen bağımsız oldukları; fikir, irade ve hareket özgürlüğüne sahip oldukları, mülkiyet ve vicdan özgürlüklerinin sadece kendi tasarruflarında olması ve devletin herhangi bir inancı destekleyememesi yönündeki devlet kavramsallaştırmaları bunu destekler niteliktedir. (Birler, 2012, s. 312) İşte bu tür liberal görüşler ile yönetilen devletlerin Soğuk Savaş’tan galip çıkması ve özellikle iletişimin gelişmesi ile kültürlerini totaliter baskıcı hükümetler altında yaşayan ve zora maruz kalan halklara ihraç etmesi, içinde bulunan bireylerin hak ve özgürlüklerini zor ile kısıtlayan liberal olmayan devletlerin iç karışıklılarından doğan çatışmaların öne çıkmaya başlaması gibi sistemsel değişimler koruma sorumluluğu kavramının doğuşuna temel oluşturmuştur. Küreselleşen dünyada özellikle iletişimin gelişmesi ve çokuluslu şirketler ve ticaret ile ülkelerin birbirlerine bağımlı bir ağ haline gelmesi “artık hakkında çok az şey bildiğimiz uzak bir ülkede meydana gelen insani felaket” diye bir olgunun kalmayışına (ICISS , 2001), dünyanın bambaşka bir köşesinde yaşayan bir insanın haklarının korunmasının uluslararası kamuoyu ile bütün devletlerin sorumluluğu altına girmesine neden olmuştur. Burada Kant’ın dünya devleti ve kozmopolit liberallerin dünyaya bakışının izlerini görebiliriz.

Koruma sorumluluğunun ortaya çıkışının yanı sıra kavramın savunduklarının

da liberal teoride temellerine rastlamak mümkündür. Öncelikle koruma sorumluluğu rejiminin egemenlik kavramsallaştırmasının tamamıyla liberal teoriye dayandığını söylemek abartılı olmayacaktır. Egemenlik koruma sorumluluğu rejiminde, Birleşmiş Milletler'in içişlerine karışmama ilkesi ve güç kullanma yasağı sınırında kavramsallaştırılmaktadır. Bu iki yasak karşımıza Kant'ın Ebedi Barış için koyduğu altı ön koşul içerisinde de çıkmaktadır. *“Küçük – büyük hiçbir bağımsız devletin egemenlik haklarına saygısızlık edilmemelidir”*, *“İç anlaşmazlıklar tamamen bir anarşi ortamına gelmediği müddetçe, devletler birbirlerinin iç ilişkilerine karışmamalıdır”* (Wiltse, 2014, s. 136) ve *“Hiç bir devlet bir başka devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak müdahale etmeyecektir”* (Kant, 1960) gibi koşulların, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda kendine yer bulduğu görülmektedir. Bu savlar liberallerin devleti bireyin yansıması olarak gördüğü ve nasıl bireylerin hakları ve iç alanlarına diğer bireyler karışmıyorsa, aynı şekilde devletlerin de diğer devletlerin iç alanlarına müdahale etmemesi gerektiği görüşü ile de desteklenmektedir.

ICISS egemenliği, devletlerin sınırları içinde yaşayan vatandaşların temel haklarına saygı duymak anlamına gelen iç sorumluluk ve devletlerin birbirlerinin egemenliklerine saygı duymaları anlamına gelen dış sorumluluk olmak üzere iki düzeyli bir sorumluluk olarak tanımlamıştır. (ICISS , 2001, s. 8) Bellamy de koruma sorumluluğunun egemenliğe yaklaşımını, egemen devletlerin sahip olduğu hakların devletin vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yerine getirmesine bağlı olduğu ve bu sorumluluğu yerine getirmedikleri takdirde iç işlerine müdahale edilmemesi haklarını kaybedecekleri şeklinde özetlemiştir. (Bellamy, 2017) Burada Locke'un devlet kavramsallaştırması ve kozmopolitanizmin etik dış politika yaklaşımının etkilerini hissedebiliriz. Locke'un doğal haklar ve doğal yasası anlatılırken devletin ortaya çıkışının yaşama, özgürlük ve özel mülkiyet hakkının korunması kaynaklı olduğuna değinilmişti. Locke devletin, bu hakların korunması için insanın açık rızası ile kurulmuş beşerî bir kurum olduğunu savunmaktadır. (Conway & Yayla, 2011, s. 86-87) Diğer bir deyişle devletin meşruiyeti, insanların doğal haklarını koruyabildiği ölçüde geçerlidir. Liberalizm içeriden dışarıya doğru bir yaklaşım olduğundan, içeride vatandaşlara olan bu sorumluluğu dış politikasına da tabii olarak yansıyacaktır.

Bellamy'nin yaptığı tanım ise açık bir şekilde Amstutz'un cemaatçilik – kozmopolit etik kavramsallaştırması ile uyushmaktadır. İki görüşün de insan onurunun önceliğini öne sürmekle birlikte cemaatçilik, bireysel hakların güvence altına alınması için devleti birinci sorumlu seçerken kozmopolitanizm bu görevi uluslararası topluma attettiğini söylemiştik. Bellamy'nin egemenlik tanımı bu noktada ikisinin aşamalı olarak birleştirilmiş haliyken, müdahale ile ilgili yorumu kozmopolitanizmin etik dış politika görüşü ile birebir örtüşmektedir. Zira kozmopolitanizm de ulus devletleri yalnızca vatandaşlarının haklarını korudukları ve güven altına aldıkları ölçüde meşru görerek, bunu gerçekleştiremedikleri durumda uluslararası toplumdaki ahlaki konumlarını kaybedeceklerini savunmuştur. (Amstutz, 2013, s. 56-58)

Diğer bir nokta da ICISS'in liberaller gibi insan haklarına geniş bir perspektiften bakmasıdır. Liberalizm bireyin sadece var olduğu için doğuştan haklara sahip olduğunu savunmakla birlikte can, özgürlük ve mal hakkından oluşan temel hakları vicdan özgürlüğünden ifade özgürlüğüne, ekonomik özgürlüğe kadar birçok alanda genişletmiştir. ICISS'in 2001 Koruma Sorumluluğu Raporu da 2005'teki yeniden yapılandırılmasından önce insani müdahale gerektiren hakların içine her türlü mağduriyet gerektiren hakkı dahil etmiştir.

Koruma sorumluluğun uygulanma biçimi ile ilgili ICISS'in yaptığı kavramsallaştırma da liberal izler taşımaktadır. Özellikle önleme sorumluluğu, insani krizlerin başlamadan önlenmesi için iyileştirilmesi gereken kök nedenleri sıralarken bizzat siyasi kurumların “demokratik ve güvene dayalı” hale getirilmesi gerektiği vurgusu yapmaktadır. (ICISS , 2001, s. 23-25) Bölümün başından itibaren anlatılan liberal teorilerin çoğunluğu, ICISS'in vurgusunu yaptığı liberal demokratik devletlerin barışı getireceğini savunmaktadır. Kant'ın ebedi barışı bu hususta cumhuriyetleri önerirken Kant'tan esinlenen Demokratik Barış Teorisi devletin iç niteliklerinin dış politikada tercih ve davranışlarını belirleyeceğini savunarak demokratik rejimlerin birbirleri ile savaşma olasılığını düşük görmüştür. Demokratik rejimlerin varlığı demokratik normlar ve demokratik rejimlerin yapısı nedeniyle barış ve iş birliği üretecek; içsel olarak uzlaş, müzakere, iş birliği ve şeffaflık gibi normları paylaşması ve sorunları bu normlar çerçevesinde çözmesi nedeniyle de devletlerarası ilişkilerinde

de benzer davranacaktır. Ayrıca demokrasilerde seçimle başa gelen yönetimlerin şeffaf karar alma süreçleri ve halka bu kararlar hususunda hesap verme yükümlülükleri, savaşın maliyetini ödeyen halkın kararlarına karşı bir karar almalarına engel olacaktır. (Elias & Sutch, 2007, s. 71)

Tepki verme sorumluluğunun askeri müdahale öncesinde başvurduğu caydırıcı önlemler de liberal uluslararası ilişkiler sisteminin ürünüdür. İnsani kriz kurbanlarının ihtiyaç ve çıkarlarını müdahalede bulunan devletlerinkinin önüne koyan R2P, yalnızca askeri zorlama ile ilgili olan insani müdahalenin aksine yalnızca en aşırı ve istisnai durumlarda askeri eyleme başvurmaktadır. (Evans, Thakur , & Pape, 2013) Rapor öncesinde müdahale içermeyen askeri önlemler olmak üzere birçok diplomatik ve ekonomik yaptırıma başvurulması gerekliliğine işaret etmiştir. Yaptırımlar devletlerin kendi sınırları içerisinde eylemler gerçekleştirmesini fiziksel olarak engellemezken, dış dünya ile etkileşim kapasitelerini engellerler. Bu noktada yaptırımların ölçütü, sivil nüfusa zarar vermeden ve mağduriyetlerini artırmadan karar alıcı siyasi aktörleri etkilemektir. Komisyon, sivilleri etkilemeden siyasi karar alıcıları hedef almak için askeri, ekonomik ve politik alanlarda bazı yaptırım önerilerinde bulunmuştur. Bu öneriler askeri alanda silah ambargoları ve askeri iş birliği ve eğitim programlarının sona erdirilmesi; ekonomik alanda petrol, elmas ve uyuşturucu gibi gelir getirici faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar ve havacılık yasakları; politik alanda ise diplomatik temsil ile ilgili kısıtlamalar, liderler ve ailelerine seyahat kısıtlamaları, uluslararası ya da bölgesel örgüt üyeliklerinin askıya alınması veya reddedilmesi olarak sıralanabilir. (ICISS , 2001, s. 29-31) Yaptırımların sivil nüfusu etkilemeden yapılmasının amaçlanması, bireylerin ihtiyaçlarının devletlerin önüne yerleştirilmesi, koruma sorumluluğu rejiminin liberal temellerine tekrar bir gönderme olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra, caydırıcı yaptırım olarak kullanılan araçların bütünü ve bu araçların cezalandırma aracı olarak kullanılması tamamen liberal temellere dayandırılabilir. Burada seçilen askeri, ekonomik ve sosyal yaptırımlar ile özellikle karşılıklı bağımlılık teorisiyle ortaya atılan muğlak kazançtan suçlu devleti mahrum bırakmanın hedeflendiği açıkça görülmektedir.

Son olarak, koruma sorumluluğu ve liberalizm ilişkisini açıklarken Aidan

Hehir'in görüşlerine de yer verilmesi faydalı olacaktır. Hehir koruma sorumluluğu rejiminin, normatif baskının devletleri dış politikalarını değiştirmeye zorlayacağı varsayımına dayanmakta ve bu baskı, savunucu gruplar ile ilgili bireylerin ajitasyonu ve onları tuzağa düşüren devletlerin açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle de R2P'nin etkililiği ve yeni bir ahlaki eğilim yaratma ihtiyacının, R2P'yi destekleyenler tarafından kabul edilen siyasi iradeye bağlı olduğunu iddia etmektedir. Ona göre R2P destekçileri birincil odak noktasının siyasi iradeyi, hükümetlerdeki kilit aktörler üzerinde hedeflenen baskıyı uygulamak için kurulan STK ve popüler savunuculuk yoluyla R2P'nin neden önemli olduğu, neden önemsemeleri gerektiği ve nasıl önemli olduğu hakkında 'harekete geçirmek' olması gerektiğini savunmaktadırlar. (Hehir, 2013, s. 38-39) Diğer bir deyişle Hehir uluslararası aktörler ve insan hakları savunucularının baskısının devletlerin dış politikalarını şekillendirdiğini ve R2P gibi rejimlerin etkinliğinin savunucuları tarafından yaratılan kamuoyuna bağlı olduğunu iddia etmektedir. Burada liberallerin uluslararası alandaki hukuksal ve yapısal düzen sağlama görevini uluslararası örgütler ve kurumlara atfeden liberal kurumsalcılığı hatırlamak doğru olacaktır. Birleşmiş Milletler gibi bir entegrasyon sisteminin Hehir'in değindiği türde bir “insan hakları” savunuculuğu yapması ve koruma sorumluluğu rejiminin karar mekanizmasının bu demokratik birliğe atfedilmesinin, liberal kurumsalcıların savunduğu uluslararası düzen ve entegrasyon fikrine önemli bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Buradan hareketle Hehir, R2P'nin altında yatan mantığın liberalizmin karşı konulamaz yayılması olarak sunulan ilerleme üzerine Soğuk Savaş sonrası varılan geniş mutabakatın bir işlevi olduğunu savunmaktadır. Yeni tek kutuplu sistemik yapılanma ve liberalizmin yükselişi, yerel ve küresel sivil toplumun yeni baskın liberal demokrasilerin davranışını değiştirme kapasitesine olan inançtan ilham alan ve insan haklarının korunmasını savunan sesli bir hareketi hızlandırmıştır. Kendi iç siyasi sistemleri sayesinde bu devletler, insani yardım STK'larının yaltaklanmalarına açık kabul edilerek, dış politikalarını şekillendirilebilir ve ahlaki baskıya karşı hassas hale getirmişlerdir. Bu nedenle iki kutupluluğun sona ermesi, değişimi kurumsal veya yasal yeniden yapılandırma yerine savunuculuk yoluyla arayan R2P gibi bir söylem ve hareketin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. (Hehir, 2013, s. 40-41) ABD'nin dünya

lideri olarak tartışılmaz statüsü demokratik kimlik bilgileri bu söylemle birleştğinde, demokrasinin yayılması giderek insan haklarının ve daha geniş normatif gündemin gerçekleştirilmesi için bir ön koşul olarak resmedilmeye başlanmış, siyasi özgürleşme için gerekli koşul olarak görülmüştür. Demokratik devletler şaşırtıcı olmayan bir şekilde demokratik olmayan devletlere göre daha meşru aktörler olarak tasvir edilmiş ve doğası gereği küresel sivil toplumun insani yardım savunuculuğuna daha açık olarak görülmüştür. Küresel sivil toplum da resmî kurumlar ve dünyada sivil davranışın garantörleri olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bütün bunlardan sebeple Hehir, küresel sivil toplumun etkinliği ve buna bağlı olarak R2P'nin, normatif baskıya açık olduğu söylenen demokratik devletlerin yükselişinin bir işlevi olduğunu; devletler normatif baskıyla uğraşmayı reddederse veya bu baskıdan etkilenemezlerse projenin doğal olarak çökeceğini iddia etmektedir. (Hehir, 2013, s. 42-43)

Hehir'in de söylediklerinden hareketle koruma sorumluluğu rejiminin liberal yayılmacılığın bir uzantısı olduğunu söylemek ve bireycilik, hak, özgürlük gibi kavramlara inanan liberal teoriden doğduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İki büyük askeri savaş ve 45 yıllık bir güvenlik geriliminden çıkmış uluslararası sistemin barış, özgürlük ve entegrasyon arayışı pek de haksız görünmemektedir. Koruma sorumluluğu kavramının bu arayıştan ve hayali kurulan uluslararası liberal düzenden doğduğunu söylemek ise biraz ütopyacı olmakla beraber, doğduğu dönemin neoliberal dönüşümü ve bu dönüşümü takip eden yeni küresel dünya bu ütopyacılığı gerçeğe doğru taşıyor gibi görünmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA MÜDAHALESİ ÇERÇEVESİNDE KORUMA SORUMLULUĞU REJİMİ

3.1. Libya Sorununun Tarihsel Gelişimi

Afrika kıtasında yer alan ülkeler içinde Sudan, Cezayir ve Kongo'dan sonra 1.759.540 kilometrekare ile en büyük yüzölçümüne sahip ülke olan Libya; Kuzeybatısında Tunus, batısında Cezayir, güneyinde Nijer ve Çad, güneydoğusunda Sudan, doğusunda ise Mısır ile komşudur. (Ceviz, 2011, s. 81) Ülkenin onda dokuzunu çöller oluşturmaktadır. Bu sebeple nüfusun %90'ından fazlası kıyı kesimlerinde yerleşik olup, Trablus ve Ahdar dağlarının nispeten bol yağış alan yamaçları ve iç kesimlerdeki vaha sahaları da nüfus toplanma alanlarıdır. Resmî dili Arapça olan ülke nüfusunun %97'si Müslümandır. Son dönemlere kadar ekonomisinin temeli tarım, hayvancılık ve zanaattan oluşsa da günümüzde ekonomisinin temeli petrol ve petrol ürünlerinin ihracatına dayanmaktadır. (İslam Ansiklopedisi)

1551 yılından 1911 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Libya, 1911 yılında İtalya'nın Osmanlı Devleti'ni işgalinden sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılarak İtalyan himayesine girmiştir. İtalyan işgalinden sonra İngilizler ve Fransızlar tarafından yönetilen ülke, 1950'lerin başlarında bağımsızlığını kazanarak Birleşmiş Milletler tarafından tanınmıştır. Kurulduğu zamanın en fakir ülkesi ilan edilen Libya'nın kaderi topraklarında petrol bulunmasıyla değişecektir. (Ceviz, 2011, s. 80) Bağımsızlığının ardından Kral İdris yönetimi altında anayasal monarşi ile yönetilmeye başlanmış, 1959 yılında petrol rezervlerinin bulunmasıyla ekonomik konumu birden değişen ülke 1961 yılında başlayan petrol ihracıyla zengin bir monarşi devleti haline gelmiştir. (Aksu & Eminoğlu, 2019, s. 327) Açılan petrol kuyularının artması ve bu kuyuların uzunluğu 160 kilometreyi bulan petrol boru hatlarıyla Akdeniz kıyısına bağlanması üretimi arttırmıştır. 1961'den 1968'e kadar beş büyük boru hattı daha devreye girmiş ve boru hatlarının uzunluğu 400 kilometreyi aşmıştır. 1967'deki Arap-İsrail savaşının ardından Süveyş Kanalı'nın kapanması Libya petrolünün önemini

büsbütün arttırmış ve petrol ihracatını da 1999'da kişi başına düşen milli geliri 7000 dolara çıkararak kadar beklenmedik bir hızla yükseltmiştir. (İslam Ansiklopedisi)

Ancak petrol gelirlerinden elde edilen refahın giderek yönetici elite toplanması, Libya'da hayatın her geçen gün pahalılaşması gibi sıkıntılar halk arasında huzursuzluk yaratmış, Kral İdris'in 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e açık bir şekilde tepki göstermemesi de halkı öfkelenmiştir. Bunların sonucunda 1 Eylül 1969'da Albay Muammer Ebu Minyar elKaddafi yaptığı askeri bir darbeye yönetimi ele geçirmiştir. Ülkenin adını "Libya Arap Cumhuriyeti" olarak değiştiren Kaddafi, siyasal sistemi "Yeşil Kitap" olarak tanınan kitabında belirttiği biçimde parlamenter demokrasiyi ve siyasi partileri reddeden, İslami ve sosyalist değerleri birleştiren bir felsefe üzerine kurgulamıştır. 1977'de rejimini sağlamlaştırarak ülkenin adını "Libya Arap Halk Sosyalist Büyük Cemahiriyesi" ne çevirmiştir. 2011'e kadar süren 42 yıllık yönetiminde Kaddafi, ülkede meydana gelen kabileciliği, nepotizmi ve sosyal adaletsizliği ortadan kaldıracığını vadederek aldığı iktidarı tam olarak eleştirdiği biçimde yönetmiştir. Devletin önemli kademelerine ve özellikle güvenlik bürokrasisine, akrabalarını ve bağlı bulunduğu kabilenin üyelerini getirmiş, girişimcileri parazitler olarak niteleyerek ithalat ve ihracat üzerinde tekel kurmuş, petrol ve toprağı devletleştirerek petrol harici herhangi bir sanayinin ülkede gelişmesinin önünü kesmiştir. (Aksu & Eminoğlu, 2019, s. 327)

Libya tarihsel olarak Fizan, Tripoli (Trablus) ve Sirenayka olmak üzere üç bölgeden meydana gelmektedir. 1929'da İtalya'nın birleştirdiği bu üç bölgede bilinen 140 farklı kabile ve bu kabilelere bağlı alt birimler bulunmaktadır. Kabile ilişkileri, petrolün keşfinden sonra bölüşüm ilişkilerini ve politik kurumsallaşmayı tamamen etkileyecek kadar önemlidir. Kaddafi'nin kendini adeta rejime işleyerek devlet haline gelmesi Libya'da modern devlet inşası ve ulus devlet özelliklerinin gerçekleşmemesine neden olarak, Kaddafi'nin gidişinden sonra Libya'da güç boşluğu yaratacak bir yapı oluşturmuştur. 2011 olaylarını da tetikleyen şey Libya'nın bu üç bölgedeki aşiret yapısının sosyo-ekonomik ve politik yapılarının çok farklı olması ve aşiretler arasında bu farklılıklar çerçevesinde gelişen ilişkidir. Zira Fizan bölgesi Sahra

çölünün kuzeyi, Tripoli bölgesi Cezayir, Tunus ve Fas; Sirenayka bölgesi ise Mısır etkisinde kalmaktadır. (Güneş, 2018, s. 275)

Kaddafi 1969 askeri darbesinden sonra “Yeşil Kitap” çerçevesinde çizdiği hem iç hem dış politika çerçevesinde otoriter ve baskıcı bir yönetim anlayışı uygulamıştır. Kaddafi’nin 1970’ler boyunca izlediği Batı ve emperyalizm karşıtı dış politika ve Afrika Birliği içinde ve Arap dünyasında sergilediği rekabetçi liderlik politikaları nedeniyle komşu ülkelerle sorunlar yaşamasına neden olmuştur. (Şentuna, 2019, s. 225) Çeşitli uluslararası terör örgütlerini desteklemesi, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya’ya yönelik kanlı saldırılara doğrudan karışması ve Arap dünyasını Batı çıkarlarına düşman bir koalisyonda birleştirme yönündeki talihsiz girişimleri onu tartışmasız Batı’da en çok yerilen uluslararası figür haline getirmiştir. (Hehir, 2013, s. 2)

1992- 2003 yılları arasında terörizme destek verdiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletlerin ekonomik ve politik yaptırımlarına maruz kalan Kaddafi (Şentuna, 2019, s. 225) için 2003 Irak işgalinin ardından durum değişmiştir. Belli ki benzer bir kaderden korkan Kaddafi, kimyasal silah programını dağıtmış ve uluslararası toplumla hızlı bir entegre süreci başlatmıştır. Yeni stratejisi teröre karşı savaş savunucuları tarafından Bush Doktrini’nin etkinliğinin kanıtı olarak defalarca örnek gösterilmiştir. (Hehir, 2013, s. 2) Bu nedenle 2011’de Libya’da patlayacak ve çok hızlı bir şekilde yükselecek kriz, çoğunluk için beklenmediktir. Fakat müdahale öncesi Kaddafi rejiminin ülke içindeki insan hakları ihlalleri göz önüne alındığında, devlet egemenliğinin insan haklarına saygı çerçevesinde ölçüldüğü bir ortamda uluslararası toplum içinde git gide yalnızlaştığı ve içten içe sorunun tırmandığını görmek zor olmayacaktır. (Şentuna, 2019, s. 225)

3.1.1. Arap Baharı ve Libya’daki Yansımaları

İlk olarak 17 Aralık 2010’da Muhammed Buazizi isimli Tunuslu bir seyyar satıcının kendisini ateşe vermesiyle başlayan ve bütün Ortadoğu’daki siyasi dengeleri yeniden şekillendiren, iktidarı elinde tutan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı çıkan ayaklanmalar dalgası Arap Baharı olarak adlandırılmaktadır. Tunus’ta patlak veren

olaylar hızla bölgenin genelinde yaşanmakta olan siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntıların da etkisiyle ilerleyen aylarda bütün bölgeye yayılmıştır. Mısır, Bahreyn, Suriye, Yemen gibi ülkelerde isyanlar çıkarken; Cezayir, Irak, Ürdün, Fas ve Umman'da büyük protestolar yaşanmış; Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra'da ise olaylar daha küçük çaplı gösterilerle sınırlı kalmıştır. (Madak & Gençalp, 2020, s. 3)

Mısır ve Tunus başta olmak üzere birçok lideri koltuğundan eden bu isyan dalgası hareketi uzun süre otoriter rejimlerle yönetilmiş halkların; tek-adam rejimlerinin uyguladığı yoğun baskının halk üzerinde yarattığı psikolojik çöküntü, rantiyeci devlet özelliğinin halk üzerindeki olumsuz etkileri, sosyal ve ekonomik yetersizliklerin günlük yaşamı olumsuz etkilemesi, sivil toplum kuruluşlarının olmayışı, hukuk sistemlerinin iktidar sahiplerince yönlendiriliyor olması, artan teknolojik bilinçlenme ile sosyal medyanın özellikle genç kesimi etkilemesi gibi şikayetlerinden kaynaklıdır. Kendi yönetimlerini korumak isteyen otoriter liderler halkın meşru taleplerini dile getirdikleri ayaklanmalara sert tepkiler vererek ve olayın sistematik katliamların uygulandığı iç savaşa dönüşmesine neden olarak sorunun bir krize dönmesine yol açmışlardır. Demokratikleşme sürecini sağlıklı yaşayamamış, tek bir doğal kaynağın – burada karşımıza çıkan petroldür – getirilerine dayanan rantiyeci devletler ile yönetilen hakların, yönetici elitlerin zenginliği tekelinde tutmasına ve maliyetleri kendilerine yüklemesine teki vermesi kadar olağan bir şey yoktur. (Madak & Gençalp, 2020, s. 3) Arap Baharı'nda karşı karşıya kalınan bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri de petrol zengini Libya olacaktır.

Libya'daki iç savaşın kıvılcımını, eski Sirenayka topraklarının merkezinde yer alan Bingazi'de rejim karşıtı Avukat Fethi Terbil'in 15 Şubatta tutuklanmasını protesto etmek amacıyla Bingazi polis merkezi önünde başlayan gösterilere, polisin sert müdahale etmesi oluşturmuştur. Libya'nın doğusunda başlayıp Trablus'a sıçrayarak kısa sürede iç savaşa doğru sürüklenen bu Kaddafi karşıtı gösterilerin temelinde demokratik bir sistem isteği yattığını düşünen herkesin aksine, iktidardan dışlanan ve yıllardır sistematik olarak baskı, sindirme ve öldürülme politikalarına maruz kalan kabilelerin kendi iktidarını kurma amaçları yatmaktadır. Diğer bir deyişle,

Libya’da yaşananlar en basit haliyle kabile savaşlarıdır ve 17 Şubat 2011 günü olaylar başladığı an iç savaşa dönmüştür. (Ayhan, 2011, s. 8)

Daha önce de kabilelerden oluştuğunu belirttiğimiz Libya’daki Arapların %85 kadarı kabile yapısına göre örgütlenmiştir ve siyasi iktidarın dağılımında en önemli kriter kabile bağlarıdır. Kabilenin bir bütün olarak savaş kararı alması, devlet bürokrasisinde yer alan kabile üyelerinin pozisyonlarını doğrudan etkilemektedir. Libya’da kabileler arası başlayan çatışmaların hemen ertesine Adalet Bakanı, İç İşleri Bakanı, bazı Büyükelçiler ve üst düzey askerlerin görevden istifa etmelerinin temelinde, isyancılara destek veren bağlı oldukları kabilelere karşı ateşli müdahalede bulunulmasıdır. Diğer bir değişle Kaddafi’ye içeriden yapılan kınamaların sebebi sivillerin zarar görmesi değil, çıkarların çatışmasıdır. (Ayhan, 2011, s. 9-10) Zira olayların ilerleyişinde de ülkedeki en güçlü aşiretlerden biri olan Warfalla’ların artık Kaddafi’ye destek vermeyeceklerini bildirerek diğer kabileleri tarafına çekmesinin rolü büyüktür. Libya’daki ayaklanmalar kabilelerin desteği ile güçlenerek ülkenin doğusunu kontrol altına almışlardır. Bahsettiğimiz gibi bazı isimler de devlet görevlerinden istifa ederek isyancıların tarafına geçmiş, hatta isyanın siyasal kolunu oluşturacak olan “Ulusal Gençlik Konseyi (UGK)” ni kurmuşlardır. (Madak & Gençalp, 2020, s. 5) Siyasal oluşumun da ortaya çıkışı ile artık çatışma iki taraflı bir boyut kazanmıştır.

17 Aralık’ta yapılan barışçıl fakat rejim değişimi talepli gösterilere karşı güvenlik güçlerinin sert müdahalesi, şiddet olaylarının tırmanmasına ve muhaliflerin 17 Şubat’ta “Öfke Günü” gösterileri düzenlemesine neden olmuştur. Muhalif grupların çoğunlukla barışçıl eylemler yaptığı izlenirken, muhalefet içinde rejim değişikliği isteyen bazı gruplar silahlı mücadeleye doğru yönelmiştir. Bingazi ve Derne gibi şehirlerde güvenlik güçlerine, hükümet binalarına ve yetkililerine saldırmasıyla artık Kaddafi bunu bir silahlı direniş olarak görerek, şiddetin dozunu artırmıştır. Ülke fiilen, Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) ve Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi yönetimi arasında ikiye bölünerek, askeri birlikler ve direnişçiler arasındaki çatışmaların sivillere yönelik şiddet eylemlerine dönüştüğü ve yüzlerce sivilin hayatını kaybettiği bir iç savaşa evrilmiştir. (Sak, 2015, s. 141)

Sadece iki ayda bu seviyeye ulaşan olayların endişe verici seyri uluslararası toplumun Libya’da yaşananların bir katliam olduğuna dair inançlarını güçlendirerek, Tunus ve Mısır sürecinde olabilecekleri izleyip görme politikası izleyen Batılı ülkeleri, bölge ülkelerini ve uluslararası aktörleri, olaylar daha çok tırmanmadan harekete geçirecektir. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 97)

3.2. Libya İnsani Müdahalesi

İlk bakışta bir devletin iç meselesi gibi görünen Libya’daki gelişmeler Kaddafi’nin tutumu ve yaptığı açıklamalarla uluslararası toplumu huzursuz edecek bir boyuta gelmiştir. Yönetimin göstericileri dağıtmak ve ayaklanmaları bastırmak için ülke dışından paralı askerler getirdiği ve sivil halk üzerine ateş açtığı, askeri uçakların isyancıların denetimindeki bölgeleri bombaladığı iddialarının peşine Kaddafi’nin göstericileri öldüreceğine dair söylemleri uluslararası kamuoyunu harekete geçirmiştir. (Çağiran, 2011, s. 16) BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Libya’da sivil halka karşı sistematik ve yaygın saldırılarla insanlığa karşı suç işlendiğini belirterek BM Güvenlik Konseyi ve İnsan Hakları Konseyi’ni harekete geçmeye çağırmıştır. (Ulusoy, 2013, s. 279) 25 Şubat’ta kurulan komite ile konuyu inceleyen Güvenlik Konseyi, gösterilerin başlamasından sonra 10 gün gibi kısa bir sürede, 26 Şubat 2011 tarihinde oy birliği ile 1970 sayılı kararı alarak uluslararası toplum adına ilk ciddi tepkisini koymuştur.

1970 sayılı karara göre Libya Hükümeti’nin sivillere yönelik sistematik ve yaygın olarak gerçekleştirdiği kuvvet kullanımı “insanlığa karşı suç” olarak nitelenerek Libya Hükümeti’ne, halkına karşı “koruma sorumluluğu” olduğu hatırlatılmış ve şiddetin durdurulması gerektiği belirtilmiştir. Sorumluluğunu yerine getirmeyerek halka kendisi sistematik şiddet uygulayan hükümet yetkililerine Roma Statüsü’nün 16. Maddesinden hareketle soruşturma başlatılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca BM Antlaşması’nın 41. Maddesi kapsamında kararın eklerinde sıralanan kişilere seyahat yasağı, malvarlığını doldurma ve ülkenin geneline de silah ambargosu yaptırımları uygulanması kararı alınmıştır. Bütün bu yaptırımların uygulanması kurulacak olan yaptırım komitesi tarafından gözlenecektir. (UNSC, 2011)

1970 sayılı kararın gerekçeleri aslında, karardan dört gün önce toplanan Güvenlik Konseyi toplantısında dile getirilmiştir. 22 Şubat gününde yaptığı toplantıda Konsey, Libya'daki gelişmeleri yakından takip ettiğini belirtmiş ve gerektiği takdirde duruma el koyabileceğini ima eden bir bildiri yayınlamıştır. Libya Hükümeti'ne 1970 sayılı karardaki gibi halkına karşı sorumluluklarını hatırlatan bildiride Konsey, 1970 sayılı kararda belirttiği önlemler haricinde halkın meşru taleplerinin dikkate alınmasını ve ulusal çapta görüşmelerin başlatılmasını istemektedir. (Çağiran, 2011, s. 17) Aynı gün BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay de devletlerin "hayat, özgürlük ve güvenlik haklarını koruma sorumluluğu" olduğuna dair şu açıklamayı yapmıştır: *"Sivillerin korunması düzen ve hukukun üstünlüğün korunmasında her zaman en temel hususlardan biri olmalıdır. Yetkililer göstericilere karşı illegal şiddet eylemlerini derhal durdurmalıdır. Sivil halka yönelik yaygın ve sistematik saldırılar insanlığa karşı suç oluşturabilir."* BM Genel Sekreteri ve R2P özel temsilcisi Francis Dang de bu açıklamanın peşine R2P çağrılarını yaparak; genel sekreterliğin kitlesel vahşeti tespit ederek krizin bir insanlığı koruma meselesi olarak anlaşılması ve Libya yetkilileri ile Güvenlik Konseyi'ne sorumluluklarının hatırlatılması bağlamında önemli bir rol oynamıştır. (Bellamy, 2017, s. 302)

Kararın ardından Arap Birliği'nin Libya üyeliğini askıya almasına paralel olarak Libya'nın, BM İnsan Hakları Konseyi üyeliği askıya alınmış; Arap Birliği, Afrika Birliği gibi uluslararası örgütler tarafından Kaddafi'ye eylemlerine son verme çağrısının yanı sıra, rejime karşı uçuşa yasak bölge ilanı gibi uluslararası kararların alınması çağrısında bulunulmuştur. (Ulusoy, 2013, s. 279) 28 Şubat 2011'de AB Konseyi de Libya için alınan 1970 sayılı kararı destekleyen bir karar alarak, BM tarafından uygulanacak yaptırımların AB tarafından da titizlikle uygulanmasına karar vermiştir. (Madak & Gençalp, 2020, s. 6) Kaddafi'nin aleyhine oluşan kamuoyunda görüldüğü üzere uluslararası örgütler hem fikir olsa da ülkeler farklı tepkiler göstermektedir. ABD Arap Ligi'nin uçuşa yasak bölge talebiyle soruna dahil olmuş, Avrupa Birliği her ne kadar saydığımız önlemleri olsa da İngiltere ve Fransa'nın hava saldırıları yapılması talebine karşılık fikir ayrılığına düşmüştür.

Aynı sıralarda, özellikle muhaliflerin Doğu Libya'da kontrolü ele

geçirmesinden sonra bu bölgede alternatif bir siyasi yapının kurulmasına dönük yoğun bir çaba içerisine girilmiş ve 24 Şubat günü Bayda'da muhaliflerin katıldığı toplantıda geçici bir yönetimin kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Eski Adalet Bakanı ve Halk Komitesi Genel Sekreteri Mustafa Muhamed Abdel-Jalil liderliğinde kurulan Ulusal Geçiş Konseyi'ni 5 Mart 2011'de Libya'nın tek temsilcisi ilan etmişlerdir. Bu ilana muhalif grubun içinden itirazlar gelmiştir. (Ayhan, 2011, s. 11) Konseyin sözcüsü Ghoga, *"Dış müdahaleye tamamen karşıyız. Libya'nın geri kalanı halk tarafından kurtarılacak... ve Kaddafi'nin güvenlik güçleri Libya halkı tarafından ortadan kaldırılacak."* açıklaması ile hedeflerinin kalıcı bir siyasi varlık kurmak olduğunu ve Libya'da dış müdahale istemediklerinin altını çizmiştir. (Reuters) Başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa Devleti Libya muhalefetini ülkenin meşru temsilcisi olarak gördüğünü ilan etmiştir. (Ayhan, 2011, s. 11)

Birleşmiş Milletler her ne kadar 1970 sayılı karar vasıtasıyla Libya'yı sivillere karşı güç kullanımından caydırmak için hızlı ve barışçıl bir adım atsa da iç savaşın seyri bu adımın etkisiz olduğunu söylemektedir. Kaddafi hükümeti muhaliflerin denetimindeki şehirleri geri almak amacıyla saldırıların dozunu artırmış, Kaddafi'nin yaptığı açıklamalardan ve eylemlerden, kontrolü yeniden ele geçirmek için her türlü çareye başvuracağı ve kendi halkına karşı aşırı şiddet kullanmaya devam edeceği sinyalleri alınmıştır. (Kuloğlu, 2011, s. 50) Bu noktadan sonra uluslararası arenada tepkiler tırmanmıştır. Arap Birliği ve İslam İş birliği Teşkilatı'nın uçuşa yasak bölge çağrılarında ısrarıyla 16 Mart 2011 tarihinde ABD, İngiltere ve Fransa, içinde askeri müdahale opsiyonunu barındıran bir BMGK önerisi sunmuşlardır. Bu önerinin peşine Kaddafi'den gelen *"isyancılara hiçbir acıma ve merhamet gösterilmeyecektir"* açıklaması, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin koruma sorumluluğu çerçevesinde askeri müdahaleye izin veren ilk kararının gerekçesi olacaktır. (Şentuna, 2019, s. 228)

1970 kararından tam 18 gün kadar kısa bir süre sonra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, on lehte beş çekimser oy ile 1973 sayılı kararı 17 Mart 2011'de almıştır. 1973 sayılı karar, durumun 1970 sayılı kararda tespit ettiğinden daha vahim bir hal almasına kanaat getirildiği için yaptırımların sertleştirildiği ve kuvvet kullanımı

seçeneğinin de önünün açıldığı bir karar olmuştur. (Güneş, 2018, s. 277) Libya hükümetinin 1970 sayılı karara uymaması ve şiddetin artması hakkında endişelerin belirtildiği karara göre; 1970 sayılı karardaki yaptırımlara ek olarak uçuşa yasak bölge ilan edilmiş ve devletler ile uluslararası örgütlere sivillerin korunması için gerekli olan tüm önlemlerin alınması yetkisi verilmiştir. Karar'da açıkça askeri müdahaleden bahsedilmemekle birlikte, *"sivilleri ve tehdit altında bulunan yerleşim bölgelerini korumak maksadıyla Bingazi bölgesi dahil olmak üzere Libya'da gerekli tüm tedbirleri almaya yetkili"* ifadesi hem koruma sorumluluğuna işaret etmekte hem de ifadeyi gerekli tüm tedbirler şeklinde açık tutarak askeri müdahaleye açık kapı bırakılmaktadır. (UNSC, 2011)

Kararın alınmasında uluslararası örgütlerin, İngiltere ve Fransa'nın baskısının yanında Kaddafi'nin söylemlerinin de etkisi olduğu çok açıktır. Kosova ve Dafur'daki hatalarını tekrarlamaktan çekinen Güvenlik Konseyi Libya'da işini şansa bırakmak istememiştir. Büyükelçi Susan Rice'in konu ile ilgili şu sözleri Güvenlik Konseyi'nin tavrını özetler niteliktedir: *"Yakın zamanda, Konsey'in acil bir uluslararası insan hakları meselesinde bu kadar hızlı, bu kadar kararlı ve oybirliğiyle hareket ettiği bir zamanı hatırlayamıyorum."* (Keating, 2013, s. 174)

Şunun da altı çizilmelidir ki, Libya krizinde böyle bir konsensus kararı alınmasında tekrarlanmayacak bazı özel koşulların varlığı önem arz etmektedir. Bölgede izlediği işgalci politikalar nedeniyle Kaddafi'nin komşuları arasında dostu bulunmamaktaydı. Bu da Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü'nün uçuşa yasak bölge çağrısı ile Birleşmiş Milletler üzerinde baskı kurmasını sağlayarak, bölgesel uluslararası örgütlerin desteğini müdahalenin arkasına koymasını kolaylaştırmış ve oyunun dengelerini değiştirmiştir. Ayrıca ABD, Fransa ve İngiltere'nin BM kararı olmadan müdahale etmeyeceği, söylemlerinden çok barizdir. Bölgesel Örgütlerin bu tavrı Rusya ve Çin'in çekimserlik kararında etkili olmanın yanı sıra Batı müdahaleciliğinden şikâyet edecek devletlere de güvence vermiştir. (Bellamy, 2017, s. 302)

Libya'daki durumun değerlendirilip kararın alındığı Güvenlik Konseyi toplantısında tepkiler dikkat çekicidir. Hindistan temsilcisi Libya'da yaşananların tam

açıklığa kavuşturulamadan BM Antlaşması'nın VII. Bölümüne başvurulduğunu ve bu tedbirlerin kim tarafından nasıl uygulanacağını açık olmadığını belirtmiştir. İktisadi kararları destekleyen Almanya askeri güç kullanımının sonuçlarının olumsuz olacağını vurgulamıştır. Brezilya 1973 sayılı kararda belirtilen güç kullanımının tansiyonu yükselterek daha fazla zararın ortaya çıkmasında itici güç olacağını iddia etmiştir. Rus temsilcisi 1970 sayılı karardaki zorlayıcı önlemlerin tamamen uygulanmadığı ve önceliğinin sivil halkın güvenliğini sağlamak olduğu gerekçesi ile ateşkes olduğunu belirterek çekimser kalmıştır. Çin ise Libya'nın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak bundan örnek alınarak diğer müdahalelerin de bu şekilde icra edilebileceği endişesi ile çekimser kalmıştır. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 98-99) ABD Başkanı Obama da 19 Mart 2011'deki açıklamalarında, ABD'nin geniş bir koalisyonun parçası olduğunu ve Libya'da tehdit altında bulunanların çağrılarına cevap verdiklerini; 28 Mart 2011 tarihli açıklamalarında da kırk yılı aşkın bir süredir Libya'nın bir "Tiran" tarafından yönetildiğini ve Kaddafi'nin kendi halkının özgürlüğünü elinden alarak muhalifleri öldürdüğünü belirtmiştir. Baskıcı politikaları sebebiyle halkın güvenini yitiren Kaddafi'nin artık iktidarda kalamayacağını dile getiren Obama bu söylemiyle açıkça rejim değişikliği talebini gündeme taşımış ve bu talebi geniş çaplı insan hakları ihlallerine ve şiddet olaylarına dayandırmıştır. Kaddafi yönetimden gitmedikçe Libya'nın hep tehdit altında olacağını vurgulayan Obama, Libya'daki örneğin Mısır ve Tunus'taki kırılğan barışçıl adımları da olumsuz etkileyebileceğini; diktatörlüğün en karanlık biçiminin bölgedeki demokratik ilerlemeyi gölgeleyeceğini savunmuştur. Obama bu söylemiyle ABD ve müttefiklerinin Libya'daki kurbanlara demokrasi ve özgürlük götürerek gerçekleştirecek rejim değişikliğini meşru bir zemine oturtmuştur. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 100)

1973 sayılı karar gereğince uçuşa yasak bölge ilan edilerek, devletler veya bölgesel örgütlerin uçuş yasağına uyulmasına ilişkin uygulayacağı önlemleri BM Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi istenmiştir. (UNSC, 2011) Birleşmiş Milletler, hava sahasının denetlenmesi ve verilen yetkinin nasıl kullanılacağı ile ilgili çerçevenin belirlenebilmesi için 19 Mart 2011'de Paris'te bir toplantı düzenlemiştir. Eş zamanlı olarak NATO Konseyi de bu yönde bir göreve hazırlık anlamında askeri planlarını görüşmek üzere toplanmıştır. Ancak daha görüşmelerin sonuçlanması bir yana, uçuşa

yasak bölgenin denetiminin nasıl yapılacağına ilişkin BM'den bir açıklama bile yapılmadan Libya hava sahasına giren Fransız savaş uçakları bombardımana başlamıştır. NATO'nun, uçuşa yasak bölgenin denetimi ve sivillerin korunması da dâhil, hava ve deniz unsurlarının gerçekleştireceği tüm operasyonları devraldığı 27 Mart 2011 tarihine kadar, Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya ve Kanada'dan oluşan bir koalisyon, uçuşa yasak bölgeyi denetlemek ve sivilleri korumak gerekçesi ile havadan ve denizden 9 gün boyunca Libya'yı bombardıman altında tutacaktır. (Sak, 2015, s. 143)

Bundan sonra süreç, NATO'nun müdahalesi ile Kaddafi'nin ölümüne kadar gidecektir. 29 Mart 2011'de Londra'da BM Genel Sekreteri, NATO Genel Sekreteri, Afrika Birliği, Arap Birliği, bazı Arap ve NATO ülkelerinin temsilcilerinin katılımıyla yapılan toplantıda; operasyonların BM kararları yerine getirilinceye kadar devam etmesine, Kaddafi'nin bir şekilde ülkeden ayrılmasına, Libya'nın geleceğini belirlemeye ve uzun vadeli yardım projesini koordine edebilmeye yönelik uluslararası çabaları yönetebilecek bir temas grubu oluşturulmasına karar verilmiştir. Toplantıya Rusya ve Çin katılmamıştır. (Kuloğlu, 2011, s. 56) Müdahalenin NATO'ya devredilme kararı Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyeleri olan Fransa, ABD ve İngiltere'nin ortak girişimi sonucu kabul edilmiş olup burada öngörülen operasyonel yükümlülüğü de Mart-Ekim 2011 tarihleri arasında NATO üyesi ülkeler üstlenmiştir. NATO'nun Libya müdahalesi incelendiğinde ise, müdahalenin hukuki boyutunun “NATO Kurucu Antlaşmasının 5. Maddesi veya Birleşmiş Milletler yetkisi altında, tek başına ya da diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle iş birliği içinde ve toplu savunma fıkrası” kapsamına dayandırıldığı söylenebilir (Aksu & Eminoğlu, 2019, s. 323)

Kaddafi yönetimine yönelik 17 Şubat 2011'de halk ayaklanmalarından doğan iç savaşın getirdiği müdahale süreci, 23 Ağustos 2011'de Kaddafi güçlerinin Trablus'tan çıkarılmasıyla neticeye ulaşmıştır. Mart ayında başlayan müdahale süreci daha üzerinden beş ay geçmeden Libya Arap Halk Sosyalist Büyük Cemahiriye rejiminin yıkılması ve 20 Ekim 2011'de Kaddafi'nin öldürülmesiyle sona ermiştir. Kaddafi'nin ölümü de Libya Müdahalesi kadar tartışmalıdır. Zira doğduğu şehirde muhalifler tarafından sokaklarda sürüklendiği görüntülerin ardından ani bir şekilde

ölümü açıklanmış ve gizli bir şekilde gömülmüştür. (TRT Haber, 2011) Uzun bir süre Kaddafi'nin nasıl öldürüldüğü ya da öldüğüne dair tartışmalar devam etmiştir. Ölüm raporunu hazırlayan doktor kafa travması nedeniyle öldüğünü açıklamış, ağır kafa travmasına mermi gibi bir cismin neden olduğunu belirleyemediklerini belirterek cesedin linç edilen bir cesede göre beklenenden iyi durumda olduğunu vurgulamıştır. (Dünya Gazetesi, 2011) Bu olaylardan bir yıl sonra BBC'nin yaptığı bir haberde ise; Libya'lı yetkililerin iki ateş arasında kalarak öldüğünü iddia etmesine rağmen İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yayınladığı raporda Kaddafi'nin, linç edilerek ve hatta vücudunun suistimal edilerek öldürüldüğüne dair kanıt ve videolar bulunduğu iddia edilmiştir. (BBC Türkçe, 2012) Sadece sivilleri koruma sorumluluğunu yerine getirmek için başlayan bir müdahalenin bu şekilde sonlanması, ileride değineceğimiz kavramın anlaşılması ve uygulanması ile ilgili problemleri ve Libya'nın geleceğini özetler niteliktedir.

Kaddafi'nin bu kanlı ölümünün ardından 19 Kasım 2011'de oğlu Seyfülislam Kaddafi'nin tutuklanmasıyla da 42 yıldır süren neopotik diktatörlük miladını doldurmuş, Kaddafi ailesi dönemi yerini kanlı bir şekilde 24 Kasım 2011'den beri görev yapan "Geçiş Hükümeti" tarafından yönetildiği yeni bir döneme bırakmıştır. (Aksu & Eminoğlu, 2019, s. 328)

3.3. Müdahale Sonrası Libya'nın Durumu

Arap Baharı ve peşine gelen "Batılı" müdahale ile 42 yıl süren diktatörlükten sonra Libya'nın Kaddafi sonrası dönemde daha özgür ve devlet fonksiyonlarını yerine getirebilen ideal bir yapıya kavuşacağı umut ve taahhüt edilmiştir. Ne var ki Kaddafi'nin devrilmesi sadece rejimi değiştirmemiş, 42 yıldır hassas bir dengede hayatta kalmaya çalışan devlet aygıtını da yerinden etmiştir. Kaddafi sonrası dönemin ilk çatışmalı ortamı, Kaddafi yanlısı milis kuvvetler ile devrimci saflar arasında meydana gelerek Libya'yı devrimin henüz başında silahlı çatışma girdabının içine sürüklemiştir. İstikrarsızlık ve ortak değerlerde buluşulamama durumu, geçiş döneminde olan Libya'nın barışı tahsis etmesinin önünü tıkamıştır. (Güneş, 2018, s. 278) Bunlara rağmen savaş sonrası Libya'daki en olumlu gelişme şüphesiz, Kaddafi'nin kırk yıllık diktatörlüğünden köklü bir değişiklik olan ılımlı, laik bir

koalisyon hükümetini iktidara getiren Temmuz 2012'deki demokratik seçimlerdir. Daha az cesaret verici bir şekilde, ülkenin demokratik olarak seçilmiş ilk başbakanı bir ay bile görevde kalamamış ve diğer gelişmeler daha da cesaret kırıcı olmaya devam etmiştir. Zaferin hemen ardından isyancılar, Kaddafi destekçisi olduğundan şüphelenilen binlerce kişiye işkence, dayak ve keyfi tutuklamanın yanı sıra çok sayıda misilleme cinayeti gerçekleştirmiş, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden bir yetkili, bunu "kendilerini kanunların üzerinde gören Kaddafi karşıtı silahlı savaşçılar tarafından işlenen bir cinayet, yağma ve diğer suistimal eğilimi" olarak nitelendirmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, savaştan altı ay sonra bile, Nisan 2012'de, Mısırta çevresindeki ihlallerin hala devam ettiğini ve "insanlığa karşı suç teşkil edebilecek kadar yaygın ve sistematik görüldüğünü" bildirmiştir. İronik bir şekilde, Kaddafi'nin Libya'sında böyle bir ırksal veya etnik temizlik hiç yaşanmamıştır. Özellikle 2003'teki politika değişiminden sonra Kaddafi, iktidardaki son on yılında genel insan hakları performansını önemli ölçüde iyileştirmiştir. (Kuperman, 2013, s. 209)

16 Eylül 2011'de alınan 2009 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile Libya'da kurulan BM Libya Destek Komisyonu (UNSMIL) ile BM de yeniden inşa sürecinde de rol oynamıştır. Kamu düzeni ve güvenliğin yeniden sağlanması, demokratik bir yönetim seçilmesi, ekonominin yeniden geliştirilmesi amacıyla Libya'ya destekte bulunmuştur. Fakat BM'nin bu çabaları da 2014-2015 yıllarında iç çatışmaların tekrar patlak vermesine engel olamayacak, (Güneş, 2018, s. 280-283) Libya'da iç karışıklığa sebep olan kök nedenler giderilmeden NATO'nun müdahalesinin sadece kısa vadeli bir çözüm olarak kalacağı ortaya çıkacaktır. Zira 2014 yılında eski asker Halife Hafter'in darbe girişimi ile 2011'de başlayan süreç kendini yenilemek adına ilk adımını atmıştır.

14 Şubat 2014'te televizyonda askeri ve hayati öneme sahip noktaların ele geçirilerek Milli Genel Kongre'nin çalışmalarının durdurulduğunu açıklayan Hafter'i hükümet başarısız bir darbe girişimi olarak nitelesede; silahlı göstericilerin parlamentoyu basması ve silahlı gruplar tarafından Kuzey Kore bandıralı bir petrol gemisine izinsiz bir şekilde Libya petrolünün yüklenmesinin ardından kurucu meclis niteliğindeki Milli Güvenlik Konseyi dönemin hükümetinden güven oyunu çekmiştir.

Haziran’da gerçekleştirilen düşük katılımlı seçimleri Milli Güvenlik Konseyi tanımamış, yeni seçilen Temsilciler Meclisi’ne bağlı gruplar ile Konsey arasında çatışmalar başlamıştır. Böylece 2011’deki olaylara paralel bir şekilde Libya’da silahlı gruplar üzerinden iktidar savaşı veren 2 meclis ortaya çıkmıştır. 2015’te DEAŞ terör örgütüne bağlı grupların Libya’nın bir kısmını ele geçirmesi ile iki taraflı mücadeleye bölgesel aktörler de dahil olmaya başlamıştır. (TRT Haber, 2022)

2017 yılında Birleşmiş Milletler ülkedeki tüm grupları bir araya getirmek için ulusal dialog forumu ve parlamentolu cumhurbaşkanlığı gibi çözümler sunsa da karşılık bulamamıştır. Bunların yanısıra ülkedeki kaosu fırsat bilen insan kaçakçılarının sığınmacıları, Akdeniz üzerinden Avrupa’ya kaçırma ve bu sırada cinsel şiddet, boğulma gibi istismarlara maruz bırakmaları da Birleşmiş Milletler’i harekete geçirmiştir. (Global Centre for the Responsibility to Protect, 2018) Global Centre for the Responsibility to Protect, 2018’den bu yana Libya’da işlenen bu tarz insanlık suçları ile ilgili 9 adet “vahşet uyarısı”nda bulunmuştur.

Nisan 2019’da Halife Hafter kontrolündeki Libya Arap Silahlı Kuvvetleri ülkenin kontrolünü Trablus’taki BM destekli Ulusal Anlaşma Hükümeti’nden almak için bir saldırı başlatmıştır. 250.000 kişiyi yerinden eden ve 400’ün üstünde sivil kayıp verilen çatışmaların sonucunda Ulusal Anlaşma Hükümeti, Türkiye’nin de desteği ile Halter’in ordusunu 2020 yılında Trablus’tan çıkarmıştır. Her iki grup da bu süreçte insan hak ve hukuk kurallarının birçoğunu ihlal etmiştir. Bu çatışmaların sonucunda yapılan dört tur görüşmenin ardından kalıcı bir ateşkes imzalanarak 2021 sonunda yapılacak seçimlere kadar ülkeyi yönetecek bir Ulusal Birlik Hükümeti kurulsa da seçimlerin sağlanamaması ve çatışmaların tekrar başlaması ile Libya, 2022’de de çatışma içerisindeki iki hükümetli yapıya mahkûm bırakılmıştır. (Global Center for the Responsibility to Protect, 2022)

Libya’da 11 yıldan fazla süredir sağlanamayan barış ve istikrarın eksikliği binlerce göçmenin insan kaçakçılığı, kölelik, cinsel istismar gibi insanlık suçlarına sistematik olarak maruz kalmaya devam etmesine neden olmuştur. Müdahale gerçekleşmeden önceki Libya’nın arandığı bir hale gelinen son durumda, 2015 yılı sonrasında ülkede kalıcı hiçbir hükümet kurulamamıştır. Her yıl The Economist’e

bağlı Economist Intelligent Unit (EIU)'in yayımladığı Demokrasi Index raporunda Libya'nın gelişimi de bunu destekler niteliktedir.

Demokrasi isteği ile başlayan Arap Baharı süreci ve müdahaleci ülkelerin yola çıktıkları “Libya’ya demokrasi götürme” misyonunun aksini söyler nitelikte 2011 Libya Müdahalesi, Libya’nın demokrasi endeksindeki durumunu daha da kötüleştirmiştir. Çatışmaların başladığı 2011 yılındaki endekste 3,55 puanla 125. Sırada (Economist Intelligent Unit, 2011) olan Libya 2012-2014 arası seçimle gelen hükümet nedeniyle sıralamasını 95'lere ve puanını 5,15'e kadar yükseltse de (Economist Intelligent Unit, 2012); 2015 ve sonrasında yayınlanan bütün raporlarda sıralaması 151'den ve puanı 2,32'den yukarı çıkamamıştır. Buna ek olarak 2015 sonrası yayınlanan bütün raporlarda “işleyen hükümet (functioning government) ve “seçim süreci ve çoğulculuk (electoral process ve pluralizm)” kalemlerinde 0 puan almıştır. 5'in üzerinde olan insan hakları puanı ise sistematik olarak müdahale sonrasında 2022'ye kadar 2,5'lara kadar gerilemiştir. (Economist Intelligent Unit, 2022)⁴

3.4. Koruma Sorumluluğu ve Libya

90'larda Irak'tan başlayıp Kosova'ya kadar yaşanan ve engellenemeyen insanlık dramlarının öne çıkardığı insani müdahale rejimi çerçevesi ihtiyacına karşılık olarak ICISS tarafından ortaya konan koruma sorumluluğu; uluslararası toplumdaki insanların insan haklarını korumayı ve insani müdahaleye sistematik bir çerçeve kazandırmayı hedeflemektedir. Devletlerin egemenlik haklarını vatandaşlarına karşı sorumluluğu çerçevesinde meşru gören bu kavramın ana hatları 2005 Zirvesi Sonuç Bildirgesinden başlayarak 2009 Raporuna kadar çok dar bir kapsamda yeniden kavramsallaştırılsa da temel amacı insanların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçlara karşı hem vatandaşları oldukları devletler hem de uluslararası sistemce korunması olarak aynı kalmıştır. Tezin bu bölümü de Libya müdahalesinden yola çıkarak bu kavramın uygulanabilirliğini ve vadettiklerini yerine

⁴ The Economist'in yayınladığı Democracy Index'lerin 2011-2022 yılları arasında yayınlanan raporlarının tamamı incelenerek derlenmiştir.

getirip getirmediğini inceleyecektir. Kavramın ana çerçevesi ICISS’in 2001 raporunda çizilmiştir. Bu nedenle inceleme yapılırken 2001 kavramsallaştırması dikkate alınacak, gerektiği durumlarda 2005 ve 2009 versiyonlarına da değinilecektir.

Birinci bölümde koruma sorumluluğunu; *“egemen devletlerin kendi vatandaşlarını toplu katliam, tecavüz ve açlık gibi önlenabilir felaketlerden koruma sorumluluğuna sahip olduğu, fakat korumak istemediği veya koruyamadığı durumlarda bu sorumluluğu daha geniş devletler topluluğunun üstlendiği fikri”* olarak tanımlamıştık. 2005 kavramsallaştırması ile bu sorumluluğun sınırları insanların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçlara karşı korunması olarak çizilmiştir. Bu açıdan baktığımızda Libya Müdahalesi koruma sorumluluğu kapsamına uygun bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Libya’da yaşanan sistematik katliamın ardından uluslararası toplumun hızlı bir şekilde harekete geçerek aksiyon alması, bazıları tarafından koruma sorumluluğunun işlevselliği ve içselleştirilmesinin kanıtı olarak görülmüştür. (Eldem, 2015, s. 15) Kavramın işlevselliğini incelemek için öncelikli olarak “Koruma Sorumluluğu’nun Amacı, Temel Prensipleri ve Kapsamı” başlıklı bölümde açıkladığımız ICISS’in yol haritasını adım adım Libya üzerinden incelemek gerekmektedir.

İlk olarak, kavramın tanımında da belirtildiği üzere sistematik şiddete uğrayan insanları koruma sorumluluğu en başta şiddete uğrayan kişilerin vatandaşı olduğu devlete aittir. Buradan hareketle Libya krizinin başlangıcında BM Güvenlik Konseyi Sekreteri, BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri ve R2P özel temsilcisinin “devletlerin hayat, özgürlük ve güvenlik haklarını koruma sorumluluğu” olduğuna dair yaptığı açıklamalar ile Libya Hükümeti’ne bu sorumluluğu hatırlatılmıştır. (Bellamy, 2017, s. 302) 1970 sayılı kararda geçen “Recalling the Libyan authorities’ responsibility to protect its population,” (UNSC, 2011, s. 2) ifadesiyle açık biçimde koruma sorumluluğuna yapılan atıf da bunu desteklemektedir. İkinci olarak ise, devletlerin bu sorumluluğu yerine getiremediği durumlarda bu sorumluluğun uluslararası topluma yüklenmesi gerekmektedir. Keza Libya krizinde de, Libya Hükümeti tarafından insanları hak ihlallerine karşı koruma sorumluluğunun yerine getirilememesi sonucu uluslararası aktörler bu sorumluluğu devralmıştır. Bu noktada Libya krizinin ICISS

tarafından yapılan koruma sorumluluğu tanımını doğru uyguladığını ve koruma sorumluluğunun ilk aşamasının gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

İkinci olarak, ICISS koruma sorumluluğunu üç aşamalı bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır: önleme sorumluluğu, tepki verme sorumluluğu ve yeniden inşa sorumluluğu. (ICISS , 2001, s. XI) Önleme sorumluluğu krizin erkenden tespit edilmesi, kök nedenlerinin çözülmesi, arabuluculuk ve finansman kısıtlaması gibi önleyici araçlara başvurulması, uluslararası kamuoyunun oluşturulmasını; tepki verme sorumluluğu siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri tüm yaptırımlar ile askeri müdahalenin gerçekleştirilmesi için sağlanması gereken kriterleri; yeniden inşa sorumluluğu ise krizi yaşayan toplumun ekonomik, sosyal ve politik kurumlarının yeniden kurulmasına destek olunmasını içermektedir. (ICISS , 2001, s. XI - XIII) Libya’da yaşanan süreci bu üç ayak üzerinden incelediğimizde, Libya müdahalesinin teoride koruma sorumluluğunun bütün şartlarını sağladığı mükemmel bir örnek olduğu söylenebilir. Fakat aşamaları tek tek takip ettiğimizde karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır.

ICISS’in bir krizin çözümünde koruma sorumluluğuna atfettiği ilk aşama önleme sorumluluğudur. Libya krizini incelediğimizde önleme sorumluluğunda ortaya atılan bütün aşamaların uygulandığı görülmektedir. 2001 raporunun sorumluluğu yine başta egemen devlete atayarak krizlerin ortaya çıkmasını engelleyici bir ulusal ortam yaratmalarını isteyen önleme sorumluluğu, uluslararası toplumun erkenden uyarılması ile ilgili sorumluluğu Uluslararası Kriz Grubu (ICG) ve insan hakları örgütleri gibi uluslararası kuruluşlar ve aktörlere atfetmiştir. (ICISS , 2001, s. 22) Libya krizinde bu, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin ve BM Genel Sekreteri’nin Libya’da sivil halka karşı sistematik ve yaygın saldırılarla insanlığa karşı suç işlendiğini belirterek BM Güvenlik Konseyi ve İnsan Hakları Konseyi’ne yaptığı harekete geçmeye çağıruları (Ulusoy, 2013, s. 279) ile gerçekleştirilmiştir. Krizin seyrini yakından takip eden ve bunun için sık sık toplanan örgütler, Libya krizine aksiyonun bu kadar hızlı alınmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Önleme sorumluluğunun ikinci aşaması karşımıza önleyici araçlar olarak çıkmaktadır. Siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri bazı cezalar ve ödüller olarak

sıralanabilecek bu araçlar, Libya Müdahalesi içerisinde geniş bir şekilde kullanılmıştır. Krizin daha başlarında, Arap Birliği ve BM İnsan Hakları Konseyi gibi uluslararası örgütler Libya'nın üyeliğini askıya alarak hükümeti politik açıdan cezalandırmıştır. (Ulusoy, 2013, s. 279) 1970 sayılı karar ile bu önleyici araçlar siyasi, ekonomik ve askeri açıdan; Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde cezalandırılmaya, silah ve askeri ürünlerin Libya'ya satışına ambargo koymaya, Libya'ya seyahatleri kısıtlamaya, siyasi elitlere seyahat yasağı ve varlıklarını dondurmaya kadar genişletilmiştir. (UNSC, 2011) Rapor, tepki verme sorumluluğu altında da askeri müdahaleye başvurulmadan önce başta müdahale içermeyen askeri önlemler olmak üzere birçok diplomatik ve ekonomik yaptırıma başvurulması gerekliliğine işaret etmiştir. Raporda bu önlemler askeri alanda silah ambargoları ve askeri iş birliği ve eğitim programlarının sona erdirilmesi; ekonomik alanda petrol, elmas ve uyuşturucu gibi gelir getirici faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar ve havacılık yasakları; politik alanda ise diplomatik temsil ile ilgili kısıtlamalar, liderler ve ailelerine seyahat kısıtlamaları, uluslararası ya da bölgesel örgüt üyeliklerinin askıya alınması veya reddedilmesi olarak örneklendirilmiştir. (ICISS , 2001, s. 29-31) Libya müdahalesinde de saydığımız önlemlerin yanı sıra 1973 sayılı karar ile ek olarak hem Libya sahasında uçuşa yasak bölge ilan edilmiş, hem de silah ambargosu gibi 1970 sayılı kararla alınan birçok yaptırımın kapsamı genişletilmiştir. (UNSC, 2011, s. 3-5)

Önleme sorumluluğunun son aşaması olan siyasi kararlılık ya da diğer bir deyişle uluslararası kamuoyu desteği, Libya Müdahalesinin gerçekleşebilmesinin belki de en büyük sebeplerinden biridir. ICISS'e göre uluslararası bir kamuoyunun siyasi desteği oluşmadan alınan kararların uygulanabilmesi mümkün değildir. Uluslararası bir iradenin ortaya çıkabilmesi için de ahlaki, ekonomik, politik ortak çıkarlara ihtiyaç duyulmaktadır. (ICISS , 2001, s. 71-72) Libya müdahalesinin gerçekleşmesinde en büyük rolü, bu siyasal irade ve kamuoyu oluşumunu sağlayan bölgesel uluslararası örgütler oynamıştır. Özellikle İslam Konferansı Örgütü, Arap Devletleri Ligi Konseyi ve Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi'nin uçuşa yasak bölge için desteği, Güvenlik Konseyi'nin kararlarını şekillendirerek müdahalenin gerçekleşmesi için tetikleyici olmuştur. Obama yönetimini 1973 sayılı Kararın onaylanmasını sağlamak için daha aktif bir diplomatik çabayla adım atmaya ikna

etmede ve Çin ile Rusya'yı kararın kabul edilmesini engellemek için vetolarını kullanmaktan kaçınmaya ikna etmede bölgesel örgütlerin desteği, bütün dengeleri değiştirmiş ve müdahaleyi mümkün kılmıştır. (Keating, 2013, s. 175)

Koruma sorumluluğu raporu, önleyici tedbirlerin uygulanmasına rağmen insanlık krizine bir çözüm getirilememesi halinde devreye son çare olarak askeri müdahalelerin girebileceğini belirtmiştir. Tepki verme sorumluluğunun büyük bir kısmını oluşturan askeri müdahale kararının alınabilmesi için ICISS tarafından 6 kriter belirlenmiştir: haklı neden, iyi niyet, meşru otorite, son çare, orantılı güç ve makul beklenti. (ICISS , 2001, s. XI - XIII)

ICISS, büyük ölçekli can kayıplarını askeri müdahale için haklı sebep olarak görmektedir. (ICISS , 2001, s. 39) Fakat 2009 Dünya Zirvesi'nde yapılan kavramsallaştırma sadece “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçlar” olmak üzere dört durumu müdahale için haklı sebep olarak görmektedir. (United Nations , 2005, s. 30) Libya'da Kaddafi rejiminin barışçıl olarak başlayan protestolara yaptığı sert müdahaleler, sivillerin olduğu şehirlere atılan bombalar ve Kaddafi'nin Bingazi'deki isyancılara yönelik katliam olacağı gibi yaptığı açıklamalar (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 100) burada büyük ölçekli can kayıplarının olduğu veya olacağı sonucunu doğurmaktadır. Başka bir deyişle, Libya'da yaşananların seyri ve yaşanacaklara dair sinyaller insani müdahale için haklı bir sebep oluşturmaktadır.

Müdahalenin iyi bir niyetle yapılmasını savunan ikinci kriter ise, müdahale eden devletlerin başka amaçları ne olursa olsun, müdahalenin ilk amacının her zaman insanların acı çekmesini durdurmak olması gerektiğini vurgulamaktadır. (Bellamy, 2015, s. 183) Rapor ulusal çıkarların sifra indirilemeyeceğini savunmakla birlikte, müdahalelerin çok taraflı yapılmasının ve müdahale edilecek grubun desteğinin alınmasının bir iyi niyet göstergesi olduğunu belirtmiştir. Libya müdahalesi bu kapsamda oldukça tartışmalıdır. Öncelikle 1973 sayılı kararın sivillerin korunması başlıklı maddesinde geçen “Bingazi de dahil olmak üzere Libya Arap Cemahiriyesi'nde saldırı tehdidi altındaki sivilleri ve sivil yerleşim bölgelerini

korumak ve Libya topraklarının herhangi bir yerindeki herhangi bir yabancı işgal gücünü dışlamak” (UNSC, 2011, s. 3) ibarelerinde açıkça müdahalenin amacının Libya’nın toprak bütünlüğüne zarar vermeden zulüm altındaki sivilleri korumak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca müdahalenin bölgesel ve uluslararası örgütlerin desteğiyle çok taraflı bir biçimde yapılması da bunu destekler niteliktedir.

Fakat müdahalenin asıl maksadının farklı olduğunu iddia eden görüşler de yoğunluktadır. Robert Murray, 1973 sayılı kararın birçok açıdan R2P çerçevesine uyuyor gibi görünse de kararın Güvenlik Konseyi’nin harekete geçmesine izin veren bölümüne gelindiğinde sorumlulukla ilgili herhangi bir ifadenin aniden kaybolduğunu belirterek, müdahaleyi hak edecek kadar kötü bir insani krize karadan askeri müdahale edilmesinin açıkça yasaklanmasının “koruma rasyonelliği” olarak nitelediği bir müdahaleye işaret ettiğini savunmaktadır. Küresel ve ekonomik durgunluğun ortasında devletlerin Libya’ya bakarak en az maliyetli bir görevden en fazla nasıl yararlanabiliriz sorusunu sorduğunu ve 35.000 fitten insan güvenliği, bölgesel yayılma ve müdahaleye dahil olanlar için petrol rezervleri olasılığının Libya müdahalesini doğurduğunu söylemektedir. (Murray, 2013, s. 29-31)

İkinci bir eleştiri ise müdahalenin rejim değişikliğine sebep olmasıdır. ICISS açık bir şekilde müdahale yapılırken belirli bir muharip gruba kendi kaderini tayin hakkı verilmesi ve rejim değişikliği gibi sonuçları amaçlayan herhangi bir askeri güç kullanımının iyi niyet kapsamına kesinlikle girmediğinin altı çizilmiştir. (ICISS , 2001, s. 35-36) Libya’da da sivilleri koruma olarak başlayan müdahalenin rejim değişikliğine evrilmesi, iyi niyetin ortadan kalktığına bir işarettir. Özellikle Fransızlar’ın muhalif rejimi ülkenin meşru yönetimi olarak tanıması ve diğer Avrupa devletlerinin onu takip etmesi ile başlayan süreç, Fransa, İngiltere ve ABD devlet başkanlarının ortak kaleme aldıkları mektupta rejim değişikliğine evrilmiştir:

“BM Güvenlik Konseyi’nin 1973 Kararı kapsamındaki görevimiz ve yetkimiz sivilleri korumaktır ve yaptığımız budur. Kaddafi’yi zorla devirmek değil. Ancak Kaddafi iktidardayken Libya için bir gelecek hayal etmek imkânsız. (...) Kendi halkını katletmeye kalkışan birinin gelecekteki hükümetlerinde rol oynaması düşünülemez.

Kendilerini acımasızca hedef alan güçlere karşı direnen bu kasabaların cesur vatandaşları, eğer dünya böyle bir düzenlemeyi kabul ederse korkunç bir intikamla karşı karşıya kalacak. Bu, akıl almaz bir ihanet olurdu. Dahası, Libya'yı sadece bir parya devleti değil, aynı zamanda başarısız bir devlet olmaya da mahkûm edecektir. Kaddafi, sivil gemilere ve uçaklara terör saldırıları düzenleme sözü verdi. Ve halkının rızasını kaybettiği için, onu iktidarda bırakan herhangi bir anlaşma daha fazla kaosa ve kanunsuzluğa yol açacaktır. Bunun ne anlama geldiğini acı deneyimlerimizden biliyoruz. Ne Avrupa ne bölge ne de dünya aşırılık yanlıları için yeni bir sığınak sağlayamaz. Barışa giden ve Libya halkına yeni umutlar vaat eden bir yol var: Kaddafi'nin olmadığı, Libya'nın bütünlüğünü ve egemenliğini koruyan ve ekonomisini, halkının refahını ve güvenliğini yeniden sağlayan bir gelecek. Ancak Kaddafi iktidarda olduğu sürece, NATO ve koalisyon ortaklarının operasyonlarını sürdürmesi gerekiyor ki siviller korunsun ve rejim üzerindeki baskı artsın. O zaman, yeni nesil liderlerin önderliğinde diktatörlükten kapsayıcı bir anayasal sürece gerçek bir geçiş gerçekten başlayabilir. Bu geçişin başarılı olması için Albay Kaddafi gitmeli ve sonsuza dek gitmeli.” (BBC, 2011)

Müdahalenin başını çeken üç devletin bu açıklaması, Libya müdahalesinin iyi bir niyetle yapılmadığını ve ülkelerin çıkarlarının ICISS'in öngördüğünden daha fazla sivillerin korunmasının üzerine çıktığını kanıtlar niteliktedir.

ICISS raporunun belirlediği diğer bir kriter de askeri müdahalelerin bütün önlemler tüketildikten sonra “son çare” olarak başvurulmasıdır. Öncesinde önleme sorumluluğundaki bütün önleyici araçlara başvurulmalı, tepki sorumluluğunda askeri olmayan yaptırımlar uygulanmalı ve ancak bunların hiçbirisi çözüm getirmediğinde ve başarılı olunmayacağına dair açık bir kanıt bulunduğu anda kuvvet kullanımına başvurulmalıdır. (Evans, 2004, s. 87) Krizin başladığı 17 Şubat 2011'den askeri müdahalenin yapıldığı 19 Mart 2011'e kadar sadece 30 gün bulunması, barışçıl yollara başvurmak için adım atmayı neredeyse imkânsız hale getirmiştir. 1970 ve 1973 sayılı kararlar arasında, alınan kararları uygulamak için sadece 19 gün mevcuttur. Olayların başlangıcından 1973 sayılı kararın alındığı tarihe kadar geçen dönemde BM genel Sekreteri ve bazı uluslararası örgütlerin çabaları haricinde sorunun çözümü veya şiddetin sona erdirilmesi amacıyla Libya yönetimi ile yapılabilecek doğrudan

görüşmeler için de büyük bir çaba sarf edilmemiştir. Libya Dışişleri Bakanı Moussa Koussa'nın BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda ateşkese uyulacağına ilişkin beyanları da karşılık bulmamış, üstüne 1973 sayılı kararın alınmasının üzerinden 48 saat dahi geçmeden Fransa'nın önderliğinde hava saldırıları başlamıştır. Müdahalenin bu aceleliği bir yandan karardaki ateşkes çağrısına uyulup uyulmadığının tespit edilmesini imkânsız hale getirirken, Türkiye'nin hem Libya yönetiminin ve hem de muhaliflerin onayını alan ateşkes ve çözüm planı gibi muhtemel çözüm yollarının önünü tıkamıştır. (Sak, 2015, s. 142)

Müdahalenin en net karşılanan kriteri, insani amaçlı kuvvet kullanımının meşru olması için karar verici tek otoritenin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olduğunu savunan “meşru otorite” dir. Zira Libya müdahalesi ve müdahale çerçevesinde alınan kararların tamamının Güvenlik Konseyi tarafından verilmesi, meşru otorite koşulunun karşılanmasını sağlamıştır. Burada dikkat çeken tek nokta, kararı hiçbir BGMK üyesi veto etmezken, bunun yerine çekimser kalan ülkelerin uluslararası ülkelerin çoğunluğunu yansıttığı ve kararın lehine bir karar almadığıdır. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 98)

Raporun son iki kriteri olan orantılı güç ve makul beklentiyi beraber değerlendirmek daha doğru olacaktır. Öncelikle orantılı güce göre, yapılan müdahale sivil halkın yaşam kalitesini düşürmeyecek ve müdahale edilen krizdeki insani zaiyatı artırmayacak ölçekte gerçekleştirilmelidir. (ICISS , 2001, s. 37) Libya müdahalesine ilişkin ortak görüş, orantılılık kıstasının aşılmış olduğudur. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 102) Kuperman, NATO'nun sivilleri korumak yerine rejim değişikliğini teşvik eden eylemlerde bulunduğunu belirterek, geri çekilen askeri güçlere ve sivillere tehdit oluşturmayan rejim destekçilerinin olduğu kentlere bombalamalar yaparak sivil zaiyata yol açtığını iddia etmiştir. (Kuperman, 2013, s. 197) Ayrıca Kuperman müdahale öncesi çatışmanın ilk ayında yaşanan kayıpları inceleyerek, NATO müdahalesi olmasaydı Libya'daki isyan, iç savaş ve bunun sonucunda sivillerin tehlikeye girmesinin muhtemelen çatışmanın başlamasından altı hafta sonra, Mart 2011'in sonlarında sona ereceği sonucuna ulaşmıştır. (Kuperman, 2013, s. 200) Kuperman'ın bu yorumu, Libya'da ICISS'in son kriteri olan makul beklentilerin de

karşılanmadığı sonucunu çıkarmamıza neden olacaktır. Gerçekleştirilecek müdahalenin, ancak müdahaleyi tetikleyen zulüm ve acıyı başarılı bir şekilde engelleyebilmek için makul bir şansa sahipse yapılması, müdahalenin sonuçları hiçbir önlem alınmamasından daha kötü olacaksa askeri müdahalede bulunulmaması gerektiğini savunan makul beklenti, Özellikle askeri hareketin daha büyük çatışma, yangın gibi durumları tetiklemesi halinde meşru olmadığını belirtmektedir. (Evans, 2004 s. 87) NATO'nun gereğinden uzun müdahalesinin yarattığı can kaybının yanı sıra; Kaddafi hükümetinin devrilisinin ardından isyancıların eylemleri Libya'yı müdahale öncesinden daha kötü bir hale sürüklemiştir. Kaddafi destekçisi olduğundan şüphelenilen binlerce kişiye işkence, dayak ve keyfi tutuklamanın yanı sıra çok sayıda misilleme cinayeti gerçekleştirilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, savaştan altı ay sonra bile ihlallerin hala devam ettiğini ve insanlığa karşı suç teşkil edebilecek kadar yaygın ve sistematik sıklıkta görüldüğünü bildirmiştir. (Kuperman, 2013, s. 209) Kaddafi'nin 42 yıllık iktidarlığında böyle bir ırksal veya etnik temizliğin hiç yaşanmadığı düşünülürse, müdahalenin makul beklenti konusunda sınıfta kaldığı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Koruma sorumluluğunun üçüncü ve belki de en önemli aşaması olan yeniden inşa sorumluluğu da kapsamında Libya'da gerçekleştirenler de bu yorumu destekler niteliktedir. Yeniden inşa sorumluluğuna göre askeri müdahale ya da kriz sonrası kalıcı bir barışın inşasına yardım edilmeli, iyi yönetim teşvik edilmeli ve sürdürülebilir kalkınma konusunda gerçek bir taahhüt olmalıdır. (ICISS , 2001, s. 39) Yeniden inşa sürecinin en zorlandığı kısım, toplumsal barışın sağlanması ve silahsızlanmadır. Çatışmanın ardından ekonomik, hukuki, siyasal, toplumsal bir çok soruna çözüm bulunması ihtiyacı doğmakta ve toplumun hem birbirine hem de normal hayata entegre edilmesi gerekmektedir. (ICISS , 2001, s. 40-45) Krizden sonra Libya'da barış ve güvenliğin tesis edilmesi adına BM Libya Destek Komisyonu (UNSMIL) kurularak bu sorumluluk yerine getirilmeye çalışılsa da; 42 yıllık Kaddafi rejiminin yıkılışı ile devlet yapısının da yıkılması, bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Barış döneminde istikrarsızlık ve ortak değerlerde buluşulamaması, devletin yeniden inşası için harcanan çabaların en nihayetinde güç bölünmesine yol açması ve Kaddafi'nin ölümüyle oluşan otorite boşluğunun tarihsel

olarak birbirleri ile birlikteliği olmayan ve devamlı şekilde yarış halinde bulunan kimi birimler tarafından doldurulmaya çalışılması bu çabaların; geçiş hükümetleri, devrimciler, siyasal partiler ve hükümet dışı örgütler arasında iktidar çatışmasına dönüşmesinden öteye gidememesine ve 2014-2015 yıllarında iç savaşın yeniden alevlenmesine neden olmuştur. (Güneş, 2018, s. 278-283) Birleşmiş Milletler'in Libya'da barış ve istikrarı sağlamadaki bu başarısızlığı, kavramın sağlam temeller üzerine oturtulmadığı yönünde eleştiriler getirmiştir.

Libya müdahalesinden sonra koruma sorumluluğu kavramı, bu müdahalede yaşananlar üzerinden işlevselliği ve çerçevesindeki eksiklikler yönünden eleştiriler almıştır. Öncelikle; şiddetin sivil halka yönelip yönelmediği, müdahale kararının risklerin tespit edilemeyeceği kadar hızlı alınması ve bölgesel örgütlerin müdahaleye verdiği destek olmak üzere üç unsur, Libya'yı diğer müdahalelerden ayırmaktadır. (Kelleci & Bodur Ün, 2017, s. 102) İşlevselliği yönünden aldığı eleştirilerin çoğu da bu üç unsurdan kaynaklıdır.

Bu eleştirilerden yukarıda değinmediğimiz, müdahalenin R2P'nin amacıyla çelişip çelişmediğidir. 1973 sayılı karar, koruma sorumluluğunun temel amacı olan sivillerin korunması hedefiyle alınmış olsa da bazı eleştirmen, Kaddafi yönetimine karşı ayaklananların silahlı muhalifler olmasından kaynaklı olarak bunun koruma sorumluluğu kapsamına girmeyeceğini savunmuştur. Uluslararası hukukta bir devletin rejim değişikliği talebini devlet içindeki silahlı muhaliflere ileri sürme imkânı verecek şekilde demokrasi hakkını düzenleyen bir kural olmadığı için, 1973 sayılı kararı içişlerine karışma hakkını ihlal olarak değerlendirmişlerdir. (Sak, 2015, s. 145) Kaddafi'nin iddia edildiği gibi sivillere saldırmadığı ve kamuoyunda iddia edildiği şiddette bir güç kullanmadığını savunanlar da bunu desteklemektedir. Buna bağlı olarak yapılan diğer bir eleştiri de insani müdahalenin isyanı tırmandırarak geri tepebileceğidir. Tipik olarak, isyanın tırmanması, müdahale onları koruyamadan sivillere verilen zararı büyütecek ve rejim değişikliğine kadar giden süreç müdahaleyi amacından saptıracaktır. Libya'da Kaddafi'nin çatışmanın henüz iki haftasında başlayarak ateşkes müzakere etme isteğini defalarca dile getirmesi ancak isyancıların, önce Kaddafi istifa etmedikçe ve NATO bu uzlaşmazlığı desteklemedikçe

müzakereleri düşünmeyi reddetmeleri, açıkça insani gerekçelerle başlatılan NATO müdahalesini iki hafta içinde rejim değişikliği hedefine dönüştürmüştür. (Kuperman, 2013, s. 214-215)

Müdahale kararının alındığı 1973 sayılı kararda müdahale ile ilgili herhangi bir kısıtlama yapılmamış olması ve “Gereken tüm önlemlerin alınması” cümlesi ile Güvenlik Konsey’inin BM Anlatması VII. Bölümüne dayanarak kuvvet kullanımının önünü açmış olması; Konsey’in güç kullanma yetkisini elinde tutmasından kaynaklı olarak koruma sorumluluğu rejiminin Çin ve Rusya’nın sorundan etkilenme kapasitesine bağlı olduğu da yapılan bazı diğer eleştirilerdir. (Hehir, 2013, s. 49)

Yapılan tüm eleştirilere rağmen teorisyenler ve kamuoyu tarafından koruma sorumluluğu rejimi kabul görmüş gibi gözükmektedir. Zira kavramın varlığına değil işleyişine eleştiriler yapılması, kriz durumlarında başvurulacak bir rehber olarak görülmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Libya krizinin iddia edildiği başarıyı yakalayamadığını, ders kitaplarına geçecek bir R2P örneği olmadığını savunmakla birlikte; uluslararası toplumu bu denli ortak harekete geçiren bu müdahale, insani krizlere karşı sorumluluk almak adına atılmış ilk adım olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

Dünya'yı 45 yıl boyunca iki egemen gücün arasında tenis topu gibi savuran iradelerin savaşından Batı'nın galip çıkması, uluslararası sistemin tüm dengelerini bozarak hem savaşların hem de güvenlik sorunlarının yapısını değiştirmiştir. Yeni liberal dünyanın galip demokrasileri kendi varlıklarının temelini oluşturan insani güvenliği, uluslararası güvenlik sisteminin merkezine taşımışlardır. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile doğan taze ulus-devletler yeni bir dünyaya alışma sürecinde kendi içlerinde bir girdaba doğru sürüklenmiş, devletlerin devletlerle savaştığı savaşlar yerini hükümetlerin halklarıyla savaştığı savaşlara bırakmıştır. Soğuk Savaş takip eden yıllar Irak'tan başlayarak Kosova'ya uzanan kanlı bir yol izlemiştir. Batı'nın küreselleşme ile tekrar altın çağına doğru tırmanan liberal değerlerini tehdit eden bu yola çözümü, koruma sorumluluğu ilkesi olmuştur.

Doksanlı yıllar boyunca keyfi, çıkara dayalı, sistemden uzak ve istikrarsız müdahalelerin meşru bir zemine oturtulmak amacıyla egemenliği sorumluluğa dayandırarak kavramsallaştırılması ve raporlanması, büyük çaplı insani krizlerde izlenecek uluslararası bir yol haritası oluşturması açısından önemli bir adımdır. ICISS'in 2001'de attığı bu adımın başarısı tartışılır olmakla birlikte takdir edilesidir. Devletlerin aynı beynin nöronları gibi geniş bir ağ oluşturarak ortaya çıkardığı uluslararası sistem, yine aynı nöronların tekrarlı sinyal akışı gibi sürekli bir etkileşim ve bağımlılık ilişkisine doğru evrilmektedir. Artık dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan herhangi bir soruna hiçbir devlet kayıtsız kalamamaktadır. Koruma sorumluluğu kavramının ortaya çıkışında bu bağımlılığın yarattığı "ortak siyasi görüş" ihtiyacı yadsınamazdır. Koruma sorumluluğu da, bu dünya perspektifi içinde insani krizler karşısında devletlerin nasıl davranacağını sistemize etmeye çalışan bir ortak görüş denemesidir.

Bu ortak görüşün ne kadar başarılı olduğu, vaatlerini yerine getirip getiremediği ve uluslararası kamuoyunun insani krizler hususunda ihtiyaç duyduğu sistem olup olmadığı soruları bu tezin çıkış noktası olmuştur. Tez konuya öncelikle liberalizm perspektifinden bakarak, bu soruların kökenlerini liberal teori ve liberal bir uluslararası sistem çerçevesinde aramıştır. Koruma sorumluluğu kavramının çıkış

noktası, prensipleri ve işleyişi bakımından liberal teorinin mükemmel bir yansıması olduğu sonucuna varılmıştır. Koruma sorumluluğunun temelini oluşturan “sorumluluk olarak egemenlik” kavramının ve bu sorumluluğun yerine getirilemediği durumlarda uluslararası topluma atfedilmesinin; liberal teorinin devletlerin sınırları içerisinde yaşayan vatandaşlarına saygı duymaları anlamına gelen iç sorumluluk ve devletlerin birbirine saygı duymaları anlamına gelen dış sorumluluk kavramsallaştırmasının bir yansıması olduğu sonucu çıkarılabilir. Aynı şekilde kozmopolitanizmin insani müdahale ile ilgili etik dış politika anlayışının izlerini de koruma sorumluluğu rejiminde görmek mümkündür. Ulus devletlerin yalnızca vatandaşların haklarını korudukları sürece meşru olduğuna inanan bu anlayışın, koruma sorumluluğu ilkesinin içerisinde başka bir devletin iç meselelerine meşru bir şekilde müdahale edebilmeye olanak sağladığı savunulabilir. Koruma sorumluluğunun çerçevesi çizilirken ortaya atılan önleme sorumluluğu, tepki verme sorumluluğu ve yeniden inşa sorumluluğu gibi ilkeler, ancak liberal bir uluslararası sistem içerisinde anlam ve işlevsellik kazanmaktadır. Krizleri önlemek için ortaya konulan silah ambargosu, petrol gibi ürünlerin satışına gelen kısıtlar, siyasi yasaklar gibi yaptırımlar ancak uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler ve devletler gibi birden çok aktörün birbirine karşılıklı bağımlı hale geldiği liberal bir uluslararası sistemde işleyebilecektir. Muğlak kazançtan mahrum edilmekten ve uluslararası kamuoyunun baskısından çekinen devletler için bu yaptırımlar caydırıcı olabilecek ya da uluslararası sistemde yaratacağı baskı müdahaleyi doğurabilecektir. Liberal devletlerin ahlaki dış politika anlayışı, küresel dünyanın başka bir noktasında gerçekleşen sistematik insani şiddete karşı doğru olanı yapma hususunda bir ahlaki baskı da yaratacaktır. Koruma sorumluluğunun liberal savlarını ve ICISS’in çizdiği çerçevenin işlevselliğini Libya müdahalesi üzerinden tespit etmek mümkün olmuştur. Zira Libya müdahalesinin gerçekleşmesinde bölgesel ve uluslararası örgütlerin oluşturduğu baskı ve kamuoyunun en temel sebebi oluşturması karşılıklı bağımlılık savlarını bir nevi doğrulamıştır. Bunun haricinde müdahaleyi gerçekleştiren devletlerin başkanlarının özgürlük, insan hakları, demokrasi söylemleri ile Libya’ya “özgürlük götürdükleri” vurgusu yapmaları, Libya’nın özgürleştirilmediği durumda “başarısız” bir devlet olacağı söylemleri onların liberal demokrasilerin barış getireceğine olan inancından kaynaklanmaktadır. Bunun bir yandan, koruma sorumluluğunun ancak demokrasi ve

insan haklarına inancın olduğu bir ortamda gerçekleşebileceği savını kanıtlarken öte yandan müdahalelerin sadece insan hakları ihlalleri durumunda yapılması gerektiğini savunan koruma sorumluluğu kavramının temeliyle çelişkiye düştüğü söylenebilmektedir. Müdahalelerin amacı liberal yayılmacılık haline gelirse koruma sorumluluğu kapsamına dahil olmaktan çıkacaktır.

Tezin son bölümünde kök nedenlerinden müdahale sonrasına kadar kronojik ve ICISS kavramsallaştırması üzerinden adım adım tartışılan Libya müdahalesi, koruma sorumluluğu kavramının teoride mükemmel işleyecek gibi görünse de pratikte eksik ve yüzeysel kaldığı savını doğrulamıştır. ICISS'in kavramsallaştırması savunduğu hiç bir aşama için netlik ve sistem sağlamamakta, çok fazla değişkene bağlılıktan kaynaklı olarak suistimal edilebilecek açık kapılar bırakmaktadır.

Bu eksik, sistemsiz, değişken ve yüzeysel çerçeve kavramın uygulanabilirliğini düşürmekte; keyfi bazda uygulanması doksanların insani müdahalelerin yapısına benzer bir yapıya eğilmesine sebebiyet vermektedir. Ulusların çıkarları çerçevesinde şekillenmesi ve başka devletlerin iç işlerine müdale amacıyla kullanılması insani müdahalenin başına geldiği gibi kavramın amacından sapmasına ve insani müdahale gibi negatif çağrışım yapan bir kavrama dönüşmesine yol açacaktır. Libya müdahalesinde müdahalenin rejim değişikliğine evrilerek müdahalecilerin iç savaşın tarafı olmaya yönelmesi ve daha müdahale kararı alınmasının ikinci gününde güç kullanımının son hız başlatılması, müdahalenin dayandığı uluslararası çıkarları ortaya koymada önemli göstergeler olmuştur. Toplumun yeni kabullenmekte olduğu koruma sorumluluğu kavramına bakışını şekillendirmede de önemli rol oynayan bu iki etken, Libya'dan sonra uluslararası sistemi sarsacak kriz örneklerinde aynı durumun yaşanacağı korkusu ile karar alma aşamasında sistemin kilitlenmesine yol açacaktır.

ICISS'in kavramsallaştırması, öncelikle erken uyarı ile krizin saptanarak bütün önleyici yollara başvurulmasını ve son çare olarak askeri müdahalenin gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Askeri müdahalenin de ancak haklı bir sebebe dayandırılarak, sadece insanları korumak niyetiyle son çare olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile yapılmasını meşru görmektedir. Müdahale sırasında güç kullanımının insanlık krizinin boyutunu aşmaması gerektiğinin ve eğer müdahalenin

sonuçları müdahalesizlikten daha kötü olacaksa da gerçekleştirilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Libya krizinde sorun Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Komitesi gibi uluslararası aktörlerin erken uyarısı ile uluslararası kamuoyunun gündemine taşınırken bir güvenlik söylemi ile propagandalaştırılarak taşınması, önleyici yaptırımların 19 günlük bir zaman diliminde yarım yeksan gerçekleştirilerek apar topar bir askeri müdahale kararı alınması, ICISS'in çizdiği yolun daha başında terkedildiğini kanıtlar niteliktedir. Bu bize koruma sorumluluğu kavramı hususunda üç temel probleme işaret eder. Netlik, sistematiklik ve çıkar odaklılık olarak sayabileceğimiz bu problemten özellikle ilki bütün kavramsallaştırmanın temel sorununu özetlemektedir. Koruma sorumluluğu çerçevesi hiçbir açıdan net değildir. Daha doğrusu, müdahale kararını alma otoritesinin Güvenlik Konseyi'nde olduğunu belirtmesi haricinde net değildir. Fakat bu durumda bile kararın alınması için gerekli şartların net olmaması, Daimi Beşli'nin gücü elinde tutmasından kaynaklı olarak müdahale kararının alınmasının ve doğal olarak R2P'nin etkinliğinin krizin Çin ve Rusya'yı etkileme kapasitesinde olması, kararların alınması için bir standart oluşturulmasına engel olmaktadır. Müdahale gerektirecek insani kriz durumlarını başta soykırımdan salgın hastalığa kadar geniş bir yelpazede tanımlayan kavram, 2005 ve 2009 yeniden kavramsallaştırmaları ile koruma sorumluluğu rejiminin çerçevesini netleştirmek isterken bu sefer de kavramın içini daraltarak boşaltmıştır. Soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaş suçlarına indirgenen sistematik şiddetin bu sefer de boyutu ile ilgili net bir tanım karşımıza çıkmamaktadır. Çok ciddi boyutlarda sistematik şiddet ölçümlemesi bize rakamsal bir kıstas olmadan hiç bir şey ifade etmemektedir. Bunun yanı sıra yaşanan sistematik şiddetin türü ile ilgili netlik olsa bile alınan müdahale kararlarının yapısı ile bu, Libya'dan kaldırılmıştır. Özellikle Libya'nın ağırlıklı olarak hükümetin rejim değişikliği isteyen silahlı muhalifler ile çatışmasından kaynaklanan bir kriz olması, 1973 sayılı kararda geçen "siviller ve hükümetin tehditi altındaki sivil bölgeler" ifadesinin silahlı isyancıların da koruma altına alınmasına yol açmasıyla müdahalenin dış güçler destekli bir iç savaşa evrildiği iddialarını doğrulamıştır.

1973 sayılı karar aynı şekilde müdahalenin yapılış şekli ve müdahaleyi kimin gerçekleştireceği ile ilgili de net bir çerçeve sunmamaktadır. Bu 1973 sayılı karardan

ziyade daha çok, ICISS'in kavramsallaştırmasının sorunuudur. İnsani amaçlı askeri müdahalenin kriterleri ile sadece karar alıcı otorite ve uyulması gereken bir takım hususlar belirlenmiş olup, müdahale kararı alındıktan sonra müdahaleyi kimin hangi araçlarla gerçekleştireceği hususunda bir çerçeve çizilmemiştir. 1973 sayılı kararda askeri müdahaleye işaret eden net bir ifade bile bulunmamaktadır. Kararda geçen “gerekli bütün önlemlerin alınması” ifadesi ile Birleşmiş Millet Güvenlik Konseyi BM Antlaşması'nın VII. Bölümü altında “barış ve güvenliğin tesisi” amacına dayandırılarak müdahale gerçekleştirilmiştir. Gerekli bütün önlemlerin alınması oldukça geniş bir ifade olup, krizin gerektirmesi halinde kuvvet kullanımına da otomatik olarak başrulanabileceği onayını içermektedir. Bu durumda ICISS'in bu şartın kullanılarak kuvvet kullanımının meşrulaştırılması ile ilgili net bir açık kapı bıraktığı yorumu yapılabilecektir. Libya'da yaşandığı gibi askeri harekatı NATO'nun devralmasıyla kuvvet kullanımının yaşanan şiddetin boyutunu aşması, müdahaleyi kimin nasıl gerçekleştireceği ile ilgili net bir çerçeve olmaması nedeniyle bu açık kapının suistimal edilebileceğine iyi bir örnektir. Libya krizi Fransa'nın Paris'te toplanan devletlerin müdahalenin çerçevesine karar dahi veremedi saldıırıya geçmesiyle bu hususta istisna bir vaka olsa da; ICISS, 2005 ve 2009 raporlarında müdahaleyi kimin gerçekleştireceğinin belirlenmiş bir çerçevesi olsaydı, Fransa'nın bu şekilde tek başına harekete geçmesinin mümkün olmayacağı savının doğruluğunu değiştirememektedir.

2001 raporunun açık kapı bıraktığı diğer bir husus da, özellikle Libya'da alınmış 1970 ve 1973 sayılı kararlarda “halkın meşru talebinin yerine getirilmesi” ibaresinde karşımıza çıkmaktadır. Libya'da halkın meşru talebinin rejim değişikliği olması burada koruma sorumluluğunun kendi doğasıyla çelişmesine yol açacaktır. ICISS raporunda rejim değişikliği kesinlikle meşru bir müdahale sebebi olarak görülmemekle birlikte şiddetin durdurulabilmesi için gerekliyse kabul edilebilir olduğu savunulmaktadır. Fakat rejim değişikliği doğrultusunda yapılacak bir müdahale devletin egemenliğine ve BM Antlaşmasının içişlerine karışılmama hususundaki maddeye aykırı olacaktır. Bu durumun, ülkelerindeki baskıcı hükümetlerden memnun olmayan halkların ve rejime karşı olan muhaliflerin koruma sorumluluğunu rejim değiştirmek için bir araç olarak kullanma tehlikesini ve iç

karşıklıkların artışı doğurması muhtemeldir. Zira Libya'dan sonra yaşanan Suriye gibi krizlerde uluslararası toplumun müdahaleden yana olmaması ve isyancıların dışarıdan bir müdahale beklentisi ile direnmeye devam ederek krizi uzatmasının sebeplerinden birinin bu olduğu görüşü hakimdir.

Müdahalenin sonuçları Libya'da olduğu gibi daha büyük ve uzun süreli iç karışıklıklara ve insani krizlere evrilecekse müdahale edilmemesi daha makul bir eylem olacaktır. ICISS müdahalenin sonunda krizin olumlu yönde değişeceğine dair makul bir beklenti yoksa müdahale edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Libya'da bu görüş, iki farklı sebepten ICISS'in kavramsallaştırmasından hem ayrı düşmekte hem de uyum sağlamaktadır. Öncelikle Libya'da çatışmanın tırmanmasının ve sivil kayıpların artmasının bir sebebi, müdahalenin orantısızlığıdır. Havadan yapılan ve rejimin güçlerini bombalarken sivilleri ayırt edemeyen saldırının boyutu krizin gerekliliğinin çok üzerindedir. İkinci sebep ise ICISS'in yeniden inşa sorumluluğu sürecinde Libya'nın iç dinamiklerini yeterince değerlendirememesi sonucu, krizin tekrar tırmanmasıdır. Kaddafi'nin devletle bütünleştiği 42 yıllık iktidarının yıkılışından doğan boşluğu doldurmak isteyen kabilelerin birbirleri ile mücadeleleri Libya'nın içerisinde barışın tesisinin mümkün olmamasına neden olmuştur. Ekonomik, sosyal ve siyasal yeniden yapılanmayı, sağlıklı ve güvenilir bir yeniden inşa süreci kurgusu liberal olmayan toplumların dinamiklerini öngörmemeye ve müdahaleci devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere geçici rejimler ile anlaşmalar yapmaya devam ettikçe, Libya'daki gibi müdahale sonrası istikrarsız siyasal ortamlar varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Özetle, Libya krizinin dinamikleri üzerinden değerlendirildiğinde koruma sorumluluğu kavramının işlevselliğinde bir standardizasyon sorunu olduğu ve sistematize edilmesinin gerekliliği net olarak görülebilmektedir. İşlemek için liberal bir dünyanın dinamiklerine ihtiyaç duyan ve “liberal olmayan” bir devlet yapısı ile karşılaştığında kendi içinde çelişen kavramın tamamen hatalı olduğunu söylemek acımasız olacaktır. ICISS koruma sorumluluğu kavramı ile insani müdahale kavramını gerçekten çağın ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürmeyi denemiş, her vakaya uygulanabilir bir standart ve işlevsel bir sistem geliştiremeye de insani krizler için

geliştirilebilir bir çözüm önerisi sunmuştur. Libya krizinden sonra, koruma sorumluluğunun ortaya çıkışından bu yana değinilmediği kadar çok kararda yer verilmesi de kavramın, uluslararası kamuoyu tarafından bir kabulü olduğuna işarettir. Daha sonradan Brezilya veya Çin gibi devletlerin kavrama yaptığı “korurken sorumluluk” gibi geliştirmeler ile ulusal insani krizlerin çözümünde ortak bir yol bulunabileceği ve bu yönde bir çabanın olduğu, uluslararası toplumun artık insani krizlere sessiz kalmayı reddettiğini gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Z. S. (2015). Doktrinleşme sürecindeki insani müdahale: NATO'nun Kosova müdahalesi ve koruma sorumluluğu kavramı. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), pp. 114-131.
- Akçetin, N., & Akçetin, E. (2013). Liberalizmin dönüşümü. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), pp. 15-26.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), pp. 43-73.
- Aksu, Z., & Eminoğlu, A. (2019). BM İnsani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, pp. 322-330.
- Amstutz, M. R. (2013). *International ethics: Concepts, theories, and cases in global politics* (Fourth Edition ed.). Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Arsava, A. F. (2011). Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), pp. 101-124.
- Ayhan, V. (2011). Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), pp. 8-14.
- Ayhan, V. (2011). Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu. *Ortadoğu Analiz*, 3(28), pp. 8-18.
- Aytaç, G. B. (2014). *Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale* (Vol. 1). İstanbul: Dezanj Yayınları.
- BBC. (2011). *Libya letter by Obama, Cameron and Sarkozy: Full text*. Retrieved Temmuz 3, 2023, from BBC: <https://www.bbc.com/news/world-africa-13090646>
- BBC Türkçe. (2012, Ekim 18). *Kaddafi nasıl öldü?* Retrieved from BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/10/121012_gaddafi_death_hrw
- Bellamy, A. J. (2010). The Responsibility to Protect—Five Years On. *Ethics&International Affairs*, 24(2), pp. 143-169.
- Bellamy, A. J. (2015). The responsibility to protect and the just war tradition. In R. Thakur, & W. Maley (Eds.), *Theorising the responsibility to protect* (pp. 181-199). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bellamy, A. J. (2017). İnsani Müdahale. In A. Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (N. Uslu, Trans., Üçüncü Baskı ed., Vol. 1, pp. 290-305). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Birleşmiş Milletler. (1945). *Birleşmiş Milletler Antlaşması*. San Francisco: TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu.
- Birler, Ö. (2012). Liberalizm. In G. Atılğan, & E. A. Aytekin (Eds.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (8. Basım ed., pp. 299-313). Yordam Kitap.
- Burchill, S. (2013). Liberalizm. In S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson, . . . J. True, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (M. Ağcan, & A. Aslan, Trans., 4. Baskı ed., pp. 85-122). Küre Yayınları.
- Cazala, M. S. (2018). Koruma Sorumluluğunun Normatif Statüsü. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), pp. 65-89.
- Ceviz, N. (2011). Libya Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), pp. 80-90.

- Conway, D., & Yayla, A. (2011). Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, 64, pp. 85-90.
- Çağırın, M. E. (2011). Birleşmiş Milletler Zorlama Tedbirleri ve Libya. *Ortadoğu Analiz*, 2(27), pp. 15-20.
- Çetin, H. (2001). LİBERALİZMİN TEMEL İLKELERİ. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), pp. 219-237.
- Dünya Gazetesi. (2011, Ekim 31). *Kaddafi'nin ölüm nedeni kesinleşti*. Retrieved from Dünya: <https://www.dunya.com/gundem/kaddafi039nin-olum-nedeni-kesinlesti-haberi-157704>
- Doyle, M. (2012). *Liberal peace: selected essays*. Routledge.
- Doyle, M. W. (2012). Kant, liberal legacies, and foreign affairs part 1 . In M. W. Doyle, *Liberal peace, selected essays* (pp. 13-36). Routledge.
- Doyle, M. W. (2017). Liberalizm ve Dünya Siyaseti. In N. Spykman, H. Kissinger, S. Hoffmann, B. Buzan, R. Jervis, A. Wolfers, . . . A. Linklater, & E. Diri (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*. Der Yayınları.
- Dunne, T. (2015). The Responsibility to Protect and world order. In R. Thakur, & W. Maley, *Theorising the Responsibility to Protect* (pp. 81-100). Cambridge University Press.
- Duran, H. (2001). YENİ BİR MÜDAHALE ŞEKLİ İNSANİ MÜDAHALE. 6(1), pp. 87-94.
- Economist Intelligent Unit. (2011). *Democracy index 2011: Democracy under stress*. The Economist.
- Economist Intelligent Unit. (2012). *Democracy index 2012: Democracy at a standstill*. The Economist.
- Economist Intelligent Unit. (2022). *Democracy Index 2022: Frontline democracy and the battle for Ukraine*. The Economist.
- Elçin Ertuğrul, Ü. (2016). Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(2), pp. 421-450.
- Eldem, T. (2015). "Koruma Sorumluluğu" Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği . *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11(43), pp. 1-38.
- Elias, J., & Sutch, P. (2007). *International Relations: the basics*. Routledge.
- Ercan, P. G. (2015). İkinci On Yılına Girerken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Feranda Olarak R2P. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), pp. 165-182.
- Ercan, P. G. (2016). *Debating the Future of the 'Responsibility to Protect'.* "The Evolution of a Moral Norm. London: Palgrave Macmillan.
- Ercan, P. G. (2017). ONUNCU YILININ ARDINDAN "KORUMA SORUMLULUĞU" NUN KAVRAMSAL GELİŞİMİNE FEMİNİST BİR ELEŞTİRİ. *Alternatif Politika*, 9(3), pp. 385-408.
- Eryücel, E. (2014). İnsani Müdahalenin Meşruluğu Sorunu ve Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Koruma Sorumluluğu Yaklaşımı. *Akademik Hassasiyetler*, 1(1), pp. 140-162.
- Evans, G. (2004). The Responsibility to Protect: Rethinking Humanitarian Intervention. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*. 98, pp. 78-89. Cambridge University Press.
- Evans, G. (2008). The Responsibility to Protect: An Idea Whose Time Has Come ... and Gone? *International Relations*, 22(3), pp. 283-298.

- Evans, G. (2015). The evolution of the Responsibility to Protect: from concept and principle to actionable norm. In R. Thakur, & W. Maley, *Theorising the Responsibility to Protect* (Vol. 1, pp. 16-37). Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, G., Thakur, R., & Pape, R. (2013). Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect. *The MIT Press*, 37(4), pp. 199-214.
- Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), pp. 263-291.
- Gürkaynak, M., & Yalçın, S. (2009). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(23), pp. 73-92.
- Global Center for the Responsibility to Protect. (2022, Nisan 2). *Libya*. Retrieved from Global Center for the Responsibility to Protect: <https://www.globalr2p.org/countries/libya/>
- Global Centre for the Responsibility to Protect. (2018, Haziran 13). *Atrocity Alert No. 109: Yemen, Libya and Syria*. Retrieved from Global Centre for the Responsibility to Protect: <https://www.globalr2p.org/publications/atrocity-alert-no-109-yemen-libya-and-syria/>
- Hayek, F. A. (2020). *The constitution of liberty: The definitive edition* (Vol. XVII). (R. HAMOWY, Ed.) The University of Chicago Press.
- Hehir, A. (2013). Introduction: Libya and the responsibility to protect. In A. Hehir, & R. Murray (Eds.), *Libya, the Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention* (pp. 1-14). Palgrave Macmillan.
- Hehir, A. (2013). The Responsibility to Protect as the Apotheosis of Liberal Teleology. In A. Hehir, & R. Murray (Eds.), *Libya, the responsibility to protect and the future of humanitarian intervention* (pp. 34-57). Palgrave Macmillan.
- Hehir, A. (2019). *Hollow norms and the responsibility to protect*. Palgrave Macmillan.
- Heinze, E., & Steele, B. (2013). The (D) evolution of a Norm: R2P, the Bosnia generation and humanitarian intervention in Libya. In A. Hehir, & R. Murray, *Libya, the responsibility to protect and the future of humanitarian intervention* (Vol. 1, pp. 130-161). London: PALGRAVE MACMILLAN.
- İşgören, P. (2022). Geçmişten Günümüze Liberalizm Teorisi. In N. Kırpınar Özsoy, *ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEORİLER ve YAKLAŞIMLAR* (pp. 47-61). Astana Yayınları.
- ICISS . (2001). *The Responsibility To Protect*. International Development Research Centre.
- İslam Ansiklopedisi. (n.d.). *Libya*. (Türkiye Diyanet Vakfı) Retrieved Temmuz 2, 2023, from İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/libya>
- Kant, I. (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. (Y. Abadan, & S. Meray, Trans.) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları.
- Kant, I. (1995). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Trans.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Karagöz Yeke, Y. (2002). Liberal öğretilerde adalet, hak ve özgürlük. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), pp. 267-295.

- Karpuzcu, T. (2021). İNSANİ MÜDAHALENİN MÜDAHALE EDİLEN ÜLKE ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİNİN RUANDA VE SOMALİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM İLE İNCELEMESİ. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(2), pp. 351-369.
- Keating, T. (2013). The UN Security Council on Libya: Legitimation or Dissimulation. In A. Hehir, & R. Murray, *Libya, the Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention* (pp. 162-190). London: Palgrave Macmillan UK.
- Kelleci, T., & Bodur Ün, M. (2017). twail ve Yeni Bir Hakimiyet Aracı Olarak Koruma Sorumluluğu (R2P): Libya Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 14(56), pp. 89-104.
- Kerr, P. (2017). İnsani Güvenlik. In A. Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (N. Uslu, Trans., Üçüncü Basım ed., Vol. 8, pp. 104 - 116). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Keskin, F. (1998). *ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA: SAVAŞ, KARIŞMA VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER* (Vol. 1). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 20.
- Keskin, F. (2006-2007). İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum. *Uluslararası İlişkiler*, 3(12), pp. 49-70.
- Keskin, F. (2009). Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(21).
- Kuloğlu, A. (2011). Libya Harekatı, Gelişmeler ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 3(28), pp. 49-56.
- Kuperman, A. J. (2013). NATO's Intervention in Libya: A Humanitarian Success? In A. Hehir, & R. Murrey (Eds.), *Libya, the Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention* (pp. 191-221). Palgrave Macmillian.
- Madak, Ö., & Gençalp, E. (2020). 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi. *Journal of Yasar University*, pp. 1-20.
- Mearsheimer, J. J. (2002). Liberal talk, realist thinking. *University of Chicago Magazine*, 94(3), pp. 24-28.
- Mitrany, D. (1943). *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. The Royal Institute of International Affairs.
- Murray, R. (2013). Humanitarianism, Responsibility or Rationality? Evaluating Intervention as State Strategy. In A. Hehir, & R. Murray (Eds.), *Libya, the Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention* (pp. 15-33). Palgrave Macmillian.
- Nye, J., & Keohane, R. (2001). *Power and Interdependence*. New York: Longman.
- Ovalı, A. Ş. (2015). Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması. In M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. O. Spring, & N. Polat, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (2 ed., Vol. 1, pp. 281-308). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Owen, J. M. (1994). How liberalism produces democratic peace. *International Security*, 19(2), pp. 87-125.
- Oğuzlu, T. (2014). Liberalizm. In Ş. Kardaş, & A. Balcı, *Uluslararası İlişkilerde Giriş*. Küre Yayınları.

- Özpek, B. B. (2014). Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler. In R. Gözen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Reuters. (n.d.). *Libya rebels form council, oppose foreign intervention*. Retrieved Temmuz 2, 2023, from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-libya-council-revolution-idUSTRE71Q1CT20110227>
- Sak, Y. (2015). Uluslararası hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), pp. 121-153.
- Sencerman, Ö. (2013). Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9(18), pp. 35-75.
- Şentuna, T. (2019). Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, pp. 215-239.
- Telli, A. (2012). İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2), pp. 206-220.
- TRT Haber. (2011, Ekim 21). *Kaddafi Nasıl Öldürüldü?* Retrieved from TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kaddafi-nasil-olduruldu-13561.html>
- TRT Haber. (2022, Ekim 20). *Kaddafi sonrası Libya'da neler yaşandı?* Retrieved from TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafi-sonrasi-libyada-neler-yasandi-717424.html>
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih, 1789 - 1994* (4 ed., Vol. 1). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ulusoy, Ü. H. (2013). ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN LİBYA VE SURIYE ÖRNEĞİNDE KORUMA SORUMLULUĞU . *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 4(14), pp. 269-297.
- United Nations . (2005). Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005. *2005 World Summit Outcome*.
- United Nations. (1994). *UN Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- United Nations. (2000). *We the Peoples - The Role of the United Nations in the 21st Century*. Retrieved Haziran 26, 2023, from <https://press.un.org/en/2000/20000403.ga9704.doc.html>
- United Nations. (2004). A More Secure World: Our Shared Responsibility: Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change. *The United Nations High-Level Panel on Threats, Challenges and Changes*. United Nations.
- United Nations. (2009). Implementing the Responsibility to Protect Report of Secretary General. United Nations.
- UNSC. (1990). *S/RES/661*.
- UNSC. (1990). *S/RES/678*.
- UNSC. (1991). *S/RES/688*.
- UNSC. (1992). *S/RES/733*.
- UNSC. (1992). *S/RES/751*.
- UNSC. (1992). *S/RES/794*.
- UNSC. (1993). *S/RES/812*.
- UNSC. (1994). *S/RES/929*.
- UNSC. (1998). *S/RES/1160*.

- UNSC. (1998). *S/RES/1199*.
- UNSC. (2011). *S/RES/1970*.
- UNSC. (2011). *S/RES/1973*.
- Walzer, M. (2010). *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*. (M. Doğan, Trans.) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Wilson-Roberts, G. (2000). *Humanitarian Intervention: Definitions and Criteria 3 Part 1*. Zürich: Strategic Briefing Papers.
- Wiltse, E. Ç. (2014). Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık. In E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teroiler, Süreçler: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (pp. 133-150). İletişim Yayınları.
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: Bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), pp. 35-55.
- Yayla, A. (2011). *Liberalizm* (6. Baskı ed.). Liberte Yayınları.
- Yağanak, E. (2018). Bir savaş Yöntemi Olarak İnsani Müdahale. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 8(2), pp. 127-146.